

Szépirodalom

- 3 FECSKE CSABA versei: A megbocsátó; Valaki más; Kívülről; Platón igaza; A Kívülrekedt
- 5 ZALÁN TIBOR versciklusa: Felezőszonettek [A közhelyekről; Az angyal énekel; Lázár böstörög; Szerelem-magyarázat; A visszhang párbeszéde]
- 8 SZEIFERT NATÁLIA: Csak látogatóba jöttem (novella)
- 13 ÉLŐ CSENGE ENIKŐ versei: Álmomban megmutattam a tengert; Álmomban fekete víz csorog
- 14 GYŐRI LÁSZLÓ versei: Ép ésszel mire mész?; Örök íz; A rög
- 18 FENYVESI ORSOLYA: Barátném; Figaro szaporodása; Mozdulatlan; A küldönc; Pillangó, légyszíves; Birodalmam; Szabad; A doktor; Napocska; Holnaptól máshogy lesz [kisprózák]
- 23 TŐZSÉR ÁRPÁD versei: A képmutogató halála; Lyukas húszfilléres
- 26 MÁRTON LÁSZLÓ: Hú (novella)

Portré

- 37 POÓS ZOLTÁN: Gyöngédség-projektum
- 39 „Ez a föld gondolkodtat, levegője táplál” [Kerekasztal-beszélgetés Térey Jánosról Bazsányi Sándor, Lanczkor Gábor, Papp András, Poós Zoltán és Fodor Péter részvételével]
- 47 BEDNANICS GÁBOR: Túlutazni önmagunkat [Én- és térformációk kölcsönviszonya Térey-nél]
- 56 SMID RÓBERT: Elszámolás és elsajátítás [Az irónia Térey versbeszédében]
- 75 VALASTYÁN TAMÁS: A tranzitív olvasás alakzatai [Ahogyan Borbély Szilárd és Térey János egymást olvassa]
- 82 ANGYALOSI GERGELY: A „cívís” mint kisebbségi

Szemle

- 90 CSEHY ZOLTÁN: Alapműveletek és mesterfogások [Kórizs Imre: Poeta.doc. Versekről prózában]
- 94 ANTAL BALÁZS: Beckett erdélyi éveit [Cseke Péter: Beckett Erdélybe jön. Páskándi Géza második alkotói korszaka [1963–1973]]
- 97 HOCSA-SZABÓ MARCELL: Leszámolás az élet misztikumával [Szijj Ferenc: Ritka események]
- 101 BARÁTH TIBOR: Nagy levegőt venni [Szöllősi Máttyás: Szabad]
- 104 ZSIGER ÁDÁM: A történelem mint „tudatos teremtés és tudattalan ismétlés” [Cornelius Castoriadis: A társadalom mint képzeleti intézmény, ford. Kicsák Lóránt]

• • • • •

Képek: MIKLÓS KELEMEN grafikái és képregényei

Megjelenik Debrecen Megyei Jogú Város Önkormányzata, a Petőfi Kulturális Ügynökség, a Magyar Kultúráért Alapítvány és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

www.alfoldonline.hu
alfoldfolyoirat@gmail.com

 ALFÖLD

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

SZIRÁK PÉTER főszerkesztő

ÁFRA JÁNOS

FODOR PÉTER

HERCZEG ÁKOS

LAPIS JÓZSEF szerkesztők

SZABÓ BERNADETT szerkesztőségi asszisztens

Fecske Csaba

A megbocsátó

Feleségem emlékére

fészekből kilökött fióka
 tehetetlenül vergódtél
 a kemény és hideg földön
 elérhetetlen magas volt az ég
 senki sem tanított meg a szárnyaidat használni
 szüleidnek fontosabb dolga akadt
 vizet hordani a tengerbe
 homokot a sivatagba
 jó ha célja van az embernek
 küzd érte végül eléri vagy ha nem
 örömét leli saját magában
 világgá mentél hamuba sült pogácsa nélkül
 amit kerestél nem találtad talán nem is létezik
 belebotlottál a szívembe fölsegítettek
 fájdalmat cseréltünk és éltük szegényes kis életünket
 én szomorú verseket írtam
 te mosolyt fakasztottál a kősziklából is
 és megbocsátottál haldokló szüleidnek
 akiket én arra ítéltem volna
 hogy éljék újra végig az életüket
 de most már nélküled

Valaki más

mintha nem te jöttél volna haza
 csak egy eltévedt szomorú idegen
 ahogy beléptél az ajtón
 megfagyott körülöttünk a levegő
 ilyen amikor hívatlan vendég nyit be
 tiltakozva recseg alatta a szék
 üres szavak buknak elő a szájból
 szeretnél kimaradni az egészből
 de már nyakig benne vagy
 akaratod ellenére elköteleződtél
 jelenlétednek súlya van árnyékod ott ragad
 a tett színhelyén többé nem tudod tisztázni magad
 talán már nem is akarod

Kívülről

a festéktől szabadulni iparkodó
vaskapu leláncolva őrzi az
elvadult udvart a tétovázó múlt ásatag
rekvizitumait a láncon lakat a lakaton
rozsdá a türelmetlen idő veritéke
a déli harangszó hirtelen kettévágja
az el sem kezdődött napot
a homályos ablak mint halott szeme
önmagába néz itt voltam igazán otthon
valaha egy folytatásos saga lelkes
szereplőjeként akit kiírtak végül
a történetből és most az útról bámul befelé
nem tudja mit kezdjen magával idegen
ez a szerep nehéz beletanulni egy gyors
mozdulattal letépi a kapuról a pókhálót
félrefittyent parókáját a semminek

Platón igaza

hazamenni hová kihez
végleg becsukódott ajtó mögött
akik azt mondanák isten hozott kisfiam
isten kitért előlem a honvágy hozott
a tékozló fiú lelkifurdalása
ismeretlenekkel találkozom
az út rossz irányba kanyarodik velem
idegen vagyok itt az álmok füstbe mentek
a falu a temetőbe rám szakad hirtelen a múlt
fuldoklom az emlékeimben az asszony aki egykor
olyan fontos volt nekem szomorúan néz rám
ősz haja és elhasznált éveit alól
igaza lehet Platónnak hogy a csók lélekcseré
nem nyálcsere csupán
szaporábban ver a pulzusom és az ő
arcán is pirosság fut át hiába
az idő is csak arra jó hogy elteljen velünk
vagy akár nélkülünk

A Kívülrekedt

Egy fiatal költő halálára

nem volt rád való idő sem öröm
 csak versek apró gesztusok
 bármi szerethető átsiklottunk fölötte
 és te ott maradtál egyszál egyedül
 akár egy csecsemő kiszolgáltatva magadnak
 és ki tudja kinek minek olyan könnyű csapdába esni
 annak aki csak bízni tud aki csak szeret
 élni csak azért hogy élj nem a te ügyed
 az istené ha van amíg őt kerested
 elhagyott erőd elestél
 és fölállni már nem
 soha többé

Zalán Tibor

Felezőszonettek

A KÖZHELYEKRŐL

A közhelyekről próbálták meg győzködni egymást
 hanyatló levelezésük ezen szakaszában
 Valójában tanácsstalanok s gyámoltalanok
 voltak Megmerítkezés és feleszmélés között
 kutattak a keskeny ösvény után De inkább a
 pusztulás hálója felé sodródtak Képernyőn
 sziget és matrac Egy film amit nem néz meg senki

A filmet majd nem nézi meg senki A matrac a
 szigetnek ütődik A pusztulás hálójában
 szétrobban a képernyő Keskeny ösvény húzódik
 megmerítkezés és feleszmélés között Voltak
 gyámoltalanok most már tanácsstalanok lettek
 Hanyatló levelezésük ezen időszakaszán
 közhelyekkel próbálták tisztogatni szégyenük

AZ ANGYAL ÉNEKEL

Nehéz angyal ül a mellén és egyfolytában csak
 énekel Érzi beleszakad a hallgatásba
 de nem tudja a dalt Talán régebben még tudta

A felhők meg csak jönnek-mennek fölöttük mintha rajtuk gúnyolódnék az ég Megalázó ha egy angyal énekel az ember mellén Mintha vissza fordulna az idő a kezdetek homályához

A kezdetek homályában még nincs idő Csak a semmi fordul vissza az angyalok énekéhez Megalázó amikor gúnyolódik az ég és mindenféle felhők járkálnak az ember fölött Nem számít hogy valaha tudta azt a szót ami kiválthatná a hallgatásból Most beleszakad a mellén ücsörgő angyal nehéz énekébe

LÁZÁR BÖSTÖRÖG

Variációk egy Rostand-sorra

Ölelt méltatlanokat és neki már csak egy fél csók jutott a csókok lakomáján Nagy zabálás után maradékot löknek lerágott csontot a lába elé Másnak adta át villámló húsát Másokban gerjesztett kóborgó gyönyörtüzeket Nem szabad jónak lenni zihálta és nem szabad örömtelennek feltámadni Kibasztál velem

Jól kibasznál velem most ezzel a boldogtalan feltámadásmaszlaggal Örömtelen nem lehet szabadnak lenni zihálta Nem szabad jónak se A gyönyör kölcsöntüzeit másban gerjesztette Másnak adta a testében lakó villámokat Méltatlanokat tett boldoggá Nem látta hogy ő szétesett *Lázárként bolyong csókok lakomáján*

SZERELEM-MAGYARÁZAT

Én mondtam le rólad távolodóban dűnnyögött rossz rímet markolászva Próbálta leplezni mindez mennyire olcsó Csak nem tudta senkinek kielégítően elmagyarázni hogy nem a történet a fontos hanem az érzet amit egy meg nem történtség is ki tud váltani Hogy nem kell szerelmesnek lenned ahhoz hogy elhagyva legyél

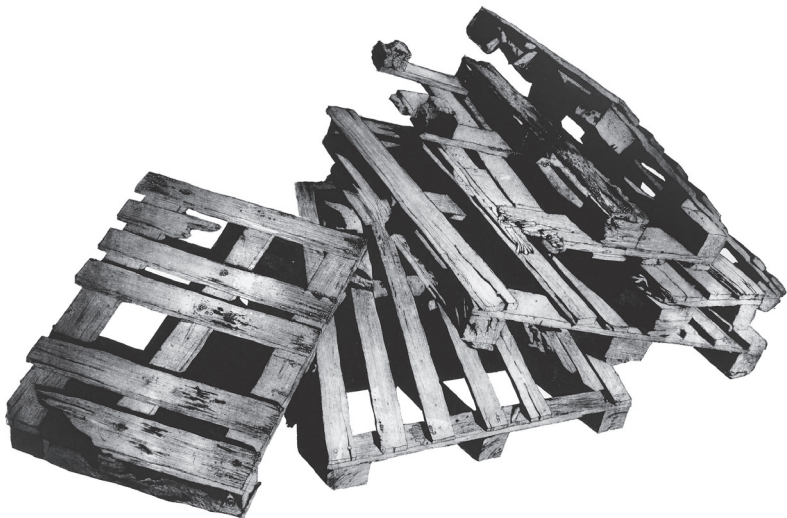
Hogy elhagyva legyél nem kell szerelembe esned Nem kell megtörténtség sem Se semmilyen érzetek

A történet később alakul köré A semmi
törékeny váza a legrosszabbkor roppan össze
Nem fontos hogy ez kinek mennyire fáj Magyaráz
Dünnög Markolász Eltévedt rímek után kutat
Ösztönös ahogy tagad Nem ő mondott le róla

A VISSZHANG PÁRBESZÉDE

Legyél ami én Ne menekülj Szólt át a túlsó
partra ahol a csontzongorákat már csapkodták
az ideges kezek Ideje készülődni Az
aranylovak elharapták aranyzabláikat
Még egy gyámoltalan kísérletet tett de nem ért
el senkit Kapaszkodni akart Csak állni Tudta
nehéz megállni egyenesen A világ ferde

Nehéz egyenesen állni ha a világ ferde
Nem csak megállni akart kapaszkodni De nem volt
senki aki értette volna a kísérletet
Még egy kudarc az aranylovak között Zabláik
elharapták Ideje készülni gondolta Az
idegenkezűség föl sem merül az idegen
időkben Ne legyél ami én Nézz rám Menekülj

Szeifert Natália

Csak látogatóba jöttem

– Üljön csak le addig – hallom jobbról. Az ajtókeret fölötti feliratot bámulom. Laminált kartonra írva: SZEMÉLYZETI PIHENŐ, de fölötte ott a régi, többször átmeszelt, domború betűsor: NŐVÉRSZOB. Az utolsó A-ra csak egy mélyedés emlékeztet. A hang felé fordulok. A fal mellett, szögletes kanapén egy nénike ül aprómintás ruhában, ölében kis fekete retikült szorongat. Megpaskolja maga mellett a szabad helyet. Automatikusan rámosolygok, de legszívesebben visszafordulnék a lift felé.

– Csak nyugodtan – mondja, egészen vékony hangja van –, eltart egy darabig az ebéd utáni tisztázás. Meg kell várni, amíg végeznek.

Tisztázás. Az mi a fene lehet? Még mindig vigyorgok, megfordulok, mintha eszembe jutott volna, hogy a kocsiban hagytam valamit, amiért sürgősen le kell szaladnom, pedig nem is kocsival jöttem. A lift nincs itt, csak kulccsal lehet hívni. Az órára nézek, háromnegyed egy. A nénikére mosolygok, mintha elnézést kérnék a hezitálásért, és leülök mellé. Ételszag terjeng, mögötte a háromfázisú mosogatás fertőtlenítőszaga. Ez a szag csak a sterilizett bádogedényekből fehér porcelánra merített levesekéből, pürékből, meg fasírtnak nevezett képződményekből szállhat fel.

Nem erre számítottam. Valami kellemesebb, talán modernebb helyre, több fényre. Kevésbé kórházszerűre. A folyosó megvan vagy négy méter széles, de meg sem tudom saccolni, milyen hosszú lehet, ettől szűknek hat. A végén lévő nagy ablakból kap egy kis fényt. Meg innen, a nővérszob' felől. A fehérre mázolt ajtókeretből hiányzik az ajtó, közvetlenül mögötte kórházi lepedővel letakart asztal, hogy senkinek ne jusson eszébe belépni. A nővér is oldalazva jön ki mellette, kezében nagy nejlonzsákot lobogtat.

– Először van itt? – kérdezi a néni madárhangon. – Csak azért, mert én minden nap jövök, nem találkoztunk még.

– Igen – mondom, és megköszörülöm a torkom. Egy ideje nem szólaltam meg, most úgy hangzik, mintha a megilletődöttségtől szorulna el a torkom, hülyén érzem magam.

– Meddig szokott ez tartani? – kérdezem, elég határozottra sikerül, ezzel már elégedett vagyok. A nénike erre fűgén felém fordul ültében.

– Attól függ – válaszolja –, általában úgy félóra-óra alatt végeznek itt a hosszú oldalon. – Vékony ujjával arra mutat, amerre a nővér elcsámpázott. – Ez a hosszú oldal, itt vannak a könnyebb betegek.

Betegek. Sosem gondolkodtam rajta, a gondozóházban hogy hívják a pácienseket, de most határozottan úgy érzem, nem ez a jó szó. Misi nem beteg. Hanem, micsoda. Megváltozott izé. A HR-esektől tanultam, hogy megváltozott munkaképességűnek kell hívni a mozgássérülteket, de Misire ez nem passzol, neki nem a munkaképessége változott meg, hanem az élete. Nem tud felkelni a kerekesszékből, nem tud megfogni egy tollat sem. Nem is tudom, hogy fogjuk csinálni. Hogyan fogom aláíratni vele a papírokat.

A folyosó egyetlen duplaszárnyú ajtaja mögül nagy lendülettel és zörgéssel egy emeletes tálcagyűjtő kocsit tolnak elő. Ott lehet az ebédlő. A nőt, aki a kocsit tolja, elsőre férfinak nézem. Két nagy lépéssel a szemközti szobában terem, beordít, hogy na, hogy ízlett az ebéd, és már hozza is kifelé a műanyag fedeles tálcákat. A kocsira csúsztatja őket, aztán továbbzakatol a folyosón, folyamatosan beszél, talán még az előző szoba lakóihoz, talán már a következőkhöz, nemsokára jön a kávé, na, ki nem ment ki az ebédlőbe ma, ne tessék annyit lustálkodni, miért nem tetszett enni egy kicsit a húsból is, uszonnára mézes-vajas kalács lesz.

– Talán csak nem a Pilsai bácsi lánya? – kérdezi a néni. Láthatóan hosszabb beszélgetéshez helyezkedett el. Megint vigyorgok. Tegnap még azt terveztem, hogy ma ebédszünetben átugrom egy gyors arckezelésre az irodánk melletti kozmetikába. Nehéz helyet kapni, a környékről sokan járnak oda negyedórás tisztításra-pakolásra. Igazi seggfejnek érzem magam. Intek, hogy nem, nem az ismeretlen bácsi lánya vagyok. – Ó – folytatja a néni –, csak azért gondoltam, tudja, mert ő új. Még nincsen egy hónapja, hogy itt van. Nem sokat beszél, azért nem tudom, van-e egyáltalán lánya.

– Ühüm. – Nem tudok többet hozzáfűzni. Ha nem végeznek fél órán belül, nem érek vissza ebédszünet végéig, de ezt a rohadt papírt muszáj aláíratnom. Négyre be kell szkennelem és elküldenem Kubába, Misi volt feleségének. Annak a nőnek is hogy a francba jutott eszébe pont engem keresni? Persze, kit keresett volna. Nem bízhat itt senkiben. Bennem sem, mégis felhívott, ezzel azonnal működésbe hozta a jószolgálati reflexemet. Természetes, persze, persze, csak két megálló villamossal, meg egy kis séta, mondtam neki a telefonba. Soha nem jártam ezen a környéken. Van itt néhány újabb társasház, de főleg ötvenes évekbeli tömbök, a kibogozhatatlan telekhálózat valahogy a szomszédos utcai nagy kórház telkével ér össze, lerobbant, kísérteties kiszolgálóépületek állnak ott. Ki jár erre önszántából? Már vagy tíz éve azzal hitegetik a környéket, hogy fellendül, megszépül, de csak a városból kivezető szakaszon épült néhány üvegpalota.

– Tudja, én mindennap bejövök az uramhoz – mondja a nénike. – Hát, röstellem kimondani, de a Lajost már pelenkázni kell, és én azt otthon egyedül nem tudnám. Tud menni, kerettel, tudja, de hát az is milyen nehéz egy kis lakásban! Kiszedettük a kűszöböket, egyszer mégis elesett, akkor azt hittem, meghal. Ha nem jöttek volna a mentők olyan gyorsan! Jaj, bele se jó gondolni! – Sőhajt, aztán kicsit közelebb hajol.

– A nagydolgát még elvégzi a vécén. A legtöbbször. A kisdolog miatt kell a pelenka. De volt olyan is, hogy a kevés mozgástól megrekedt neki. Hát, azt ne tessék megtudni!

Óvatosan a hajához nyúl, a tarkója felé simít, hátulról kicsit megemeli a tincseit, mintha ezzel a mozdulattal próbálna ellentmondani a korának. Festett mogyorószínű, az alján egy centis fehér lenövés. Mennyi lehet? Hetven? Egy elmúlt kor fiataljainak mozdulata ez.

– Nehéz ám – folytatja, pedig azt hittem, a végére értünk. Bólogatok. – Az ember otthon akarja tartani, amíg csak lehet. De hát, ugye, itt vannak most már – vizesszürke szemét rám emeli –, itt vannak a szeretteink, akikért nem tudunk többet tenni. Bántja az embert, ugye? – Bizonytalanul újra bólintok egyet. – Tudom én, aranyom, énnekem is első gondom minden nap, hogy hogyan jöjjenek be. Mert egymagamra is van azért házimunka. Kis főzés, ugye, meg szoktam főzni egy-két napra

előre. Aztán takarítani is kell, én mindig tiszta voltam, nálam minden küszöb minden héten szidolozva volt. Már ameddig ki nem kellett szedetni a Lajos miatt. Család nincs. Nem lehetett. – Érzem, ahogy a tekintete lecsúszik rólam, a fejem mellett néz el valahova. – A testvéreim gyerekeit pártfogoltuk az urammal, de azok is már saját családdal élnek, szanaszét a világban, nem látjuk őket, talán egy éven egyszer. Hát így. Ha otthon végzek a házimunkával, akkor felöltözök, jövök be a Lajoshoz. Nehéz, de maga biztos megérti, sorstársak vagyunk.

A nővér, akit az előbb láttam, és egy ápoló elindulnak a folyosó vége felé. Mikor jött vissza a nővér, hogy került megint a nővérszob'ba?

A nénike fészkelődik, újra megigazítja a haját, pontosan ugyanúgy, ahogy az előbb. A keze vékony, az erek úgy kidagadnak rajta, hogy az az érzésem, leemelhetném onnan őket a bőrrel együtt. Mintha nem is tartoznának hozzá. Az ember nem válogathatja meg a sorstársait.

– Agyvérzés, tudja. Sose hittem volna, hogy ez lesz velem. Olyan szép szál, büszke ember volt. Együtt dolgoztunk a csokoládégyárban. Mérnök volt, a gépekért felelt. Ha látta volna, milyen fess volt az öltönyeiben. Meg, tudja, kedves is volt. De nem ám csak velem, vagy a nőekkel, ahogy sokan. Nem. Mindenkiel. Áldott jó ember volt. Egyszeri munkásként kezdett, akkor én még nem voltam ott, fiatalabb vagyok nála. Tíz évvel! Tudja, aki letről kezd, az vagy ilyen áldott jó ember lesz, vagy mindent elfelejt, és akkor megette a fene. Akkor derül ki, hogy ki mit ér, amikor feljebb viszi a dolgát az Isten. Na, hát a Lajosnak nem az Isten vitte föl a dolgát, hanem a jó esze, elment a munka mellett estin érettségire, ilyen műszakira, tudja, azután meg elvégezte a mérnököt. Tudja, hol van ma a csokoládégyár? – Megrázom a fejem, próbálok mosolyogni. Együttal a lift felé sandítok, aztán egy pislantás lefelé az órára. Nem fogok visszaérni. Telefonálnom kellene. A nénike is a liftajtót nézi, mintha valaki filmet vetítene rá.

– Hát, sehol – mondja, hirtelen nem is tudom, miről van szó. Oldalról az apró szemgolyóit bámulom, ahogy a vékony bőrrű szemhéj rácsukodik, aztán felemelkedik. Lassú pislogás, ahogy az ember a könnyeit igyekszik visszatartani, de az ő szeme száraz. – Ahogy mondom – folytatja. – Megvették a németek, amikor mi nyugdíjba eljöttünk, mármint az után nem sokkal. Tudja, én visszajártam sokat a lányokhoz. Azt beszéltek, modern gyár lesz belőle. Hogy kicserélik a gépeket, mert elavultak. Újfajta csokoládékat fognak gyártani. Meg a régieket is, persze. Tudja, mi lett belőle? Semmi, aranyom. Ott rohadt el az egész, ahol volt. Egyszer elmentem arra, hogy megnézzem utoljára. Azt hittem, benőtte a gaz, ahogy utóbb már kezdte, hogy szétrozsdállt a kerítés, romos az egész, de talán még be tudok menni egyszer körbejárni a főcsarnokot, tudja, átmenni a nagy szalag alatt, tudom, butaság, de kicsit néha nosztalgiazni akar az ember. De nem volt ott. Semmi nem volt, aranyom. El volt takarítva az egész. Nem igaz, hogy semmi, mert gaz, az volt. Meg törmelékek. Ennyi maradt a mi szép gyárunkból. Nem tudom, aztán, mostanra mi lett ott. Mindig épülnek valamik ebben a városban, csak az ember azt nem tudja, minek.

Kihasználom a légvételnyi szünetet, elnézést kérek, felállok. A nénike nem mond semmit. Előkotrom a mobilomat, arra gondolok, jobb, ha nem a főnököt hívom, inkább Anit, a titkárnőjét, de a mobilján. Rendes csaj, nyugis, mindent meg lehet vele dumálni. Megigérem neki, hogy munka után átnézem azt a szerződést az új szállodával,

mindent összekészíték, azt mondja, oké, de akkor holnap reggelre tényleg legyen ott az asztalán, hogy bevihesse a főnöknek. Újabb kiváló úti cél a kedves utasainknak.

Az egész utazási iroda, a kubai vonal, minden Misi ötlete volt. Mindent ő tartott kézben, sőt, fejben. Amikor baleset érte, óriási cirkusz volt, mind biztosak voltunk benne, hogy nem kerül ki élve az intenzívről, azzal pedig vége lett volna az egész cégnek. Amikor mégis kikerült, az emberek sorban álltak a kórház folyosóján, hogy beszélhessenek vele. Az autópályán futott bele egy megpördülő kamionba. A felesége sértetlenül szállt ki mellőle. A nő egy darabig látogatta, aztán visszaköltözött Kubába, amikor Misi a rehabra került. Majdnem egy évig dekkolt ott. Közben el is váltak. A kórházban voltam nála többször is, de a rehabon csak egyszer látogattam meg, idétlenül viselkedtem, nem bírtam nézni őt a székben, látni, hogy nem bír megfogni egykézzel egy poharat, zavarban voltam és még viccet sem mertem neki mesélni, pedig régen ez volt a rémes közös szokásunk, a legostobább viccekkel szórakoztattuk egymást. Mindenen röhögtünk, amin mások nem. De akkor csak babráltam a pulóverem ujját, ugyan, hogy jöhetne ide bármilyen vicc. Fogalmam sem volt, hogy beszélgethetnék vele úgy, ahogy azelőtt. Elmaradtam onnan. Furdalt a lelkiismeret, mégis. El. Most sem akartam jönni. Mit mondok neki? Miről beszélgethetek valakivel, aki ezen a folyosón meg az innen nyíló szobában éli az életét?

Nézem a „hosszú oldalt”, a nejlonzsákok közelebb kerültek. Ágyneműkupac landol hol az egyik, hol a másik mellett, gombócba gyúrt lepedő, párnahuzat. Előbukkan az ápoló, furcsa csomagot rugdal, gumikesztyűs kezével fölszedi a szennyeset, a fehér zsákba tömi, a csomagot a kékbe. Megragadja a zsákokat, húzza maga után, befordul a következő szobába, hallom, hogy odabent nagy hangon beszélget. A másik oldalról kijön a nővér, ugyanezeket a mozdulatokat ismétli ágyneművel, csomagokkal, zsákokkal, fordul a következő szobába, kiabálva kérdezi, ízlett-e az ebéd, és valakit megdorgál, hogy nem ment ki az étkezőbe, pedig milyen jól halad a járókerettel.

– Úljön csak le – szól rám ismét a nénike. – Már nem sok van hátra, tessék várni nyugodtan.

– Egész nap ülök az irodában, tetszik tudni – válaszolom, mire kuncog egyet, föláll a szőr a karomon.

– Majd megtudja, ha ennyi időős lesz, mint én most, milyen sokat ér egy jó kis ücsörgés!

Abból a szobából, amelyikbe a nővér bement, egy járókeret zöld lába bukkan elő, a kapaszkodón egy jókora, öreg kéz, aztán látom egy pizsamanadrág remegő szárát, csoszogó, hajlott test, fényes, magas homlok. Mintha alacsony volna hozzá ez a járókeret.

– Jól van, Lajos bácsi, akkor kikisérem, de utána, ha visszajöttünk, feladom a pelenkát – kiabálja mögüle a nővér.

Abban a pillanatban a nénike elképesztő fürgeséggel pattan fel, integetni kezd. – Lajos! Itt vagyok, Lajos! – kiabál magas hangon, vézna karjával hadonászik a bácsi felé. Az öregember, mint egy lassított felvétel, a hang irányába fordítja a fejét, aztán a bal karján megtámaszkodva a jobbat megemeli, színpadiasnak szánt, nagyívű legyintés, de komikusan lassúra sikerül. Torokhangon valami olyasmit mond, hogy ohhhtoba véhasszoh.

A nénike, mint akinek ez természetes, mosolyogva visszaül a kanapéra.

– Tudja, mondta nekem a doktor, hogy talán megváltozik, de én nemigen hittem. Amilyen áldott jó ember volt, olyan utálék vén dög lett.

Nem tudom, mit mondjak. Felváltva nézek a távolodó, csoszogó öregemberre meg a nénikére. Lajos bácsi szépen halad a célja felé, de elkezd lecsúszni a pizsamanadrágja, már látszik a fenékvágata, a nővér mögé lép, felrántja a gatyát, haladnak tovább, nekem az az érzésem, hogy ez a hórihorgas test bármelyik pillanatban eldőlhethet, és azzal, hogy nézem, én is elősegítem a katasztrófát, de még másodpercekig nem tudom levenni róla a szemem.

Megjelenik az ápoló, a folyosó végéről jön, olyan lendülettel, hogy azt képelem, a másik végéig meg sem áll majd, de lecövekel a kanapé előtt.

– Na, Klárika néni, tessék jönni! – mondja furcsa tónusban, egyszerre vidám és szigorú. A nénike feláll, belekarol a fickóba, a másik kezével szorosan magához szorítja a kistáskáját. Sem beleegyezést, sem tiltakozást nem látok az arcán. Egyáltalán nem látok az arcán semmit. – Tudom ám, hogy ott tetszett hagyni a gyógyszereket a dobozban. Most szépen bevesszük. Aztán tessék mára a Lajos bácsit békén hagyni, elég baja van neki, a felesége sem tudott bejönni hozzá a héten.

Élő Csenge Enikő

Álmomban megmutattam a tengert

tetszett
pedig hát iszonytató
és ami iszonytató attól te félni szoktál
és amitől félni szoktál az felzabál téged
dehát mit tehetnék
ne vigyelek el a tengerhez
a horizontig nyúló sószaghoz
homokhoz és sziklához és kövekhez
ne mutassam meg neked a thalassám csak azért mert félsz
mert búvóhelyekre kuporodva
remegsz mint a kocsonya
reszketsz mint a nyárfalevél
mondd
miért vagy egy beszari alak
hát nem nyugtat a kék a zöld a só a szél
hát nem nyugtatnak az apró kagylóhéjak
vagy én
ott vagyok én is
ott benne
a mélyén a tetején
csiklandozlak ebben a rettentő nagy lében

álmomban addig úsztál
míg le nem késtük az összes buszt
aztán mint aki jól végezte dolgát
lassan komótosan magad köré tekertél egy törölközőt
a parton ragadva napozóágyak mögött vertünk sátrat
alkony volt
minden sötétnarancs
nem voltál gyáva
nyakig merültél az iszonytatóban
de nem szerettelek

Álmomban fekete víz csorog

simogat csiklandoz
lassan folyóvá dagadnak cseppjei
mellettem pucér lányok pancsolnak
láthatatlan vagyok pedig hangosan reszketek
reszketek mert annyira szépek
reszketek mert annyira jó hogy már rémít egy sötét testnyílás
és ha akarom magamról én is levehetek mindent

mennyi minden ami a fekete víz mélyére való
és mennyi de mennyi pucér lány
add Uram hogy a víz helyett végre ők simogassanak
hogy a te szelíd szemedben ne csak por legyek
de ha mindez túl nagy kérés
akkor csak erőt adj Uram
hogy végre téged is a mélybe vesselek

Győri László

Ép ésszel mire mész?

Vess búzát az Északi-sarkon,
forró égövön ültess fenyőfát,
dideregj a délszaki parton,
izzadj, ha mész-mész a jégmezőn át –
ép ésszel mire mész?

Kérj bocsánatot a sértőtől,
tettesd a sértettet, hogyha sértesz,
a dühöt vedd a megértőtől,
ne válaszolj annak, aki kérdez –
ép ésszel mire mész?

Gyönyörködj abban, ami ocsmány,
ne kötekedj a gonosz gazokkal,
ne láss át a habzsolók mocskán,
oszd meg a pénzed a gazdagokkal –
ép ésszel mire mész?

Kívánj békét a háborútól,
hitesd el, hogy a háború a béke,

csak azt magasztald, aki csúfol,
hirdesd, a tűz árvíz menedéke –
ép ésszel mire mész?

Szeresd a kor titkát, ne fejtsd szét,
szeresd, imádd az eszeveszettet,
ne emelj a tűzifára fejszét,
ha hideg van, űzd el, aki retteg –
ép ésszel mire mész?

Koptasd el bárgyúra az elméd,
gyámolítsd új álkulccsal a tolvajt,
várd csak, várd, űzőid kegyelmét,
ne magad, a véget érőt folytasd –
ép ésszel mire mész?

Vedd semmibe, ki meg se téveszt,
süllyedj a magasba ott, ahol vagy,
botjával űsd a nyolcvanévest,
nesz nélkül a végtelenbe olvadj –
ép ésszel mire mész?

Örök íz

Mint varjú, mely betelni visszajár
ablakpárkányra, kirakott dióra,
mintha minddel, eggyel magasba száll,
megáldott helye a bádogcsatorna,
ott töri fel, zúzza szét naponta,
az az üllője, az a láthatatlan
rejtekek, ahol a dió nyitattik,
aztán kiszáll, az udvar, ez a katlan,
e szakadék üres lesz holnapig,
de másnap reggel újra visszatér,
és kezdődik a csínytevés előlről.
A dió elfogy, és lassan itt a tél,
és nem röpül le többé a tetőről –

így jártam hozzád, így a testedért,
míg el nem fogyott belőle az óhaj,
a nála több, a vágy, a szenvedély,
hogy egyél, etetlek örökös dióval.
Minden testrészed kínált, úgy egyem,

ami te vagy, mind újuló kínálat,
hogy részeidből teljesség legyen,
teljesség, mely azt mondja: imádlak.

Így vártál mindig örök ízeiddel,
s most itt a tél, mely tűntőddel veszít el.

A rög

Milyen földhöz ragadtak vagyunk!
Legfőbb hányadunk a rög.
Nem szállunk oldva, nem suhanunk,
utunk a tapasztó gyalogút,
és fölöttünk mennydörög.

Sokan vannak a légiesek,
mi is akartunk lenni, de
ami fönt van, minket lenyesett,
a földhöz vágtak az istenek,
hogyan ne jussunk messzire.

Részünk a súly, a súly ketrece,
elzárta a drót, a rács
nem ereszt, a rése kicsike,
melyen át ki kéne szöknie
lengé részünknek, ha más

részünk, az összekalapált,
tömör, súlyverte, nehéz
felünk, a nagyobbik idezárt,
itt gunnyaszt, a rácsok hajlatát
egyre görbíti a kéz.

Mind szűkebbre. Ilyen a bilincs.
Rángathatod, a percc
a csuklón mind szorosabbra ring.
Hogy szabadulnál, sohase hidd,
és szabad már nem lehetsz.

Volt példa rá, tengerbe zuhant,
merthogy túl messze repült,
a tenger hulláma lett a hant,
érintette csupán a magast,
csak hallotta, szól a kürt,

az égi harsona. Istenül?
A rög végig benne volt.
Nem a Nap, nem a láng fölül
tette, hogy följebb már nem röpül,
rögöt mindhiába old.

A szárnyban is ott alszik a rög,
a lélek se az a rész,
mely könnyűvé tenne, lepörög
rólunk, hiszed, mint por, ha főd,
a lélek is túl nehéz.

Sohase lebegünk, de nem ám,
a súlytalan állapot
Földön túl, az égi karimán
a világúrtól lopott
játékszer, rög vágya ég után.

Fenyvesi Orsolya

Barátném

Van nekem egy barátnőm, aki mindig tudja, mit mondjon nekem a halálról, és engedi, hogy gyakran felemlegessem. Állítja például, hogy én, ha majd találkozom vele, pofán vágom, és ellovaglok a naplementébe. Ez tetszik, mert tényleg nem tűröm a pimaszságot, ugyanakkor általában hirtelen és örökre leszek szerelmes. Ha panaszlom, hogy nem tudok másra gondolni, csak a halálra, barátnőm moziba hív, és megnézzük *A táncok fehérlését*, mert nagy vásznon az igazi. Halomra halnak körülöttünk, ő pedig kicsalogat a földből egy vakondot, hogy a bundájából játék vakondot készítsen nekem. Pocoknak nevezzük el. Talán mégsem kellett volna megölnünk szegényt, állapítjuk meg egy sötét téli délelőttön, amikor nem vagyunk kettesben. Fonnyadó falevelek vagyunk csupán, nyöszörgöm neki, szerencsés esetben ősszel lehullunk magunktól, annak rendje s módja szerint, hacsak nem jön valami hülyegyerek, aki poénból letép minket, folytatom a végtelenségig, és ő nem szakít félbe. Nem felemelő ez mégis?, kérdezi végül, és amikor azt felelem, engem inkább csak a szél emeljen fel, nem sértődik meg. De nem is szervezi le a szelet. Hisz Istenben, vagy ha nem is Istenben, de valami képlékeny mozgásban, ami összetart minket. És bármikor beszélhetek neki a halálról. Ő egyszer már megpillantotta messziről, és azt mondta, gyönyörű, csak lyukas a pofája, ami megnyugtat, mert én sem vagyok tökéletes. Egy párhuzamos univerzumban látta meg, ami pont ugyanolyan volt, mint a miénk, csak folyamatosan hánytunk benne. Ő maga nem alkuszik, nem fénylik, türelemmel kivár. Lábjegyzetben hivatkozik a napi történésekre. Remélem, sosem fogunk összeveszni, mert biztosan elsírnám magam. Mondom az én barátnőmnek, hogy tulajdonképpen csak arra vágyom, hogy egy világvégi kis kunyhóban nyugton élhessek kettesben egy örökkévaló lénnel, ő erre azt feleli, ez tulajdonképpen maga a halál, és nem kérdezi meg, hová teszem addig a gyereket. És soha, semmi pénzért nem mondaná, hogy carpe diem.

Figaro szaporodása

Az állatkertben végre fülig ért a szája, úgy képzelem. A szurikátákat marokra fogdosta volna, alig bírta ki, hogy odaérjen az oroszlánokhoz, és még a hullóket is tisztességgel megcsodálta, csak a vízilónál habozott kissé. Cuki, határozta el magát végül. Hogy vágyott ezekre a pompás példányokra, a testükbe zárt kontinensekre, az időre, amit nagy, közös pofájukba nyelve együttesen felemésztettek! Amire senki nem emlékezhet, mert mi az ember élete a fajok girlandjához képest?

Hát persze, a táblák! Most, hogy kissé lehiggadt, elolvassa mindet. Hiszen az állatoknak előfordulása, elterjedése, védettsége van, no meg szaporodása, táplálkozása, és mindez a látomás része, nem árt az örökös ismétlés. De megrökönyödve tapasztalta, hogy a táblákon a fajok részletes ismertetése helyett mindössze annyit áll: Feri. Augustus. Muriel. Dalton. Tessék?! Körbejárt, de ugyanezt tapasztalta min-

den ketrecnél, terráriumnál, kifutónál... Ő sem sorolná tovább. Rádásul úgy tűnt, a látogatókat ez cseppet sem zavarja, mi több, boldogan mutogattak: nézd már, a kis Sarolt, de félnék! Oldamur, ne nyalogasd a bundád, inkább ide nézz!

A hányinger kerülgette. Egy Balázsban bolygó nincsen. Tizenkét Szilviának nincs előfordulása. Végül hívatta az igazgatót. Ő maga is igazgató volt egy másik intézményben. Az állatkerté sem játszott Istent, felelt a hívásra. Megjelent, és tájékoztatta a fatert, hogy márpedig ezeknek az élőlényeknek nincs elterjedése, nincsenek párzási szokásaik, még életmódjuk sincsen, helyette igenis nevük van, tessék elfogadni az úrnak, ezeknek az élőlényeknek élete van. Megszólíthatja őket, de semmiféle rendszernek nem részei. Jellemezni lehet őket, de minek. Inkább örüljön az úr, hogy megismerheti őket. Íme, Orsi. Lehetetlen volna ennél többet tudni róla, ugye?

A fater köpni-nyelni nem bírt. De ezután hazament, regisztrált a társkeresőn, és hamarosan rátalált Lizbethre. És azóta sem árulja el nekem, melyik állatnak mi a neve. Gondolom, elvárná, hogy odamenjek, és bemutatkozzak nekik. Újabbán nem oszt meg velem semmit.

Mozdulatlan

A tenger állt, nem mozdult. De hasra másztak a fák, napra másztak a falak, lángra kaptak a roncsok, a kerítések kígyókat hadartak, elszivárogtak az utak, égre mentek a füvek, a szárnyas rovarok önkívületben rángatóztak, az emlősök orra vadul remegett, test nem alhatott tovább. A szárazföld egyetlen buzgó, színverte masszává vált, amihez képest a tenger álló, mozdulatlan. Reggel volt, a partról néztem. De én már annyira unom ezt az egészet, hogy azt el sem bírom mondani.

A küldönc

Vakon remegett a tó, mert az éjjel nem nőtt szeme. Aprócska tó, nem az a klasszikus fajta. Igazán könnyű volt kijárni a partjára, pláne tavasszal. Mentünk is, amint végre újra együtt voltunk. Végre újra együtt!

Először fel sem figyeltem a kutyára. Nyuszi rózsaszín parókáját odaadóan borzolta a szél. A gyerekek ötször körbefutották a tavat, szakadék nélkül, míg én megterítettem a Napnak. Udvarias, de mohó volt aznap. De mohó! Éveket szerencsére nem hoztunk magunkkal.

Sokan voltak kint rajtunk kívül is, és anya mindenkinek visszaköszönt. Annyi rossz történt velünk, áldás is lehetett tőle egy jónapot. De ma nem kellett küzdeni, aki meghalt, otthon maradhatott, aki elment, velünk jöhetett, ma fotóztuk a zöldet! És a kutyát is, aki a parton caplatott. Körbeszaglászta az ücsörgőket, a sétálók röpke nyomába eredt. Kitűnt, hogy feladata van. Időről időre besétált a tavat ölelő sűrű cserjésbe, majd az erdő felől bukkant fel ismét. Ezernyi lábnyom közül.

Amelyik családban kisgyerek van, ott előbb-utóbb persze említésre kerül egy tündér vagy egy boszorkány, de a gyerekek épp nem csüngtek. Fáradoztak valahol, és velük együtt fáradt a vakon remegő tó. És anya is olyan elégedetten bólogatott, mint akinek ma még nem üvöltöttek a fülébe. Ó, anya, nem is emlékeztél! Nyuszi kucorgott, és visszaráncolt rá a tó. Igazság tétetett.

De a kutya gyanús viselkedésére egyetlen magyarázat volt: egy titkos királyság megbízásából tevékenykedett. Ő az, aki a história rejtekébe meghívja az arra érdemeseket. És minket nem választott ki. Engem meg sem szaglászott, pedig én az életem árán is követtem volna. Akkor pedig nincs igazság, csak kiválasztottak vannak.

Pillangó, légyiszíves

Elrepült mellettem egy pillangó, és valahogy belém akadhatott, mert elkezdett vonszolni magával. Pillangó, hagyjál, légyiszíves, kérleltem, de valószínűleg nem hallott meg. Egy pillangóval mégsem üvöltözhetek! Egyik szárnya volt a Nap, másik a Hold. Órület! Átcikázott az éveken, mint fotópapíron a rengeteg. Nem láttam semmit sem. Lasszóval fogott be, mint a könnyelműeket.

Birodalmam

Hogy szerettem hadjáratokat vezetni azokon a jelekbe göngyölt földeken, ahol bányákba és szentélyekbe botlottam, és sosem álltam meg a tavak, tengerek partján! Egyetlen képen szerepeltek. Legjobban a várak homályát szerettem, ott ülepedtek le az olvasmányélményeim. És hogy van egy elkerített terület, ahol szárba szökkenhet egy vérszöktető erdő! Hatalmam kiterjedt a nemlétezőkre.

Aztán felnőttem, és egy darabig úgy tűnt, része vagyok a globális konfliktusoknak. Férjhez mentem, véget ért a hódítások kora. Nem mentem olyan helyre, ahol nem volt térerő, és nem beszélhettem volna bármikor az élőkkel. És csak az emberek éltek úgy, mint én. Minden odakint történt, és én baromira nem akartam befelé figyelni, noha lépten-nyomon erre kapacitáltak. A jógaoktató, a pszichológus, a barátnők, és persze a férjem, csak ő úgy fogalmazott, magammal foglalkozzak, őt hagyjam békén.

Hagytam magam. Aztán felfedeztem a húsomba ágyazódott várost a számban. Fehér várfalakkal, csipkézett tornyokkal, véres összecsapásokkal. Minden lelke martalékával. Egysejtű lények is nyüzsögnek ott, ábrándtalanok. Annyi csak az enyém, amit számba veszek, de ez a fogaim alkotta vár túléli halálom. Romjaimon is vakít majd ragyogón, dicsó civilizáció, szavaimat megőrli, táplálékomat történelemm avatja. Hát nem így épült a múltunk is, éhünk, levegőnk, szavaink testmelegében, de nélkülünk? Utólag is jelen.

Azóta igyekszem minél kevesebbet beszélni, mosolyogni. Csak így tudhatom biztonságban az enyémeiket, mert a lélekben már nem hiszek.

Szabad

Hirtelen kisütött a nap, és elfogott egy érzés, mintha akármelyik irányba léphetnék, mégse mozdultam. Álltam a lakás közepén, a szobák metszéspontjában, a fény átlói közt. Arra gondoltam, értem már, édes Istenem, hogy végig csak azt kívántad, maradjak nyugton, és lélegezzek. No és a sejtek? Azoknak szabad?

A doktor

Már a műtét elején felszisszent. Kérdeztem, van-e valami baj. Azt felelte, vérezzek nyugodtan. Hiába mondtam, hogy anyám hemoglobingyöngyöcskékből fűzött láncot a szívemhez, ő csak annyit mondott: csontvelő. És hogy mindenki meghal. De nem feltétlenül ma. Mit csinállok most, kérdezte. A hasamat simogatja?, mosolyogtam kedvesen. Egy szikével bökdösöm, nevetett. Kinyitott, és kinevetett. Nem baj, egyébként általában jól esik, ha kinevetnek, az olyan megnyugtató... Azt jelenti, rosszul tudok valamit, azt jelenti, van remény, hogy a dolgok máshogy vannak. De valamiért idegeskedett is, és ez már zavart, hiszen mindeközben mégiscsak bennem matatott. Ő meg látványosan idegeskedik? Semmi sem szent, erre gondoltam, és akkor kicsordult a könnyem. Valaki jobbról és balról is végigsimította az arcomat. Óvatosan, mit csinál?!, kiáltott fel. Valami baj van?, suttogtam, de kiderült, hogy csak a nadrágja lett véres tőlem. Sajnálom, súgtam. Nem kéne már leválnia az anyjáról?, kérdezte, és átvágta a tizediket is. Nem érdekelte a magyarázkodásom, nem hallgatott meg. Fogják le! Feszítsd! Tűnés innen, szégyelld magad! Mielőtt azonban végleg elkotródtam volna, mégis elővarázsolt belőlem valami egészen csodálatosat. Az a drága doktor! De nem adta ide azonnal.

Napocska

Egy nap arra keltem, hogy a Nap összezsugorodott. Tudtam én, hogy egyszer bekövetkezik, de nem gondoltam, hogy ilyen hamar! Ezután már nevezhettem napocskának, mint gyerekkoromban. Hogy akkor mi világított? Semmi, kurva sötét volt, de ki lehetett bírni, mindenki kibírta. A Nap meg jajgatott, fájt neki az összemenés, fájt neki az elmúlás, és egyre gyerekesebben viselkedett. Igazságot követelt, fényességet a saját fényessége helyett! Miközben én semmit nem láttam nélküle! Rikoltozott, mint aki nem látott még madarat.

Azzal rám maradt az egész, pedig végre igazán élhettem volna. Beletörődtem, nem volt más választásom, úgy döntöttem, hogy akkor világítani fogok, na jó, lehiggadok, és világítani fogok.

Holnaptól máshogy lesz

Végül mindannyian megkerültük a Földet. Egyesével róttuk le a tiszteletköröket, és nem maradt horizont megvágatlanul. Csak így nyerhettük el a mi Urunk bocsánatát, amiért láttuk, amit láttunk, mondtuk, amit mondtunk, és még hallottunk is. Nem kellett volna annyit okoskodni.

Tózsér Árpád

A képmutogató halála

Álmainak légy szemoptikája mutatja: idegen volt/lesz múltjában s jövőjének koporsójában is, mindig és mindenhol. Idős korának all-sky kamerája különösen sokdimenziós: egyszerre mutatja a halál utáni kocsonyás esetlegességeket, s láttatja a Max Planck-i *világállandón* inneni/túli nyüzsgést. Azokkal a mikrorészecskékkal érez sorsközösséget, melyek még az ok-okozat törvényén is kívül vannak. A római ókor *sacer lényei* ők [saját magát is köztük látja!], kik törvényen kívüliségüknél fogva totál idegeneknek, olyan határlényeknek számítottak, akik nem összekötik a létezés tereit, hanem közöttük, a semmi talányos talaján tengnek-lengnek. S ebből az idegenségből őt csak a fuldokláshoz hasonlatos képmutogató segített ki időről időre. Mert mi más a költészet, ha nem vásári képmutogató, melyben a költő-kikiáltó a felmutatott képekhez kétes jeleneteket kóhol! Aztán jönnek az öregség légy szemkamerás álmai, amelyek minden idő és tér szögéből láttatják a felmutatott képeket, s kiderül: a hátlapokon általában csak pókok, pókhálók s bennük vergődő legyek vannak. A képmutogatónak ébredés után zöld almahéjjal sem sikerül őket átcsalogatni a kép meséjébe. [Az utolsó lapot, *A képmutogató halála* címmel, már a halottkém mutatja fel.]

Lyukas húszfilléres

Fal húzódik mögöttem hosszan: a huszadik század két harmada. Az elejére akasztva rég kinőtt, molyrágta kabát lóg, a gyermekkorom – zsebében lyukas húszfilléres, a harmincas-negyvenes évek Magyarországnak jeles ikonja. De most nem konkrét pénzdarabként, hanem az értelem makacs fogalmainak, a *végtelennek* és a *végesnek* az ablakaként emlékszem rá. A szóban forgó időben még persze nem a véges és végtelen egységében s különbözőségében, nem a neves *Aufhebungban*, hanem inkább sehogyan sem gondolkodtam. Egy voltam azzal, amit láttam, a nem gondolkodó, de örökmozgó világgal, a fákra konokul minden évben visszaköltöző rügyekkel, levelekkel, levente bátyám fapuskájával, mely igyekezett mordálynak látszani, a valahonnan előtekerő és valahová tovább sziszegő országúttal, egyszóval a valahol kezdődő, valahol végződő és ismétlődő dolgokkal – kora gyermekkorom falujával. S mire környezetem minden létezőjének sikerült nevet adnom, egy mindig boglyas, ingvállban és szoros alsószoknyákban járó, idegenből jött néni valami kitalált nyelven nem létező dolgokról kezdett hozzánk, gyerekekhez beszélni, s én lassan felfogtam, hogy immár iskolába járok. A felsőbb osztályokban a *Természetrajz* című mesekönyvünknek köszönhetően aztán csillagszekerekbe fogtuk a Holdat és a Napot, s a földi látványzajlások fölött átvágtatva megtudtuk, hogy minden, ami van, az valami nagyobb szervezetnek a keze, lába vagy tüdeje, s így a Mindenség roppant organizmusa, sőt minden élőlény és dolog befelé is, kifelé is végtelen. Nekem ez a „végtelenség” azonban valahogy már akkor sem ment a fejembe, hisz én, ahogy körülöttem mindent, a fejemet is végesnek tudtam, s a véges fej hogyan is fogadhatná be a végtelent. A tízperces szünetben vádlón néztem

az udvar közepén közönyösen ácsorgó, kápolnácskaszerű kerekeskutat, amiért nem mutatta meg nekem a mélyén meg-megcsobbanó végtelent. Egy lyukas húsfillérest szorongattam a markomban (medvecukorra kaptam, reggel, otthon), most monokliként szemembe csíptettem – a végtelent azonban azon keresztül sem sikerült meglesnem, csak a végest. Kerek volt és dimbes-dombos, pontosabban rücskös, mint egy tepertős pogácsa.

Márton László

HÚ

Edgár portugál szakos volt a pesti bölcsészkaron. Utána tíz évig különböző iskolákban tanította a nyelvet, és különböző könyvkiadóknak fordított ugyanebből a nyelvből. Utána – még mindig nyelvismerete jóvoltából, illetve a nyelvtudáson alapuló kinti kapcsolatok révén – parafát és festett fajanszlapokat, úgynevezett azulézsót forgalmazott.

Vállalkozása életképesnek bizonyult, olyannyira, hogy nem győzte az adminisztrációt, így tehát könyvelőt kellett alkalmaznia. A könyvelő egy nő volt, Edgárnál öt-hat évvel fiatalabb. Havonta egyszer felkereste Edgárt az irodájában, ott végezte a papírok összesítését, hogy a felmerülő kérdésekre azonnal választ kapjon, és a bizonytalan ügyekben útbaigazítást nyerjen. Egy idő múlva már valamivel gyakrabban, heti rendszerességgel megfordult az irodában, és a munkaidőn túl is ottmaradt. Ilyenkor magukra zárták az ajtót.

Ne köntörfalazzunk: összeszűrték a levelet.

Egyszer aztán a könyvelő férje megkaparintotta az iroda kulcsának másolatát, a hajnali órákban behatolt az irodába, és úgy állt bosszút hűtlen feleségén, valamint annak csábítóján – most mondom el, talán egy kicsit megkésve, bár jobb későn, mint soha: Edgár könyvelője férjes asszony volt –, hogy felakasztotta magát a cirkófűtés csövére, pontosan a kanapé fölött, ahol a párocskának szokása volt ölelkezni munkaidő után, talán szenvedélyesen, talán a megszokás minden szenvedélynél nagyobb erejével.

A cső meghajlott a kis híján emberfölötti tehertől, de nem szakadt le. A teher – nevezzük most már így – kiöltötte a nyelvét, mintha utolsó lehetével ezen a módon akart volna állást foglalni a nyelvismerettel kapcsolatban. Edgár bizonyára meglepődik majd, amikor a kulcs eredeti példányát el fogja fordítani a zárban.

HÚ!

*

Jancsi és Juliska másfél éve tartó komoly kapcsolat után összeházasodik. Jancsi középiskolai történelemtanár, Juliska pszichológus. Egyöntetű vélemény: összeillő, szép emberpár. Jancsi szülei szívből megszeretik a jó kedélyű, segítőkész fiatalasszonyt. Vásárolnak a fiataloknak egy másfél szobás lakást Pesten, a Csengery utcában. Másfél évvel később megszületik az első gyerek, Gábor. További másfél évvel később megszületik a második gyerek, Gedeon. Juliska szülei szívből megszeretik a jó megjelenésű, értelmes, barátságos fiatalembert, egyszersmind arra a belátásra jutnak, hogy a család kinötte a lakást.

Juliska szülei vásárolnak a fiataloknak egy huszonöt négyzetméter, barátságos, bár ablaktalan szobát Budán, a Rózsadombon, amelyet katonai helikopterrel átszállítanak a pesti oldalra [Juliska édesapját kítűnő kapcsolatok szálai kötik a Honvédelmi Minisztériumhoz], és univerzális épületragasztóval odaragasztják a Csengery utcai másfél szobához.

A szerző most hülyéskedik, de meg van győződve róla, hogy különféle történelmi és társadalmi tapasztalatok jogosítják fel erre az írói cselekedetre.

Ekkor kezdődnek a bajok.

Juliska, amilyen tetterre kész, ragaszkodik hozzá, hogy telepítsék át a konyhát a lakáshoz ragasztott hallba.

A konyhát áttelepítik.

Juliska ragaszkodik hozzá, hogy az ablaktalan helyiségben vágjanak utcára néző ablakot a falba.

Ablakot vágnak, beillesztik az ablakkeretet, beüvegezik.

Juliska ragaszkodik hozzá, hogy a konyha helyén kialakított gyerekszobába építsenek egy csigalépcsőt, amelynek külső folytatása tűzlépcsőként vezessen a Csengery utcai százforintos árucikkek boltja elé.

A csigalépcső megépül, az utcai folytatás nemkülönben.

Ekkor érkezik a második kerületi önkormányzat építési osztályáról egy tértivevényes levél, amely szerint ablaktalan szobákat tilos elszállítani a Rózsadombról.

És ugyanekkor érkezik a hatodik kerületi önkormányzat építési osztályáról egy másik tértivevényes levél, amely szerint Csengery utcai másfél szobás lakásokhoz tilos hozzáragasztani bármiféle ablaktalan szobákat, ablakot vágni beléjük pedig még a műemlékvédelmi hivatal engedélyének birtokában is szigorúan tilos.

Jancsi ekkor már nem Juliskával él együtt, hanem Boriskával, akitől másfél évig tartó, gondosan titkolt kapcsolat után kislánya született, Gizike, és nem tanárként vesz részt a társadalmi munkamegosztásban, hanem közgazdászként, mert újabban ahhoz is ért. Jancsi szülei nem kedvelik a harsány, erőszakos fiatalasszonyt, ezért a csepere-dő, sőt hovatovább kamaszodó Gizikét csak akkor láthatják, ha Jancsi elviszi hozzájuk látogatóba abból az újbudai három és fél szobás lakásból, amelyet Gizella születése után bérel mindaddig, amíg el nem válik Boriskától, és össze nem költözik Mariskával.

Jancsi a most megfogalmazódó mondat elején még nem ismeri Mariskát, de rövidesen meg fog ismerkedni vele, és egy különösen kellemes együttlétük után merő tréfából azt fogja mondani neki, hogy minden bizonnyal szép és aranyos gyerekeik születnének. Ezt hallva Mariska merő tréfából teherbe fog esni. Szép és aranyos gyerekei fognak születni, merő tréfából mindjárt elsőre hármasikrek: Zoárd, Bálint és Balambér.

Az igazi Balambér egy Balambér nevű hun király volt, de az is lehet, hogy valójában egy Valdemár nevű keleti gót király, és egy régi krónika emlegeti.

Az igazi Zoárd egy ősmagyar főember volt, konkrétan Álmos fejedelem sógorának a fia, és egy másik régi krónika tesz róla említést.

Az igazi Bálint egy ókori keresztény vértanú volt, akit Claudius császár magához hívatott, és megkérdezte tőle: „Miért nem élvezed kitüntető barátságunkat, Bálint, azáltal, hogy a mi isteneinket imádog, és Krisztushoz fűződő hiú babonádat elveted?” Mire Bálint: „Bizony, Krisztus az egyetlen Isten, és ha hiszel benne, lelked üdvösséget nyer, az állam pedig gyarapszik.” Ezt hallva a császár megkeményítette a szívét, és Bálintot egy börtönparancsnok őrizetére bízta. A börtönparancsnoknak volt egy világtalan lánya, akinek Bálint hathatós imádsággal visszaadta a szeme világát, mire mind a börtönparancsnok, mind pedig háza népe keresztény hitre tért. Ezt követően a császár lenyakasztatta Bálintot. Erről az *Arany Legenda* című gyűjteményben olvashatunk.

Tovább is van, de azt majd máskor mondom el.

Ott tartottunk, hogy Mariska az igazi Bálintról a *Legenda Aurea* című gyűjteményben olvasható volna. Az igazi Zoárdról egy Kézai Simon nevű szerző magyar régiségeket felidéző beszámolójában. Az igazi Balambér neve pedig Jordanes késő ókori történetíró gótokról és ellenségeikről szóló tudósításában bukkan fel.

Csak hogy Mariska nem ezekben a kútfőkben találkozott a három férfinévvel, hanem egy közkedvelt ifjúsági regényben, amely ősmagyarok, hunok és gótok helyett egy törött lábú kiscigányról szól, akit meggyógyít egy kisfiú. Ezt a törött lábú gólyafiókat hívják a regényben Balambérnak, sértetlen gólyafivéreit pedig Zoárdnak és Bálintnak nevezte el a regénybeli kisfiúszereplő, akit Gergőnek nevezett el a finom tollú ifjúságiregény-író, aki pedig – de ezt már csak a teljesség kedvéért árulom el – a Balázs nevet viselte.

Amikor Jancsi annak a kívánságának adott hangot, hogy a születendő három fiú közül az egyik legyen Gergő, ha már Mariska annyira odáig van a gólyás könyvért, és a másik kettőnek szintén G-vel kezdődjen a neve, például Gáspár és Géza, vagy inkább Günter és Gernold. Elvégre Jancsi összes eddigi gyerekeinek ezzel a betűvel kezdődik a neve, ha Mariska még nem vette volna észre.

Ezt hallva Mariska megkeményítette a szívét, és kijelentette: ő nem a gólyákról szóló ifjúsági regényt szereti, hanem a benne olvasható gólyákat. Ő természetesen hálás a Balázs által kitalált Gergőnek, amiért megmentette Balambér életét, viszont ikertestvérek nélkül nevelkedik a regényben, mert Balázs elmulasztotta, hogy két ikertestvért adományozzon neki, azaz megtehette volna, hogy hármassikrek egyikeként formálja meg cselekménybeli alakját, de sajnos nem tette meg.

Pedig milyen szép is lenne, ha a Balázs által megálmodott Balaton-parti fatornyos falucskában, ebben a népi demokratikus magyar Macondóban három ikerfiúcska volna a három gólyafióka posztfigurációja. Akár G-vel is kezdődhetne a nevük. Mondjuk így: Günter, Gernold, Gizelhér, ez utóbbi lehetne Balambér emberi megfelelője. Ki is törhetné, Balambér példáját követve, a lábát, és akkor Günter az ő megmentésén fáradozna, Gernold pedig Balambért ápolná.

Jaj, de kár, hogy ez Balázsnak nem jutott eszébe!

De hát Balázs ifjúsági regényében szegény Gergőnek nem adatott ikertestvér, ez cáfolhatatlan tény. Egyetlenegy sem, nemhogy kettő. Így viszont nincs más hátra: neki, Mariskának a reálisan létező gólyafiókákról kell a fiúkat elneveznie, mert őket szereti, mármint a regénybeli fészeklakókat.

Ebből Jancsi megérthette volna: ha Mariska annyira hangsúlyozottan szereti a gólyákat, akkor őt, Jancsit talán már nem szereti olyan nagyon.

Arról meg már csak röviden tudósítom az olvasót, hogy Jancsi szülei, amennyire Mariska a három gólyát, éppen annyira szerették Mariskát és vele együtt Zoárdot, Bálintot és Balambért, noha nem mindig tudták eldönteni, hogy a kisfiúkat vagy a kiscigányakat szeretik-e igazán. Ugyanis Balázs regényét ők még piros nyakkendőű úttörő korokban legalább olyan sokszor végigböngészték, mint Mariska a nyakkendőkorok letűnte után. A három gólyára számukra az elmúlásba vesztett ifjúságot jelentette, és a tovább mérgesedő névvitában nem Jancsinak, hanem kismenyüknek adtak igazat. Ugyanis Mariskát nagyon szerették, vér szerinti gyerekeiket pedig – legalábbis akkoriban – valamivel kevésbé.

Jancsit annyira kihozza a sodrából a regénybeli gólyafiókák reálisan létező volta, hogy hirtelenjében azt sem tudja, mi volna jobb: kétségbe vonni ezt a tényt, azt állítva, márpedig mindhárom gólya elbeszélői fikció, vagy inkább elfogadni, hogy állatként is létező személyek, és az ő létezésükkel egy másik, erősebb létezést szembeszegezni, azt állítva, a Balázs által vizionált gólyafészekben nem is gólyafiókák ácsorognak, hanem – teszem azt – népvándorlás korabeli burgund királyfiak.

A szerző ezúttal is hülyéskedik, és ezúttal is különféle történelmi és társadalmi tapasztalatok alapján hiszi úgy, hogy ezt megengedheti magának.

Bánatában Jancsi összeismerkedik Veruskával, aki foglalkozására nézve fogorvos, így tehát nem a gólyafészekben ácsorgó fiókákat szereti, hanem a szájüregben ücsörgő fogakat. Már az első együttlét során kijelenti, hogy amennyiben ikreket foganna Jancsitól, szívesen adna nekik G-vel kezdődő nevet. Hívhatnánk őket Gasztonnak és Gerzsonnak vagy Gordonnak és Gusztávnak, lányok esetében Genovévának és Ganümedának. Ha már Szemfognak vagy Kisórlónek nem lehet anyakönyvezni őket.

Csakhogy Veruska nem fogan sem ikreket, sem szoliter magzatot. Jancsi feleségei közül ő az egyetlen, akinek nem születik gyereke Jancsitól.

Veruska szenvedélye a továbbképzés. Sokat tud, ám szeretne még többet és még annál is többet tudni a fogakról, az ínyről, az állkapocsról, a szájpadlásról. Estétként az ágyban friss szakirodalmat olvas, wellnesshétvégéken Zalakaroson vagy Orosháza-Gyopárosfürdőn szájsebészeti műtéteket néz a laptopon nagy figyelemmel.

Az is előfordul, hogy disznófejeket hozat a vágóhídról, és azokon gyakorolja az orvosi beavatkozást, mert a disznó fogsora hasonlít az emberéhez.

Az egyik wellnesshétvégét követően – talán Egerszalókról, talán Bükfürdőről, talán Cserkeszőlő-Gesztenyésről térnek haza a budakeszi vadspark mellett nemrég épült Hajnalpír Mosolya Lakóparadicsomba – Veruska váratlanul kijelenti, hogy Jancsi ki van húzva, gyökerestől és érzéstelenítés nélkül.

Jancsi feleségei közül ő az egyetlen, akit nem Jancsi hagy faképnél, hanem ő dobja ki Jancsit. Azaz nem kidobja, hanem kihúzza, amennyiben a házasságot afféle fogmedernek, sőt szájüregnek tekintjük.

Ő pedig meg lesz győződve róla, hogy akkor is eljutott a legmélyebb gödörbe, amelynek alján élete mélypontja helyezkedik el, ha időközben Isten felvitte a dolgát, az eddiginél is feljebb. Ilyen egy depresszióra hajlamos karrierista.

Jancsi ekkoriban érteni fog az államjoghhoz, és az alkotmánybíróság tagjaként gyakran nyilvánít különvéleményt, ugyanekkor, talán félreértésből, megválasztják egy dunántúli kisváros polgármesterének is, egyszersmind első házasságából született legidősebb fia nevére írat egy Szekszárd környéki pincészetet, miközben a másodszülött fiút a szingapúri egyetem kommunikáció szakára küldi hatalomgyakorlást és emberi jogokat tanulni, mindazonáltal a kislányával a kéthetente esedékes láthatások során kizárólag angolul beszél, hogy a gyerek minél hamarabb elsajátítsa ezt a szép nyugati germán nyelvet, ám ettől függetlenül többségi tulajdont szerez abban a tavalyelőtt összeomlott országos könyvterjesztő-hálózatban, amely a kiadókkal együtt az írókat és az olvasókat is maga alá temette, továbbá intenzív érdeklődést mutat a kazahsztáni földgázkitermelés iránt, aminek a jóvoltából tőkeemelését hajt végre egy csődközelbe került baromfifeldolgozó vállalatnál, és egyre népesebb családjával, mire megszületik a leleményes Góliát és a minden hajjal megkent Gellért, beköltözik

abba a Vérmező kellős közepén épülő stadionba, amely a hangszigetelés jóvoltából bevásárlóközpontként és luxuslakóparkként is üzemel.

A szerző már megint hülyéskedik, és a hülyeség terhét harmadszor is a magyar társadalomra és történelemre hárítja.

A két kisfiú édesanyja egy bizonyos Teruska, akivel Jancsi az interneten ismerkedik meg, de csakhamar személyesen is találkozik vele, mi több, még a szüleinek is bemutatja.

Jancsi szülei még mindig élnek, bár Jancsi első házassága óta megöregedtek egy kicsit. Számolgatják: hányadik házassága is ez a gyerekek? Elégedetten állapítják meg: igaz, hogy több a soknál, de még mindig elegendő a fél kezük rá, hogy összeszámolják. Csak hát, csak hát... közben eltelt az élet. Furcsálkodva kérdezzetik egymást: hogyhogy ők nem váltak el soha, egyetlenegyszer sem?

Az ilyesféle töprengések szüneteiben hol röhögő-, hol sírógörcsőt kapnak a józan gondolkodású Teruskától, aki ügyelni fog rá, hogy Jancsi egyáltalán ne fogyasszon se töménytet, se keménytet, mármint szeszestalt és drogot, vagy csak erősen indokolt esetben. Erősen indokolt esetek viszont bőven adódnak, ugyanis Jancsi szülei úgy fogják tudni, hogy a gyerek már nem közzgazdászként fejti ki hasznos tevékenységét, hanem humán erőforrás-koordinátorként, és megtépázott idegekkel fog véget érni egy-egy olyan napja, amelyen egymás után huszonkilenc emberrel kell közölnie, hogy a továbbiakban nincs szükség a munkájukra.

Időközben a gyerekre, mármint Jancsira nézve is eltelt az idő. A gyerek napjainkban, a jelen sorok írásakor közelebb jár az ötvenedik évéhez, mint a negyvenedikhez. Legidősebb fia huszonöt éves, a legifjabbik hat hónapos. Az imént elmulasztottam említeni, hogy Jancsinak az első gyerek születésekor hullámos, dús haja volt, most azonban közlöm az olvasóval, hogy az utolsó gyerek születésekor már erősen kopaszodónak látjuk a sokszoros apukát. Nem szóltam róla, hogy valaha karcsú, kisportolt fiatalember volt, most bezzeg nem restellem leírni, hogy az edzőterem rendszeres látogatása ellenére pocakosnak és kissé petyhüdtnek mutatkozik a középkorú férfi.

És így tovább.

Melegsívű, jólelkű ember. Sokat foglalkozik a gyerekeivel, főleg persze a kisebbekkel, de a felnőttekkel és a kamaszodókkal is gyakran találkozik. Nyári szünnetben síelni viszi őket a déli féltekére, Új-Zélandra vagy Argentínába, téli szünnetben jó meleg helyekre kirándul velük, Baliba vagy Maliba. Volt feleségei szívélyes viszonyt ápolnak egymással, és közösen utálják a jelenlegi feleséget, Bertuskát. Azt ugyanis eddig nem volt érkezésem elmondani, hogy Jancsi időközben Teruskától is elvált, úgyhogy a szülei most már nem számolhatják össze a fél kezükön a házasságait, Bertuska óta mindkét kéz kell hozzá. Amikor meg majd Piroska is bekapcsolódik a családi szappanoperába, akkor pláne.

Mondogatja is magáról a mi Jancsink: „Hű természetem van.”

Hű, de hű!

*

Miki Maki, nevéhez híven, majom volt, amíg megvolt. Csakhogy, nevével ellentétben, nem makimajom volt, hanem cercófmajom, más néven „tengeri macska”, noha nem nyávogott, nem fogott egeret, és nem látott tengert. Látott viszont vendéglőt, ő

ugyanis egy vendéglős majma volt. Kismajom korában került gazdájához, és megható hűséggel ragaszkodott hozzá. Igaz, fel-felkúszott a vendéglő udvarában álló magas fákra, olykor egészen a lombkorona tetejéig, onnét pedig hébe-hóba átlendült a szomszédos kertek fáira is, de ha a gazdája hívta, rögtön odaszaladt fekete bőrrú urához és parancsolójához.

A „fekete” jelzőt azért írtam be az előző mondatba, hogy jelezzem: a vendéglő egy afrikai országban üzemelt, annak is a fővárosában, egy előkelőnek számító negyedben. Ez az afrikai ország egy olyan ország volt, amely diplomáciai kapcsolatot tartott fenn hazánkkal, és a magyar követség a vendéglővel szomszédos telken állt. Elárulhatom az olvasónak, hogy Miki Maki történetét a követség egyik munkatársának a feleségétől hallottam, aki maga is a követség munkatársnője volt.

Mint már utaltam rá, gyakran előfordult, hogy Miki Maki átlendült a vendéglő majomkenyérfájáról a magyar követség legyezőpalmájára. Onnét pedig, ha úgy tartotta kedve, könnyen bejuthatott a követség épületébe valamelyik nyitott ablakon, márpedig úgy tartotta kedve, napjában többször is. A követség munkatársai nem kergették el. Megszokták, megszerették. Tudták róla, hogy megbízható, szelíd, barátságos jószág.

Eleinte nem is nekik volt kifogásuk a majomvizitek ellen, hanem a vendéglősnek, akit észrevehetően idegesített, hogy tengeri macskája minduntalan elcsavarog.

A vendéglős nevét nem tudom, azaz, pontosabban, a jelen mondat első néhány szaváig nem tudtam, ugyanis a mondat közepén felálltam, és felhívtam adatközlőmet, aki tízegynéhány év messzeségéből is emlékezett rá. Úgyhogy most már tudom: ő volt Mbongo úr.

Adatközlőm azt is elmesélte az iménti telefonbeszélgetéskor, hogy egyszer mutatott Mbongo úrnak egy levelezőlapot, amelyen egy régi németalföldi kép volt látható. A képen két megláncolt majom van megfestve, adatközlőm pedig így szólt egy európai nyelven, talán franciául: lássa, főnök úr, ezek ugyanolyan cercófok, mint az öné, csak éppen négyszázötven évvel ezelőtt éltek, és láncra vannak verve.

Mbongo úr, aki az országban élő bambara többséghez tartozott, noha vendégeinek nagy része a szoninka kisebbség tagja volt, megértette a gyöngéd célzást. Biztosította róla a szomszédos ingatlanról érkező magyar hölgyet: gondoskodni fog róla, hogy Miki Maki többé ne legyen terhére a külképviselet munkatársnőinek. Viszont láncra verve tartani egy cercófot majdnem ugyanolyan kegyetlenség volna, mint az, ha leölné, és egy régi szoninka recept szerint elkészítve, feltáalná a vendégeinek. Tudja-e a nagyságos asszony, milyen rémes látvány egy elvágott nyakú, haldokló cercófmajom? Mintha egy kigyereket mészárolna le az ember!

Lesz a problémára más megoldás, emberségesebb.

Ebből joggal vonhatja le azt a következtetést az olvasó, hogy Miki Maki egy problémát testesített meg.

A probléma nem az volt, hogy Miki Maki rákapott a repi gyümölcsöstálra, noha a tálon halmozódó jabitikabbát, rambutánt és duriánt nem neki szánták a követség munkatársnői.

Az már egy kissé bosszantóbb volt, hogy Miki Maki többnyire csak beleharapott a gyümölcsbe, aztán eldobta. Az ilyen harapott gyümölcs, a „majomharapmány” már nemigen kerülhetett a vendégek elé.

Ennél is több bosszúságot okozott, de még ez sem verte ki a nagykövet úrnál a biztosítékot, hogy Miki Maki beleivott a gazdátlanul hagyott poharakba. Sőt, ha csupán egy pillanatra letettük magunk mellé a poharunkat, számíthattunk rá, hogy tartalmát a magáénak fogja tekinteni a hivatlan vendég. Élt-halt a frissen facsart gyümölcslevekért, de a sört és a vörösborot is nagy élvezettel fogyasztotta. Csak a whiskyt és a cégénydányádi birspálinkát köpte ki, azt viszont következetesen a jelenlevők ruhájára.

A kávé is kedvelte, főleg tejszínnel és cukorral. Ha valamelyik csészében keserű vagy túlságosan forró főzetet talált, méltatlankodva rikácsolt, és a csészét kihajította az ablakon. Az sem volt példa nélküli eset, hogy hosszú, izmos farkával körbecsavarta a kávéskannát, és a kávé kilocsolta a szőnyegre, a kannával pedig, amelynek szilánkjait másnap találtuk meg a fák alatt, köszönés nélkül távozott az ablakon keresztül.

Hűha.

Mindez kellemetlen, de nem ez volt a tulajdonképpeni probléma. Ez még inkább csak olyan lehetett, mint amikor egy elkényeztetett kisgyerek rosszkodik. Eddig jól viselkedett, innentől rosszkodik.

Viselkedik, rosszkodik.

Nem lehet mindig viselkedni, néha rosszkodni is kell.

Mondom, nem ez volt a probléma. Hanem a probléma az volt, hogy Miki Maki rajongott a nőkért, mármint az emberfajhoz tartozó asszonyokért és lányokért, és ezt a szenvedélyét meg sem próbálta leplezni. Ez bizony már probléma volt, és nem lehetett egy kisgyerek szeszélyének, afféle megbocsátható kisiklásnak tekinteni. Ez egy érett korú hím cerkóf disznósága volt, udvariasabban szólva, az ember és az állat közti határvonal önkényes áthágása.

Szenvedélye tárgya elsősorban Marika volt, a gazdasági referens, de Ilonka nénit, a sofőr feleségét sem kímélte. Marika megpróbálta nadrágban végezni a munkáját, de ez egyrészt nem segített a bajon, másrészt nem felelt meg a követség hivatalos helyiségeiben érvényes öltözködési előírásoknak, amelyekhez pedig a nagykövet úr szigorú merevséggel ragaszkodott.

Hogyan fogalmazzak? Nem szeretnék sem durva, sem közönséges lenni, ugyanakkor fontosnak tartom, hogy az olvasó tisztában legyen vele, miről is van szó.

Miki Maki nem rejtette véka alá, hogy kívánja Marikát, mégpedig úgy, ahogyan férfi szokta kívánni a nőt. Látogatásai során rendkívül illetlen dolgokat művelt, ezeket inkább nem is részletezném. Elég annyi, hogy szerfőölt kínos pillanatokat szerzett Marikának, miközben rendszerint elszakította a harisnyáját is. A nejlontharisnya viselése tudniillik a legnagyobb hőségben is kötelező volt a női munkatársak számára, a nadrág pedig nem is lett volna kellemes viselet a nagy melegben.

Amikor aztán Marika ellökte vagy félrerúgta zaklatóját, Miki Maki sértődött arccal felkuporodott az asztalra, kezébe vette duzzadt hímtagját, és önkielégitést végzett.

A háború utáni években a népi kollégiumok menzáján a zsírban pirított hagymával meghintett sárgaborsófőzeléket nevezték úgy a NÉKOSZ-os egyetemi hallgatók, hogy „majomgeci reszelt pinaszórral”.

Úgy sejtem, hogy a jelző eredetileg „reszelt” lehetett, de én már úgy hallottam, hogy „reszelt”.

Fiatalkoromban élt még a népi kollégista nemzedék, a Fényes Szelek hadosztálya, amelynek egyik tagja megosztotta velem ezt az elmésséget. Az illető – kiváló

szociálpszichológus lett belőle, Isten nyugtassa – elmondta, hogy azokban az inséges időkben jóformán mindennap sárgaborsófőzelék pirított hagymával volt az ebéd, ők pedig *borzalmasan* unták már, miközben *rettentően* ki voltak éhezve.

Azzal a mérsékelt szellemes tréfával vigasztalódtak, amelyben egyszerre volt érezhető a fizikai undor és a meghitt bizalmaskodás, hogy átkeresztelték az ételt arra a névre, amely főntebb olvasható, a rend kedvéért, idézőjelben.

A majdani szociálpszichológus álmában sem hitte volna, hogy egyszer majd egy afrikai ország magyar külképviseletén az asztalra kerül az említett bizarr kompozíció, méghozzá mindkét alkotórésze a szó szoros értelmében.

Tény, hogy Miki Makinak néha sikerült megtépnie szegény Marika szőrzetét, amivel nem csekély fájdalmat okozott a jobb sorsra érdemes gazdasági referensnek, és hátráltatta az adminisztrációs munkát. Marika pedig, érthető okokból, nem árulhatta el a magyar külügyminisztériumnak, miért is készülnek újabban annyira lassan az összesítések.

Mbongo úr megértően bólogatott, és kijelentette: ilyesféle esetek, bizony, nem számítanak ritkaságnak. A tengeri macska persze kicsi és gyenge, így tehát nem veszélyes a nőkre. De már a páviánnal és a balu-baluval bajok lehetnek. Például az ő szülőföldjén a lányok nem mehetnek egyedül vízért, mert előjönnek az erdőből a balu-baluk, és a nagy termetű, erőteljes balu-balu hímek megerősokolják a kíséret nélkül közlekedő lányokat.

Az ő szülőföldjén megszokott látvány, hogy megy a lány a kútra vízért, fején vizesdésza, két kezében egy-egy vizesvödör, előtte és mögötte pedig bottal vagy bozótvágó késsel felfegyverzett férfiak. Az ilyen védőőrizettől még a legkanosabb, legerőszkosabb hím balu-balu is visszariad. Mindenesetre a problémára megoldást kell találni, méghozzá fokozottan emberséges megoldást, mert ha ő, Mbongo úr láncra verné Miki Makit, az nem volna fokozottan emberséges.

A fokozottan emberséges megoldás az volt, hogy a vendéglős a majma helyett a kutyáját kötötte láncra. A kutya hozzászokott a lánchoz, közölte Mbongo úr a követségi titkárral, kutyának a lánc meg se kottyán. Kutyát láncra verni jóval nagyobb mértékben emberséges, mint majmot, esetünkben cerkófot láncra verni.

Mbongo úr kutyája német juhászra emlékeztető jószág volt, még fiatal, félig-meddig kölyök, de már jó nagyra megnőtt. Az elülső udvaron volt a helye, egy őrbódénak is beillő kutyaóiban. A vendégek miatt nem kellett volna láncra verni: eszébe sem jutott, hogy megugassa őket, vagy hogy rájuk támadjon. Ebédidőben, még a láncos időszak előtt, többnyire az őrbódé előtt szundikált, vagy farkcsóválva sétálgatott az asztalok között, és annyira jól volt nevelve, hogy akkor sem fogadott el ételt a vendégektől, ha kínálták neki.

Felhívtam adatközlőmet, és a kutya neve felől érdeklődtem. Azt felelte, hogy ők a követségen csak Tücsinek hívták. Hogy miért éppen Tücsinek? Talán azért, mert a tücsök pici szokott lenni, ez a kutya pedig nagy termetű volt. Vagy pedig azért, mert Mbongo úr udvarában sok tücsök élt, mindig áthallatszott hozzánk a hangjuk. Tücsinek bizonyára volt rendes bambara neve is, de azt ő, az adatközlőm nem tudja. Annyit tud róla, hogy ivarra nézve szuka volt, de Miki Maki nem tekintette nőnek.

Miki Maki vérét csak az emberfajhoz tartozó lányok és asszonyok korbácsolták fel, ő a megláncolt fiatal kutyát nem szexuálisan izgató nősténynek, hanem játszópajtásnak

tekintette. A nap minden percét vele töltötte, nem mozdult el mellőle jóformán egy pillanatra sem. Így tehát Mbongo úr számítása bevált: a tengeri macska beszűntette látogatásait a magyar követségen, mégpedig anélkül, hogy ő láncra verte volna.

Helyette a kutyát láncolta meg, de hát az mindennapos. Abban az állatvédők és egyéb humanista környezetvédő gáncsoskodók sem találhatnának semmi fokozott embertelenséget.

Arról nem szólva, hogy a kutya is jól járt, mert mindaddig, valljuk meg, Tücsi unatkozott egy kicsit. A vendéglős nem ért rá Tücsivel játszani, mert vagy a rendelést vette fel, vagy a számlát állította ki, vagy a konyhán ellenőrizte, hogy a serpenyőbe csúsztatott fulu-fulu halhoz elég sűrű-e a tapiókrém. Most viszont Tücsi kapott egy hű barátot, aki állandóan foglalkozik vele, minden idejét neki szenteli, és leleményesen szórakoztatja. Némelykor az volt az érzésünk, hogy Miki Maki talán túlzásba is viszi a nála jóval nagyobb testtömegű kutya szórakoztatását. Ha például Tücsi elbóbiskolt, a cercóf rögtön rángatni kezdte a fülét, aminek a kutya láthatóan nem örült, de azért eltűrte.

Úgy hallottam, hogy a cercóf húsz-huszonöt évig is élélhet fogságban, jó körülmények között. A mi tengeri macskánk tíz éve állt Mbongo úr szolgálatában, vagyis emberi mértékkel harmincöt-negyven éves férfinak volt számítható. Csakhogy Tücsi mellett visszavedett kismajommá. Visszanyerte azt a gyermeki, boldog önfeledtséget, amelyben tíz évvel korábban lehetett része, amíg el nem szakították az édesanyjától.

Bármilyen furcsán hangzik, de így van: kettejük kapcsolatában a tizenegy hónapos Tücsi volt a nyugodt, megfontolt felnőtt, és a tizenegy éves Miki Maki a hebehurgya kisgyerek.

Megtisztult a testi vágyaktól, a hús kísértéseitől, és nem tágitott farkcsóváló barátja – barátnéja – mellől, noha bármikor megtehetette volna. Olyanná vált a szemünkben, mint Kosztolányi Dezső égi jogásza: ő volt ebben a hűtlen országban a hűség.

A magyar követségen Miki Maki már nem is közönséges majom, hanem franciásan ejtjük, így: „mazsom”. A külképviseleti szellemesség ragályos, átterjed más szavakra is. Most már a kerti úszómedencét is franciásan hullajtjuk ajkaink közül, így mondjuk: „úszómedansz”.

De akármilyen csábító is az úszómedansz a negyvenfokos melegben, a magyar gyerekek a mazsomra kíváncsiak, amint a kutyával hancúroznak. Mindnyájan Mbongo úr vendéglőjébe kíváncsunk.

A magyar gyerekek és a környéken lakó más nemzetiségű diplomataivadékok, valamint a hozzájuk tartozó anyukák, nevelőnők, dajkák és szolgálólányok csodájára járnak a szűnni nem akaró hancúrozásnak.

Amint a majom egy zacskót zörget a kutya füle mellett.

Amint a kutya a fogával elkapja a zacskót, és a majommal huzakodik.

Amint a majom egy leírhatatlanul kecses mozdulattal hosszában átugorja a kutyát, és a farkát cibálja.

Amint a kutya a hátára fekszik, és végtelennek látszó béketűréssel hagyja, hogy a majom a hasán ugráljon, majd egy hirtelen mozdulattal a majomra hengeredik, és hosszú percekig maga alá temetve tartja.

Amint a majom a kutya bundájából kiszedi a kövérre hízott kullancsokat, és inyenfalatok gyanánt jóízűen ropogatja őket.

Megbámuljuk a kutya sokszínű fonallal kihímzett nyakörvét, amelyhez a szép, csillogó, nem túl hosszú lánc kapcsolódik.

Elgyönyörködünk a majom világoskék előlgombolós vászonköténykéjében, amelynek alján gondosan beszegett, kör alakú kivágás teszi lehetővé, hogy a fark szabadon mozogjon.

Az emberi gyerekek mobiltelefonjaikkal álló- és mozgóképeket készítenek. Az anyukák, nevelőnők, dajkák és szolgálólányok követik példájukat.

Ott vannak mindennap Mbongo úr vendéglőjében kutyát és majmot nézni. És ha már ott vannak, rendelnek is valami csekélységet, például kaktuszfügefagyaltot vagy kasszavapudingot, de ha éppen kimenője van a hazuról hozott követségi szakácsnak, meg lehetne kóstolni Mbongo úrnál a grillezett krokodilfarkat jamszgyökérpürével vagy a cilcil tipsztit, más néven szafari bőségtálat. Olyat a mi szakácsunk úgysem készít soha.

Mbongo úr vendéglője – noha eddig sem volt panasz a forgalomra, hiszen helybeli hírességek is megfordultak itt már – kezd fellendülni. Már-már felkapott helynek számít. Nem tudom, van-e színház és filmstúdió ebben a bizonyos fővárosban, de úgy képelem, hogy színészek is járnak Mbongo úrhoz. Újságírók mindenképpen.

Újabban politikusok is.

Most éppen két közismert politikus érkezik a vendéglőbe. Együtt fognak ebédelni.

Ami csak azért meglepő, mert adatközlőm elmondása szerint elvileg halálos ellenségek. Egyikük Manszungo Muszambo, a bambara többség népszerű vezetője, országgyűlési képviselő. Másikuk Alibu Mamadu Diallo, a szoninka kisebbség prominens aktivistája, volt már börtönben, de most ő is országgyűlési képviselő.

Márpedig ezek itt ketten úgy viselkednek, mint két jóbarát. Hátra veregetik egymást, nevetgélnek, láthatóan elégedettek. Adatközlőm úgy sejtí, hogy gazdasági háttéralkut kötöttek, talán a kínai befektetéssel épülő kőolajvezetékekkel kapcsolatban, és azt fogják most egy kiadós lakomával megünnepelni.

Ebben a percben, azt gyaníthatjuk, vicceket mesélnek, mert öblösen hahotázhatnak mind a ketten, és bizonyára szoninka nyelven folyik a társalgás, mert Mbongo úr nem érti a poént, vagy legalábbis nem nevet rajta. Ő csak a szoninka ételrecepteket ismeri, a nyelvet nem.

Nincs abban semmi meglepő, hogy két népcsoport, amelynek szülőttei húsz éve még halomra gyilkolták egymást, most közeledik egymáshoz, és a két népség egy-egy fia barátságban és egyetértésben készülődik a közös lakmározásra. Ha egy juhászkutya és egy tengeri macska között barátság szövődhet, akkor már akár az is elképzelhető, hogy egy szoninka együtt étkezik egy bambarával.

Meghatódva nézik a két állatot, milyen hűséges cimborái egymásnak.

Amint a majom vakargatja a kutya füle tövét, miközben egy-két bolhát is fülön csíp.

Amint a kutya az orrával bökdösi a majom hasát.

Amint a majom pajkosan pofozgatja a kutya orrát.

Amint a kutya óvatosan a fogai közé veszi a majom alsókarját, vigyázva, hogy ne okozzon fájdalmat neki.

Alibu Mamadu Diallo most bambarául szólal meg, mert a vendéglőshöz beszél. Hogy őt az ő hét országra szóló haverja meghívta ebédre, mert egy fontos kérdésben sikerült megegyezésre jutniuk, és ezt most megünneplik. Ő pedig a fontos meg-

egyezés tiszteletére kedvenc ételét kívánja fogyasztani: apróra vágott, fűszerekkel, hagymával és tojássárgájával összekevert nyers majomhúst, magyarul tatár bifszteket. Ha már úgylis itt ez a majom.

Nem tudom, és adatközlőm sem tudja, hogyan hangzik bambarául a „tatár bifsztek”. Annyi biztos, hogy Mbongo úr kétségbeesetten tiltakozik az ötlet ellen. Kérem szépen, ez itt nem étkezési majom, hanem kedvtelésből tartott háziállat, úgyszólván a családhoz tartozik.

Tovább is mondaná, de Manszungo Muszambo a szavába vág. Hogy ő meghívta az ő hét országra szóló haverját egy ünnepi alkalomból ebédre.

Hát idehallgass, te gazda! Ha az én komám egyszer majomtatárt rendel, akkor negyvenöt percen belül itt legyen az asztalon a majomtatár. Megértetted?

És idefigyelj, te gazda! Még nincs vége. Mert esetleg én is rendelnék valamit, ha nincs ellene kifogásod. Tudod-e, mi az én kedvenc ünnepi étel? Ne találgass, megmondom én azt neked. Kutyagerinc, rózsaszínűre sütvé. Vagy, tudod mit? Inkább nyersen. Ez itt egy fiatal, jól táplált példány, ennek nyilván porhanyós lesz a húsa hőkezelés nélkül is. Ha már úgylis itt ez a kutya.

Mbongo úr tiltakozása kevéssé hangzik meggyőzően.

Kérem szépen, ez itt nem étkezési kutya, hanem a család kedvence.

Annyi baj legyen. Most az egyszer nekem lesz a kedvencem.

Nincs az a pénz.

Van az a pénz.

Innentől, úgy hiszem, eldőlt a játszma és vele a két állat sorsa.

Manszungo Muszambo értésére adja a gazdának, hogy ő nem ám holmi ág-rórszakadt senkiházi, ő meg tudja fizetni a lakoma árát. Mutatja a pénzét, tényleg sok van neki. Egyrészt. Másrészt: ő nem szereti, ha egy vendéglátós – vagy bárki más – ellenkezik vele, és ha a gazda sokat makacskodik, akkor ő elintézi, hogy a gazdának hétfőn be kelljen zárnia a kócerajt.

Negyvenöt percen belül itt legyen az asztalon az a kutyagerinc, méghozzá quimbombó salátával és Worcestershire-szósszal. Amíg elkészül, addig is hozhat a gazda egy kis ropogatnivalót. Ja, és két korsó durraciroksört, de a frissebbik csapolásból.

A két állatszereplő eltűnik szemünk elől. Tücsit láncon vezeti a gazdája, Miki Maki – természetesen és szokása szerint – húségesen követi őket. Vidáman ugrándozik, leng-lobog a farkkivágásos kötényke.

Egy kosárban ropogós tésztabatyu érkezik.

A többségi és a kisebbségi politikai türelmetlenül várja a főfogást. Ebben az órában összekovácsolja őket az étvágy és a feszült figyelem.

Jó étvágyuk van. Ugyanúgy ki vannak éhezve, mint a koalíciós időkben a magyar népi kollégisták, de azért vicceseket mondanak egymásnak. Például azt, hogy a nyers kutyahús tele van galandféreggel és bacillussal, de az neki, Manszungó Muszambónak hangyafasznyit sem árt, mert a bambara férfiak szervezetét acélból kovácsolták. Másrésztől például azt, hogy a nyers majomhús tele van horogféreggel és vírussal, de az neki, Alibu Mamadu Diallónak tetűfingnyit sem ront az egészségén, mert a szoninka férfiak szervezetét gránitból faragták.

Nézik a konyhaajtót: érkeznek-e már az ínycsiklandó finomságok?

Hühühű!

Brühühű!

Poós Zoltán

Gyöngédség-projektum*

„Saját árnyékom ugrom át” – írta az Európa szellemi égtájain otthonosan mozgó Térey János *Nagypénteki beszéd* című versében. Nagy utat tett meg, míg saját árnyékát átugorva innen, a Kétmalom utcai szülői házból, a sztálingrádi hőmezőket érintve eljutott az izlandi vulkán koromfekete árnyékáig, majd az annál is feketébb 2019-es évig.

Érdekes, hogy bár mindketten éltünk Debrecenben, János itt is született, mégsincs úgymond közös Debrecenünk, bár először ebben a városban, az IPK-ban voltunk egy légtérben, 1988-ban, egy koncerten, de akkor még nem ismertük egymást. Ha össze is akadunk ott, akkor sem tudtuk volna, hogy két évvel később ugyanannál a kiadónál, a Cserépfalvinál jelenik meg mindkettőnk első könyve. Megvolt a magunk cívisvárosa. Ami nekem a Trombitás vagy a Blaháné utca, az neki a Kétmalom. Csak legyintett volna, ha ezt mondom: Térey első osztályú, minőséget szavatoló költészetében hol militáns karakterjegyek tűnnek fel, hol derűs, mediterrán kiegyensúlyozottság lesz úrrá, hol a populáris kultúrára tett utalások teljesítik ki líráját, amely már a második kötetével, *A természetes arroganciával* új irányba állította a kortárs irodalmat. Minderre talán csak ennyit mondott volna: Jól van, Zolikám, és hol lesznek a mozgatószerszámok? Csak mondd a magadét, de vajon az este *lávjosítható* lesz?

Megismerkedésünk után úgy cirka tíz évig szinte minden nap találkoztunk, és utána is sűrűn, sokszor előbb hallottam egy-egy sorát, mielőtt azokat versekbe, drámákba applikálta volna. Minden megszólalása nyomdakész volt, akkor is, ha a kortárs magyar dráma helyzetéről, az építészetéről vagy a *The Cure Kiss Me, Kiss Me, Kiss Me* című lemezéről nyilatkozott. Sokszor szó szerint azt olvastam vissza egy-egy drámájában, vagy prózaszövegében, amit lazán odavetett a Menza étterem teraszán. *Természetes* volt a kivételes intellektusa, az imponáló műveltsége, a választékos nyelve – és elbízta magam, azt hittem, majd mindig élő egyenes adásban *történik meg* az irodalom. Aztán jött 2019 nyara. És erre is csak legyintene, és idézné Döglégy Zolee-t: Zolikám, *mindenki vartyog, hogy kultúra, meg hiphop...*

Gond nélkül applikálta szövegeibe a Music Television-ből ismert megszólalásokat, később, a *Kazamatákba*, *A Nibelung-lakóparkba* a gangsta rap toposzáit. A kihívóan virtuóz és sokszínű könyveiben megtaláljuk a katasztrófák iránti kíváncsiságot és a derűs életigenlést is. Univerzális világ ez, poétikai labirintusában egy-egy éles kanyar után hol Újlipótvárosba érkezünk, onnan Debrecenbe, a Kétmalom utcába, aztán Rómába, a Svábhegyre vagy éppen Barcelonába. Ez a szokatlan költői topográfia megmutatja, hogy milyen otthonosan mozog az antik világában, a 20. századi irodalomban és a popkultúra univerzumában is. Verseibe nem egyszer szőtt antik lírai mintázatokat, úgy, hogy közben a szövegek finoman feleseltek akár József Attila munkáslírájára vagy Lana Del Rey barokk popjára. Elemi igazságérzete akkor is megszólalt, amikor protokoll helyzetben volt, vagy ha éppen szülővárosa pusztuló

* Elhangzott Térey János szülőházánál 2022. szeptember 14-én.

épületeiért emelt szót. Olyannyira zavarta az irodalom képmutatása, hogy kétségeit beleszötte a *Káli holtakba* is.

„A basszus bele az arcodba, haver, melyik oldalon harcolsz ma?” – akasztaná meg az átszellemült szónoklatot.

Eszelős kíváncsisággal vetette rá magát a kortárs irodalomra, lelkiismeretesen olvasta a fiatal írók munkáit, kiterjedt levelezést folytatott. Egyszemélyes irodalmi intézmény volt. Bármikor, bármilyen testhelyzetben tudott verset írni, a napi rutin gyakorlatai és az egészségügyi sétái is irodalommal némesültek, gazdag életműve hatalmas írói fegyveremről és elhivatottságról árulkodik. Harminc éves, amikor elkészült egyik fő műve, az Anyegin-strófákban írott verses regénye, a *Paulus*. És persze szinte mindenhez fűz személyes emlék is... Ha a *Paulusról* van szó, akkor az is eszembe jut, hogy én adtam neki azt az özőnvíz előtti laptopot, amin a mű megszületett. És azóta sem találkoztam senkivel, aki nemcsak a Magyar Televízióban leadott sorozatok és tévéjátékok szereposztásait visszamondta, de a Táncdalfesztivál '81 kislemezeit is tételesen fel tudta sorolni. Közös volt a gyerekkorunk, pedig nem is tudtunk egymásról. És hányan érezhettek ugyanígy, amikor elolvasták a *Boldogh-ház*, *Kétmalom utcát*, vagy amikor arról írt, hogy milyen volt a Depeche Mode-, a Cure- vagy a Mission-koncert... Jánosnak is volt generációs tudata, nem véletlenül gondolkodott irodalmi társaságokban, akkor is, ha valójában csak a paródia felől közelített a nemzedéki ügymenetekhez.

Nemcsak a költészet illatos kertjében dolgozott, drámát, prózát, kritikákat, tanulmányokat és dalszövegeket is írt, izgalmasak az építészetről, a közállapotokról megfogalmazott gondolatai. Szinte minden megszólalásában volt valami meglepő, valami meglepően merész. Nemcsak a nyelvben létezés méltósága, de annak méltánytalanságai is foglalkoztatták. Amikor arra kapott felkérést, hogy a Test Department ipusztrialis zenekar koncertjéről írjon a VOLT magazinba – ez volt a *Durvítók a Ligetben* –, nos, az is vers lett. Írásait grandiózus tömeghatás jellemzi, a bölcseleti felépítmények mellett ugyanúgy izgatta a másik véglet, a pop minimalizmusa. Megvetette a popot, de állandóan hivatkozott rá, hivatkozott azokra, akikkel, *előről-hátulról megtörtént a pop*.

Írásművészetét a lázadó radikalizmus, a bámulatos formakészség és a hagyománnyal folytatott tisztelettel és tiszteletlen párbeszéd jellemezte. Ennek a radikalizmusnak nem lehetett más célja, mint a lehetetlen feltérképezése. Nem érdekelt, hogy hány színészt bír el a színpad, hogy a néző hány percet bír ki a nézőtérre vagy a Sziklakórház zegzugaiban, saját igazsága érdekelt, ennek az igazságnak a totális képviselése.

Az *Asztalízene* egyik visszatérő motívuma Győző belépője, mely szerint „Tavaly mindenki meghalt. / Mindenki, aki dísz volt a fenyőfán.” Térey János három éve, 2019-ben hunyt el. Drámáinak központi eleme az elmúlás, a pusztulás, viszont e látszólag könnyed társalgási színműben minden afféle *fancy* fénytörést kap. A White Box étterem mértani közepébe helyez egy erősen fénylő csillárt, ami olyan, mint egy vállatolámpa. Nemcsak arra kíváncsi, hogy mit rendelnek a szereplők a luxusétterem étlapjáról, hanem arra is, hogy mi valósult meg álmaikból, mi az, amit megrendelnének a nagybetűs élettől. Az *Asztalízene* a sikeres harmincasok afféle osztálytalálkozója, ahol mindenki felsorolja, hogy mi minden történt vele az érettségi után. És tessék, megint egy privát motívum: János osztálytalálkozóra érkezik nem sokkal a halála előtt,

2019 kora nyarán, ide, Debrecenbe, telefonjában az utolsó képek között e találkozó fotói láthatóak.

Végigenni egy menüsört, azaz megkóstolni egymás tragédiáit, élethazugságait, miközben a White Box étteremben a képzeletbeli elit szertartásrendje szerint felidézük az éppen aktuális kulturális kódokat, de szinte minden csak egy falat finom étellel vagy minőségi borral élvezhető. A kirakatélet is itt, a White Boxban nyer értelmet, ebben az akváriumszerű térben, ahol a nagyhal megeszi a még nagyobb halat.

A Nagytemplom előtt volt egy rövid ideig használt, majd gyorsan befalazott aluljáró. Ezt Térey a *Jeremiás avagy Isten hidege* című misztériumában kiszabadította, és tovább építette, azaz megteremtette minden debreceni álmát, a metrót. Mindez a jövőben játszódik, de évszázados múltira van alapítva. Az Isten hidegét idéző cím ellenére a darab az augusztusi forróságban játszódik, tehát a hideget nem Celsiusban mérik, hanem valami másban. A dráma városszociológia és várostörténelem is, miközben mégis csak magát Jeremiást, az országgyűlési képviselőt ismerjük meg, és persze a vidéki Magyarországot is. Térey verseiben, prózájában számtalanszor tért vissza szülővárosába, a kálvinista Rómába, a Kéttalom utcai házhoz, identitása origójához. Számára mindig meghatározó az időjárás emberre gyakorolt hatása, *A Legkisebb Jégkorszakban* a fagy, a *Jeremiásban* a hőhullám, az *Asztalizenében* a vihar teszi próbára az embert, míg a verseiben számtalanszor idézi meg a gyönyörűséges őszt, a szeptembert, amikor született, amikor hazahozták a Boldogh-házba, ahonnan elindult egy kivételesen tehetséges és termékeny élet.

„Ez a föld gondolkodtat, levegője táplál”

KEREKASZTAL-BESZÉLGETÉS TÉREY JÁNOSRÓL BAZSÁNYI SÁNDOR, LANCSZKOR GÁBOR, PAPP ANDRÁS,
POÓS ZOLTÁN ÉS FODOR PÉTER RÉSZVÉTELÉVEL*

Fodor Péter: A nemrégiben napvilágot látott *Szükséges fölösleg* című gyűjteményes kötet tanúsága szerint Térey Jánossal először 1993-ban készült hírlapi interjú. 23 éves volt akkor, a *Szétszóratás* és *A természetes arrogancia* költője, a beszélgetést a New York Kávéházban rögzítették, melynek akkoriban törzsvendége volt. Én 2005-ben a már beérkezett íróval készítettem levélinterjút az *Alföld* számára, személyes ismeretség nélkül, első találkozásunkra a közös szövegünk megjelenése után, annak apropóján került sor. Mai beszélgetőtársaim többségének jóval régebbi emlékei vannak közös barátunkról.

Poós Zoltán: Jánossal – közös legendáriumunk szerint – először a debreceni IPK-ban voltunk egy légtérben, még 1988 decemberében egy Sexepil-koncerten, de valójában már hónapokkal korábban, márciusban, a Budapest Sportcsarnokban elviekben

* A Térey Könyvünnepek keretében 2022. szeptember 14-én Debrecenben, a Déri Múzeumban elhangzott beszélgetés szerkesztett változata.

láthattuk egymást a Depeche Mode egyik fellépésén. Később, 1991-ben a New York Kávéházban mutatott be minket egymásnak Kemény István. 1992 első hónapjaiban leveleztünk is, majd azon a nyáron Budapestre költöztem, és onnan gyakorlatilag alig volt nap, hogy ne találkoztunk volna. Voltak a Kurzus-keddek a Művész Cukrászdában, a csütörtökök a New York Kávéházban, a szombat estéket eleve együtt töltöttük, hol a Bécsi Kávézóban, hol a Csarnok Étteremben, hol a Párizs-Texasban találkoztunk, egy időben még vasárnap délben is együtt ebédeltünk. Pénteken viszont biztos nem láttuk egymást, ő akkor a Savoy nevű társasággal mulatott, itt régi, még a középiskolai évek alatt megismert, egykor a budapesti Kölcsey Gimnáziumba járt barátaival *tolta a dominót*. Lehetséges, hogy Papp Andrással én ismertettem meg Jánost, sőt talán Szénási Miklóssal is.

Jánosról az első pillanattól kezdődően tudható volt, hogy költő. Zakóban járt, az említett New York Kávéházban kellett találkozunk. Amikor 1992-ben megmutatta nekem *A természetes arrogancia* kéziratát, nem jutottam csak a feléig, mikor bezárt a kávéház, végigmentünk a Dohány utca sarkától Újlipótvárosig, s nem talált egyetlen olyan helyet sem, amely méltó lett volna ahhoz, hogy én a verseskötetét végigolvaszam. Elképesztő volt az öntudata, a készülése erre a pályára. Szerintem ő már az első kötetével is kész volt, parádés bemutatkozás volt a *Szétszórás*, bár ő ezt nem tartotta különösebben sikerültnek. Az első prózai szövegéről, a *Café Autodafé*ról hasonlóan vélekedtem, ő ezt sem tartotta elég jónak, ezért többször átírta, ebből lettek a későbbi Termann-szövegek. Olyan bika öntudata volt, hogy az első könyvének a borítóját rámásoltatta egy pólóra, és volt, hogy abban jelent meg a New Yorkban. Elképesztő vehemenciával vetette bele magát az irodalmi életbe. Felkereste Vas Istvánt, a *Holmi* szerkesztőit, mindenkivel találkozott. Lángoló tekintetű, iszonyú dinamikus személyiség volt. Ahogy megszólalt húszévesen, azzal a választékossággal, barokkos pompával, ahogy előszóban keverte Szomoryt, az irodalomtörténet nyelvét és a popkulturális utalásokat, az már akkoriban zengő-bongó, gyönyörűséges nyelv volt – meg kell valljam: én elájultam tőle. Akárhány konfliktusom volt vele, akkor is imádvá hallgattam a szövegeit, mert káprázatosak voltak, s ezeknek a szövegeknek csak egy részét írta könyvbe. Diktafonnal kellett volna járni valakinek körülötte, mondjuk egy titkárnak, akire ő egyébként tényleg mindig is vágyott, húszévesen is. Be akart robbanni a magyar irodalomba, és be is robbant. Sikerült neki. *A természetes arroganciával* 1993-ban ő sztárstátuszba került. Legalábbis abban az értelemben, hogy a nála idősebb generáció jegyzett szerzőivel emlegették együtt, Kukorelly Endrével, Parti Nagy Lajossal, Garaczi Lászlóval, a kanonizációja nagyon gyorsan megtörtént – s ezt tudta is magáról.

Papp András: Valóban Zoli mutatott be egymásnak bennünket, 1992-ben Tatán, a József Attila Kör táborában. Lehet egyébként, hogy már korábban is találkoztam Jánossal, bár először csak a könyvével. Valahol a Váci úton működött akkoriban egy nagy lerakat egy óriási üzemszarnokban, amit berendeztek könyvekkel, és frissen megjelent könyveket is nagyon hamar leáraztak. Ott került a kezembe a Cserépfalvi Kiadó által megjelentetett *Szétszórás*. A rendszerváltás időszakában a Cserépfalvi lehetőséget adott fiatal szerzőknek is, kis terjedelmű, füzetszerű könyvek megjelentetésére, ezek közé tartozott János kötete. Elolvastam a fűlszövegét, meglepett, hogy 1970-ben született, debreceni, és én még nem hallottam róla. A városhoz kötődő fiatal szerzőket

én ugyanis az Alföld Stúdió révén, melynek a nyolcvanas évek végén a tagja voltam, ismertem. Úgy emlékszem, még azon a nyáron, már a *Szétszóratás* elolvasása után találkoztam Jánossal személyesen. Visszatérve Tatára: nagyon sok hasonló típusú, érdeklődésű emberrel lehetett akkoriban találkozni egy irodalmi táborban, egy volt ő is közülük, akkor azért még nem lehetett tudni, hogy majd barátságot kötünk. Egy nagyon tudatos ember képét őrzöm magamban, s azt az attitűdöt, amit képviselt, én olykor kritikával is illettem. Nekem egyfajta sznobériának is tűnt a megjelenése, a pózai, de tagadhatatlan, hogy nála tudatosabb költővel én életemben nem találkoztam. Nagyon hamar világossá vált, hogy ő jó értelemben építi a karrierjét, amelynek többek között része volt a névváltoztatása, a Pestre költözése, a kapcsolatai, az a mód, az a hang, ahogy, amivel ő a magyar irodalomba belépett. Én később szerzőtársként tanúja voltam annak is, hogy ez emberfölötti munkabírással, elképesztő teljesítőképességgel párosult. Ha kellett, aszketikusan is tudott élni, máskor meg bohémként, ha úgy lehetett. A munka, az irodalom elsődleges volt nála.

Poós Zoltán: Érdeemes hozzátenni, hogy az induló fiatal írók-költők óhatatlanul egy kicsit modorosak – ezzel szerintem egyáltalán nincs baj. De Jánosnál ez is ironikus volt. Amit András modorosnak ítélte, ahhoz szerintem János egyszersmind ironikusan viszonyult. Az említett JAK-táborban volt egy cica-poszter főlrakva a falra. János ezt a macskát elnevezte Techno Catnek, stílusos napszemüveget rajzolt neki, borotvahabot fúj rá, s állandóan azzal macerált, hogy köszönjek Techno Catnek, mert szomorú. Azt, hogy neki megvolt a sarokasztala a New Yorkban, remekül ellenpontosza az efféle szórakoztató, vicces, a kamasz diákcsínyeket idéző ötleteivel. A kamaszosság nem tűnt el egyébként később sem teljesen belőle: friss humorral, kíméletlen kritikával tudott mindenkit megsemmisíteni, majd utána megölelni. Szerintem nem póz volt ez nála, mivel nagyon játékosan tudta ő ezt kezelni.

Lanczkor Gábor: Én 11 évvel vagyok fiatalabb Jánosnál. Amikor költőként indultam, ő már egy beérkezett szerző volt. Akkoriban a fiatal magyar irodalomban a nyelvjátékos, ironikus költészet divott. Egy pályakezdő költő persze általában szembe próbál menni azzal, ami éppen van, így nekem természetes volt, hogy az origó az Térey János költészete: a kemény, nagyon jó értelemben vett retorikus, erős nyelve. Ebben az időszakban mindösszesen egyszer találkoztunk: ő arrogáns harmincas, én arrogáns húszéves, ennek megfelelően csattanás volt ez az alkalom. Barátságunk Stuttgartban indult, ahol egykori ösztöndíjasként mindketten egy fölolvason vettünk részt. Nem kívánnám véka alá rejteni, hogy János tudott azért nehéz ember is lenni. Fordulópont volt a barátságunkban, amikor egyszer nagyon „belém mászott” a budapesti Bajcsy-Zsilinszky úti Egri Borozóban. Piszkált, bántott, s egyszer csak váratlanul nekem szegezte a kérdést: „De azért gagyit nem írtam soha, ugye?!” Amire én azt válaszoltam: „De, a rapverseket.” S ez a replika nagyon telibe találta, mert a *Térey* című kötetben közreadott rapszövegeket, amelyek élő előadásban biztos jól működtek egykor, később már nem szerette. Mindketten megbántódtunk, de egyszersmind el is mélyült a barátságunk. Egy másik történet is eszembe jut. Amikor először járt nálunk, akkor én friss házas voltam, s a feleségem teljesen kiakadt, hogy János órála jóformán nem vett tudomást, úgy viselkedett a házunkban, mintha ő ott sem lett volna. Később

viszont, amikor János is családos ember lett, a feleségem arról számolt be, hogy ő így embert megváltozni nem látott. Ha jött hozzánk, a kislányaimnak mindig hozott valami csecsebecsét, nagyon pozitív irányban alakult át.

Visszatérve az irodalomhoz: nekem az első kötetemben a legfontosabb kortárs költészeti forrás Térey költészete volt, azzal együtt, hogy az állandó élcelődés tárgya volt közöttünk, hogy ő debreceni református, én pedig pannon katolikus – persze ezt termékeny különbségként értettük mindketten, amely hozzájárult ahhoz, hogy Térey veretes kálvinista lírája másként szólalt meg nálam.

Bazsányi Sándor: Én is az 1990-es évek elején ismerkedtem meg Jánossal. Ő bejárt bölcsészkarra, én bölcsészkaros voltam. Ő költő volt, én irodalomár. Ő épp kilazulóban az intézményes keretekből, én meg éppen belefeszülőben. Megismerkedésünk után egy-két évvel már ritkábban találkoztunk, én szorgoskodó bölcsész voltam, ő meg végképp eltávolodott ettől az intézményes világtól.

Amit mondatok a fiatalkori személyiségéről, megjelenéséről, meg egyáltalán a költészeti (ön)képéhez való viszonyáról, az egy nagyon izgalmas feszültség volt. Azt is mondhatnám, hogy aszimmetria. Egyfelől bájos volt, hogy van egy megragadó, izgalmas, megfejtendő személyiség, későkamaszos maradványokkal a mozdulataiban, a viselkedésében, az infantilizmusában, a szerepalakítási kényszerében, és mindez együtt nagyon emberi volt. Másfelől volt az elképesztően erős költészet. És a kettő között meg volt egy rés, egy hatalmas hasadás. Ez a kettő nagyon elcsúszott egymástól. Erre a „vetemedésre” épült – ha tetszik – az ő nagyon összetett személyisége. Én akkoriban egészen más módon éltem a napjaimat, mint ő, és ezért eltávolodtunk egy kicsit egymástól. Egyszer egy nagy marhaságot mondtam a költészetéről a pécsi JAK Tanulmányi Napokon. Egy előadásban igazságtalanul, ostobán, kevés szemponttal, nagy erővel elkezdtem azt mondani, hogy Térey a legnagyobb magyar kortárs költő, és hozzá képest mindenki valamiféle alávetettségi viszonyban van. Ez egy lelkes, de buta gondolatmenet volt, és akkor János ennek megörült, hogy valaki, ráadásul az ő barátja, aki ráadásul irodalommal foglalkozik, lesz majd az ő embere. Emlékszem, hogy a soron következő kötetét úgy dedikálta nekem, hogy: „Illyés Némethnek” – ez is nagyon jellemző az ő ön- és kapcsolatépítésére. Az élet- és viselkedésformáink közötti különbség olyan mozzanatokban is megmutatkozott, hogy például János fiatalemberként az utcán minden szép nő után megfordult, amiről én meg azt gondoltam, hogy huszonévesen az ember már csak megpróbálhatná visszafogni magát az efféle kamaszos gesztusoktól, főleg ha ilyen komoly költő. De ezzel együtt is nagyon szerethető volt, az elesettségével, az akarásaival, a létezését, a hétköznapi működését meghatározó töréssel.

Amikor aztán újra szorosabbra fonódott a kapcsolatunk, az a 2000-s évek eleje lehetett. Egy anekdota jut most eszembe, ami nem rólam szól, inkább róla. Amikor 2001. szeptember 11-én a New York-i ikertornyokat lerombolták, írt egy híres verset (*Az Ikrek gyászbeszéde*). Történetesen akkor születtek ikergyerekeim, és azt mondta János, s ez egyszerre volt kedvesség a mi irányunkba és valamiféle költői önmeghatározás, hogy: „míg mások ikertornyokat rombolnak, addig ti ikreket emeltek”. Ez azért lehet jelentésszerű anekdota, mert János akkoriban kezdett komolyodni, abban az értelemben, hogy kezdte elfogadni, hogy van az életnek, az életvezetésnek egy polgáribb módja

is, az önmagáról, a világról és a társakról való gondolkodás formájában. Egyszerűen szólva lehiggadt, maga is családot alapított. Ami egyszersmind persze egy újabb tehertételt is jelentett számára, amennyiben egy darab emberként kellett nagyon sok életet élnie, párhuzamosan futtatni egymás mellett: a családi életet, a költői-írói életet, a kapcsolatépítési életet, a karriergondozási tevékenységet, a baráti találkozót meg szervezni és lebonyolítani stb. Az egyetlen ember erejét meghaladó párhuzamos történeteket futtatott egymás mellett. A polgári, családi énje is szépen kibontakozott ezekben az években. És ekkoriban kezdtünk újra sűrűbben találkozni, utaztunk együtt, olykor elmentünk napokra, szűk hetekre, és így volt módunk beszélgetni sokat.

Fodor Péter: Térey János a 2000-es évek kezdetén új műfajokban építette tovább életművét: megjelent első verses regénye, a *Paulus*, majd a *Nibelung-lakóparkkal* elindult drámai műveinek sorozata. A *Paulus* egykori olvasói főként azok közül kerülhettek ki, aki egyébként is ismerték már a költészetét, amikor viszont a pesti kőszínházak is kezdték játszani színműveit, az Andrással közösen írt *Kazamaták*at, az *Asztalizenét*, a *Jeremiás avagy Isten hidegét*, a kortárs költészet elkötelezett híveinél szélesebb kör is találkozhatott írásművészetével. Nem a *Kazamaták* az egyetlen olyan mű, amelynek alkotói folyamatában János társszerzőként vett részt, gondoljunk például a Peer–Poós–Térey-féle rapszövegekre, a drámafordításaira és egyéb színházi-filmes munkáira [pl. a Harcos Bálinttal közösen jegyzett operalibrettóra, a *Johannára*, melyből Mundruczó Kornél forgatott filmet], de ez volt az egyik legjelentősebb, legtöbbször által ismert. Mit lehet elmondani a *Kazamaták* születéséről?

Papp András: Amikor elkezdtünk közösen dolgozni, nem a forradalom ötvenedik évfordulója járt a fejünkben. Nem arra íródott, sőt nem is '56-os darabot akartunk írni. Már csak azért sem, mert egyfelől nem dokumentarista drámát írtunk, tágasabban rendeztük be a szöveget annál, hogy „csak” egy történelmi eseményről szóljon, másfelől viszont nem is az „egész” forradalom a témája, hanem annak csak egyetlen fejezete, a Köztársaság téri párház ostroma. Meglepő volt, amikor János 2002 őszén-telén Debrecenben, a Csokonai Színház melletti Gödörben azt mondta nekem: „Már olyan régóta vagyunk barátok, hogy valamit írunk kellene közösen.” Azt válaszoltam, rendben. Döntsük el, milyen műfaj legyen! Regény ne, mert azt ő nem tud. Verses regény szintén ne, mert azt meg én nem. Kizárásos alapon maradt a dráma. Témaötlete viszont egyelőre egyikünknek sem volt. Néhány hét eltelt, 2003 telén újra találkoztunk a Gödörben, ahol megkérdezte, hogy ismerem-e a Köztársaság téri párház történetét. Mondtam: nem. Ajánlott egy könyvet, hogy olvassam el, mert a drámánkhoz ez a téma jó kiindulás lehetne. Meg is kaptam tőle a könyvet, mást is olvastunk róla, de meglepő módon ekkoriban viszonylag kevés vonatkozó munka volt föllelhető. Ahogy igent mondtam a műfajra, igent mondtam a témára is. Később derült ki, hogy Jánost már régebb óta foglalkoztatta ez a történet, már gyerekkorában olvasott róla, viszont 2002-ben még úgy érezte, hogy nem tudja drámában megírni, persze az igazsághoz hozzátartozik, hogy nekem sem volt drámaírói tapasztalatom. Ő egyébként ekkor már fordított drámát, az Örökény Színháznak a *Borisz Godunovot*, s Mundruczó Kornél is bemutatót a *Nibelungból* egy megszerkesztett részt. A színház felé tehát épp ebben az időszakban fordult. Elkezdtük a közös munkát, forrásokat

gyűjtöttünk mintegy fél évig, a Kádár-korszakban titkosított levéltári anyagokhoz is hozzá lehetett ekkor már férni, s a forradalom leverése utáni perek anyagát is használtuk. Volt is olyan egykori résztvevő, aki megnézte a darabot, s fölismerte szavait, amelyeket egykor a bíróságon mondott. 2003 szeptemberében kezdtük el a munkát a szigligeti alkotóházban. Leültünk egymással szemben, elképzeltünk egy szituációt, s mondtunk mondatokat. S ha az egymás közti dialógusban mindketten jónak éreztük, akkor leírtuk. Egy hét alatt kitaláltuk a dráma szerkezetét, a három felvonást, a főbb szereplőket, megírtunk hat jelenetet, s nemcsak az első felvonásból. Tudni kell még azt is, hogy a magyar kereskedelmi televíziócsatornákon akkor futottak a valóságshow-k, a *Big Brother* és a *Való Világ*. Az utóbbi produkcióban Stohl András egyik sokszor elhangzó mondatát János gyakorta ironikusan idézte, s ez adta az ötletet a darab rezonőr-szövívő szereplőjéhez. Lehetséges, hogy a drámának ez a része bizonyult a leginkább mulandónak.

Szigligeten ötlött föl bennünk, hogy három év múlva lesz a forradalom ötvenedik évfordulója. A szöveg írása idején nem volt esélyünk a bemutatásra. De aztán úgy hozta az élet, hogy a kéziratot János odaadta Réz Pálnak, a *Holmi* főszerkesztőjének, aki megmutatta a folyóirat szerkesztőinek, s így került a kezébe Fodor Géának, aki a Katona József Színház dramaturgjaként is dolgozott. Ő vitte el a színházba az igazgatónak, Zsámbéki Gábornak, aki fantáziát látott benne, s Gothár Pétert kérte föl arra, hogy állítsa színpadra, aki némi töprengés után elvállalta. Mi már annak is örültünk, hogy a *Holmi* 2006/3-as számában megjelenhetett a drámaszövegünk. Szerintem Gothár rendezésében igen kitűnő produkció készült. János ezt követően még inkább elmélyítette kapcsolatát a színházi világgal, engem ez nem vonzott, nem érintett meg annyira, mint őt.

Bazsányi Sándor: A *Kazamaták* azért volt fontos előadás, mert azonnal megbukott. Úgy megosztotta a színházba járó közönséget, hogy muszáj volt levenni. Bántotta a forradalomról kialakult és sulykolt közösségi képzeteket.

Papp András: Radnóti Sándor közölt elemző-kísérő esszét abban a *Holmi*-számban, amelyben napvilágot látott a *Kazamaták*, s már ő is hangsúlyozta, hogy a mű szembeszögül azokkal a várokozásokkal, amelyek egy '56-os történelmi, ha tetszik, nemzeti drámával szemben akkoriban megfogalmazódtak.

Lanczkor Gábor: Jánostól én azt hallottam, hogy csak azért úsztatok meg a „kivégezést”, mert a Mohácsi-fivérek *56 06 / Örült lélek vert hadak* című előadása hatalmas botrányt keltett.

Papp András: Azt, hogy ez volt-e az oka, nem tudom, én mindenesetre örültem, hogy megúsza komolyabb botrány nélkül a darab. Irodalmi lapok drámával nagyon régen foglalkoztak annyit, mint abban az időben, s ez jó volt természetesen nekünk. A Katona József Színház egyébként szándékosan 2006 áprilisában mutatta be a darabot, tehát nem az októberi évfordulóra időzítették, viszont szeptembertől is színpadon maradt, s a Kritikusok Céhétől meg is kaptuk a legjobb dráma díját. Emlékszem, hogy sétáltunk Jánossal a Magyar Dráma Napján a Katona József Színházhoz, s az Országház

környékén járva láttuk a rendőri készültséget, a vízagyúkat, szurreális élmény volt. Mint ahogy az is, hogy később a televízióban láthattuk, ahogy a lovas rendőrök szorították ki a tüntetőket az akkor még Köztársaság térnek nevezett térről. Mintha a történelem ismételte volna önmagát.

Fodor Péter: Ha jól sejtem, a színházi és egyéb munkái révén változott az ő kulturális státusza. Miért lehetett fontos az számára, hogy egyre több műfajban és médiumban kipróbálja magát?

Bazsányi Sándor: János el volt kényeztetve. Amit Goethe ír a *Wilhelm Meister*-regényében a *Hamlet* kapcsán, az rá is igaz volt: ezüsttálcán arany gyümölcsként hordozta őt a kilencvenes évek irodalmi világa. De az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy akkoriban elképesztő időszaka volt a költészetnek. Egy költő akkor tényleges hatást tudott gyakorolni. Bár szubkulturális hatást, de akkor az a szubkultúra szélesebb volt, intenzívebb, érzékelhetőbb és látványosabb volt. Jánosnak nagyon nehéz volt azt megélni, hogy a költészetnek ez a fajta közösségi-társadalmi helyi értéke elhalványodott a kétezres évek elejére. Tehát ha ő meg akarta őrizni a kultúrában, a művészeti világban való jelenlétnek azt az intenzív, életformaszerű tudatát, amivel őt a húszas éveiben elkényeztette a magyar kultúra, akkor ki kellett újra találnia magát, meg kellett találnia azt a műfajt, amiben tovább volt vihető vagy megújítható a korábbi virulens jelenlét.

Poós Zoltán: Való igaz, hogy a kilencvenes évek nagyon intenzív időszak volt. Emlékszem, volt olyan egyetemi színpadi felolvasásunk, amikor ugyanazon a napon kétszer ment le a „műsor”: volt egy délután és egy este, s mindkettőnek több száz fős közönsége volt. Televíziós adásokba már akkoriban is hívtak minket, kulturális magazinműsorokba főleg, de voltunk Jánossal szilveszteri műsorban is. Olyan felhajtóereje volt akkoriban a költészetnek, melyet mostanság talán a slammer világ hozott vissza. Jánost az zavarhatta az ezredforduló környékén teljes joggal, hogy az a szellemi kapacitás, az a világklasszis tehetség, amivel ő rendelkezik, nem kapja meg azt a tiszteletet még így sem, amit megérdemelne. Miért nem jelennek meg németül könyvei? Bár 2007-ben jelent meg verseskötete németül, de igazán nem sikerült a külföldi áttörés. Akkoriban ezt azzal magyarázta, hogy ehhez prózát kellene írnia. S ő nagyon határozottan mondta, hogy ő ezt a lépést nem fogja megtenni, mert a *Termann hagyományait* kudarcként élte meg, én egyébként nagyon jó könyvnek tartottam azt is. Bár később minden elhatározása ellenére mégiscsak írt prózát, valójában a drámában találta meg azt a formát, ami az ő rangjához méltóan felhozta. Jölesett neki, hogy a színházi világban megismerték és elismerték.

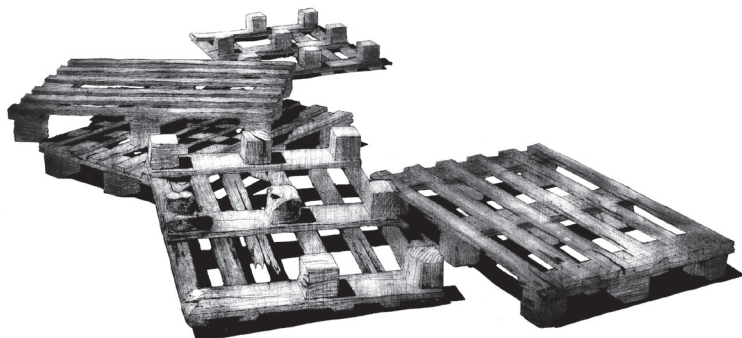
Lanczkor Gábor: Valóban volt egy nagy sikerszéria, mondjuk a *Nibelung-lakóparkkal* kezdődően, de az is igaz, hogy ez a szövege aligha lenne lefordítható jól németre a maga verstani megoldásaival, pl. a Himfy-strófával, mint ahogy Arany János is fordíthatatlan, s ezt Térey is belátta. A prózához aztán mégiscsak visszatért, talán részben azért is, mert a színházi projektjei kifutottak. Már nagyon jó barátok voltunk, amikor én a családommal a Káli-medencébe, Balatonhenyére költöztem, s ott is éltünk hat évig. János sokszor kérdezte tőlem, hogy nem írok-e egy Káli-regényt. Én mindig azt

válaszoltam: nem. Itt élek, benne vagyok nyakig, írok róla eleget, de hogy az ember fikciót írjon valamiről, ahhoz nem árt némi távolságtartás, és ez nekem nincs meg. Aztán egyszer kibökte, hogy ő épp egy Káli-regényen dolgozik, s várta reakciómat, azt, hogy föl fogok háborodni, amiért lenyúlta a témámat. Persze szó sem volt ilyesmiről. A regényt, amennyire tudtam, segitettem: számos részletet lektoráltam, s azt is kérte, hogy vigyem el bizonyos helyekre, nézzük meg együtt. Ezeknek a kirándulásoknak több megtörtént eseménye is belekerült a regénybe. Igazából fura viszonyom van a könyvhöz, mert nem látom egyben, mivel annyit bíbelődtem a kézirattal.

Bazsányi Sándor: Épp hozzátok mentünk Balatonhenyére, amikor beültünk egy boro-zóba, ahol János elkezdett egy játékot. Ami arról szólt, hogy zombiként feltámadnak a környékbeli falvak törökök által megölt lakói. Én kábé tíz percig jól elvoltam ezzel a játékkal, majd jeleztem neki, hogy számomra most már ez egy kissé mechanikus és unalmas időöltés. Amire azt válaszolta, hogy ez egy olyan ötlet, amiből regényt kell írni. Nem voltam meggyőződve erről. Szerencsére az elkészült regény sokkal összetettebb lett ennél a kezdő ötletnél. Dömötör András csodálatosan színpadra is vitte a Katona Kamrában. Méltó a János színházi pályafutását nyitó krétakörös *Nibelung*-előadás színvonalához.

És ezen a ponton aligha lehet nem feltenni a kérdést: hogy lehet az, hogy Debrecenben még nem adták elő a Debrecenben játszódó *Jeremiást*? Ami az ő drámairói építkezésének fontos eleme, amennyiben az *Asztalízene*, a *Kazamaták* és a *Jeremiás* hármását úgynevezett magyar trilógiának tekintette. Ráadásul – most csak az utóbbinál maradván – nagy színházi lehetőségeket rejt magában. Nem győzők csodálkozni azon, hogy eddig még nem vitték itt színre azt a Debrecen-drámát, amit a szülővárosáról mindig nagy szeretettel beszélő poéta írt. János megajándékozta a városát egy játékosan látványos jövőképpel, hiszen a *Jeremiás* metróban játszódik. Ráadásul nem üres Debrecen-pátosz működteti a darab beszélőit, hanem izgalmas, analitikus, ironikus városvizsgálati furor – tényleg csodálatos darab.

Poós Zoltán: Ha valahonnan elszármazol, én például Battonyáról származom, akármilyen jóindulattal is írok erről a településről, ha hozzáteszek egy leheletnyi kritikai felhangot, akkor az már kibeszélésnek és hálátlanságnak tűnhet. Ha valahonnan elmész, akkor már nem ott élsz, s akkor már egy más, azt is mondhatom, kényes pozícióból beszélsz.

Bednatics Gábor

Túlutazni önmagunkat

ÉN- ÉS TÉRFORMÁCIÓK KÖLCSÖNVISZONYA TÉREYNÉL

Míg a húszas évek vége felé József Attila egy sokat idézett versében az önmagunkhoz való eljutás lehetőségének vágyában (és a másokban való önfelfedezés következtében) fogalmazódik meg, addig Térey ezredfordulós lírájában az énlétesítés és -formálás alakzatai az identitás, a szubjektum ki- és mibenléte, valamint a személyesség kérdése kapcsán kerültek szóba.¹ Ráadásul az identitás és a személyesség különféle tematizált alanyok szintjén azzal a térbeli mozzanattal nyerte el erősített helyzetét, mely a recepció másik kitérített tapasztalataként íródott bele az értelmezéstörténetbe. Nemcsak a különféle (többnyire városi) helyek azonosíthatósága nyomán tetten érhető jelek, de a szerzői névben rejlő homonímia játéklehetőségei is mutatják a lokalitás különféle megjelenésmódjainak kiemelt szerepét és viszonyát az individualitás egyszerre monolitikus és szétírt távlataiban. A térbeliség identifikációs funkciója azért is lényeges, mert a recepció (még a *Moll* esetében is)² előszeretettel olvassa bele az epikus keretben elhelyezett, időbelisége okán ezért narratív identitással felruházott beszélőt a ciklusok/kötetek jelölte térbeli mezőbe, hogy ezzel a temporalitás olyan viszonyait hangsúlyozza, amelyek az én stabilizálásáért felelősek. Ráadásul mindezt az autonóm szubjektum erkölcsileg nagyon is terhelt, de a szövegekből kölcsönzött jelzőivel és leírásaival viszik véghez, ekképp lesz a Térey-beszélő arrogáns,³ fölérendelt tulajdonló,⁴ patetikus,⁵ vagy még a cizelláltabb kontextuális értelmezések számára is olyan cselekvő, aki épp kiszolgáltatottságát fedezi fel az emberi kisebbségben. Az alakként elének lépő versfiguráknak az idő és a történelem távlatában akad kiemelt szerepük, amely ugyan dinamikusan strukturált, mégis tömörszerűen, megbonthatatlanul egységes (ez áll közel a megfellebbezhetetlen ítésk modalitásához) kinyilatkoztatás közben. A temporális változás ennek a személyesnek kiállított perspektívának a következménye, és ez van hatással a térbeli dimenziók identitásképző műveleteire is. Lassacskán kialakul egy többszörösen azonosított, mégis a szövegvilágban szétíródó, részeiben referenciális utalásokként értett személyiségképlet, mely ugyanannyira vezérli a homogén nézőpontot, mint bármely centrális alak köré épített önleírás esetében. Ez a hallgatóságos paktum a feltételezett szerző és a mindenkor olvasó között az identifikáció során a tételes igazolás és beazonosíthatóság okfejtő magyarázatait mozgósítja annak érdekében, hogy előfeltételezett tud[om]ását a beszélő valódi ki- és mibenlétéről a többirányú megnyilatkozás helyett az egynemű kinyilatkoztatás közlésrendszerében érvényesítse. Amit ekképp a perspektívák különmemésége

1 Vö. a teljesség igénye nélkül: Kálmán C. György, *Tér-kép-töredékek. Térey János Varsó-kötete*, Nappali ház 1996/2., Margócsy István, *Az alanyi költő esete a kulisszákkal*, Nappali ház 1996/2., 118–121.

2 Horváth Györgyi, *Lendületből, odafenn*, Magyar Narancs 2013. október 17., 32–33.

3 Vö. *Uo.*, 32.; Jászberényi József, *Az arrogáns túlélő*, Alföld 1993/6., 84–86.

4 Nagy Gabriella, *Az alattvalói birtok*, Alföld 1999/4., 104–108.

5 Kemény István, *Túlutazni Varsót*, Magyar Napló 1993/7., 40.

révén megnyerünk, elveszítjük a lírai hang azonosságának vámján: az identifikáció művelete előzetes struktúrák meglétét feltételezi, és folytonosan azokra keres rá a művekben, miközben a szövegiség generálta effektusokat mellőzi, és nem derít fényt a sokszorosan rétegzett kommunikációs térre, mely épp a homogenitás egyvonalúsága és közvetlensége lebontásában érvényesül. A tét ugyanakkor nem csak egy olvasási modell számon kérése a kritikai hozzáálláson. Sokkal inkább arról van szó, mit kezdünk azzal a hatással, amely a Térey-szövegvilág sajátjaként hat (sokszor lehenyerlőleg) az olvasókra, és amely műfajok, sőt műnemek között is egyszerre teremt átjárást és feszültséget.

Nem meglepő ezek nyomán, hogy például Termann mint főhős-alakmás a *Térey* névalakkal létesít viszonyt, ahol az azonos hangsorok épp azt a *tér* szót emelik ki, amely számos versben,⁶ verscímben, sőt az 1998-as kötet címében (*Térey*) is tényezővé válik. A *tér* amellett, hogy behatárol, ekképp meghatároz, kijelöli a helyet, eleve viszonylatok között létesül, nem önmagában tetszelgő objektív közeg, hanem a szubjektum szerkezetének alakítója. Ráadásul a Térey-féle *tér* nemcsak az én irányából konstituálódik, mivel az is viszont-alakítja az ént, miáltal a névben megbúvó hangalaki összefüggés egyszerre lesz képes helyeket rendelni [azok jelölőinek segítségével] a szubjektumhoz, így konkretizálni azt, valamint feloldani a kijelölő térpozíciók által stabilnak láttatott helyek határait, vagyis átjárhatóvá tenni a lezártnak vélt térelemeket. Ahogy ez a verseskötetekben egyébként számos alkalommal megtörténik, hiszen a Debrecen–Budapest–Varsó–Drezda stb. tengelyen nemcsak a városok közötti átmenet ütközik ki, hanem a köztük lévő átjárhatóság és átfedés is: Varsót túlutazni például lényegesen más *A természetes arrogancia* közegében, mint *A valóságos Varsó* költeményeiben. A majdnem identikus átvétel a második és harmadik kötet közt éppenhogy nem utóbbi borítószövegének igazolása: eligazítani látszik, de nem válik bédekkerré, nem követhető nyomon a főhőssé emelt Termann [vagy az ilyesféle helyzetben nyilatkozó és bemutatott én] útja, hacsak nem azzal a kiegészítéssel, amit szintén a hátlapon jegyez a szerzői aláírással megerősített iránymutató, hogy ti. a látás az, amely afféle túlutazhatatlan labirintusként észleli és közvetíti a várost.⁷ Míg tehát *A természetes arroganciában* Varsó egy az urbánus helyszínek közül, és a kiút belőle azért nem lehetséges, mert a lokalitások határai is egymásba érnek [miközben persze a tájékozási pontként szolgáló elemek könnyen azonosíthatók], addig a következő kötetben a lengyel főváros identifikációja jóval indokoltabb és hangsúlyosabb.⁸ Ott is észlelhető az egyéb városokhoz igazodó láncolatban meghúzódó szál, mely ugyanakkor szét tart, s így a pontos nyomon követés lehetőségét elveti [elvéti], ám ez esetben pont a *Varsó* név köré szerveződik a verssorrend. Az azonosság azonban így sem egyértelmű azonosítás, hiszen a térpoétika, amennyiben a kognitív elméletek, a szociológia és pszichológia, valamint a fenomenológia megállapításaira figyel, a mindig mozgásban lévő, a tapasztalat tere és a tapasztaló közötti folytonos közvetítést kell hogy előtérbe

6 Természetesen ez sem ismeretlen a recepció előtt: vö. Balajthy Ágnes, „Agyában Pest. A Blaha Lujza tér.” *Budapest-olvasatok Térey János Protokoll című művében = Otthonos idegenség*, szerk. Fodor Péter – Lapis József, Alföld Alapítvány, Debrecen, 2012, 62.

7 Bengi László, *Krónikás és filológus*, Alföld 1998/6., 105.

8 Vö. Bodor Béla, *A valóságos fikció*, Holmi 1995/12., 1784.

állítsa, így téve lehetővé, hogy a nyelvileg megformált lokalizációk ne külsődleges (és előzetesen meglévő) struktúraként rendeződjenek a passzívnak tételezett szubjektum köré, hanem abban a létesülésben legyenek tetten érhetőek, amelyben az én mint [akár csak verbálisan] cselekvő alakítja a helyeit. Ennélfogva nem pusztán egy szubjektum perspektívájából lesz egyéni a városkép. Sőt nem is kép, nem is szimbólum az, ami Varsót leírja, hanem verbálisan rögzített kijelentések sora, mely több esetben performatívumként fogható fel. A várost nem épp közvetítik a szavak (vagy inkább mondatok), de – ahogy Kevin Lynch jóvoltából immár több évtizede közhely⁹ – létesítik is, immár nem kizárólag a szubjektum cselekvései révén, hanem a deskriptív-felszólító modalitásban körvonalazódó alakító potenciálnak köszönhetően.

A tereptárgyak, utcák, tájékozódási pontok és irányadó vektorok emlegetése épp ezért – a szubjektum azonosításához hasonlóan – amennyire csábító, annyira félrevezető is. A könnyen adódó olvasatok hamis ígéretéért felelős kultiváló tekintet a készen talált térbeli mozzanatok rögzített és rögzítésre képes elemekként azonosítja, miközben elfeledkezik e mozzanatok sokszoros fikcionalitásáról. Az igaz és hamis, jó és rossz szembenállására támaszkodó itéletalkotás épp e miatt a tévedés miatt azonosítja túlságosan könnyedén a történelem, a politika vagy a társadalom konkrét kérdéseivel foglalkozó hangként a szerzőiként monolitizált lírai vagy narrátori megnyilatkozásokat. Tanulságos e szempontból a fordulatként is számon tartott¹⁰ másik „városkötet”, a *Drezda februárban* egyik darabja. A *canalettói pillantás* épp azt a távlatot rendeli hozzá a tekintethez, amelyet a festmény perspektíváját az Elba-partra helyező keretből is láthatunk, miáltal az eredeti–hamisítvány-viszonyt a „nosztalgias” idézi meg azzal, hogy visszaállítja a tér elemi szerkezetét, rétegről rétegre haladva, vagyis nem egyszerű látványként, ahol a tényleges kerül szembe a valósággal,¹¹ hanem egy másik költészettörténeti momentummal egyezve: Nemes Nagy Ágnes prózaverséhez, az *Egy pályaudvar átalakítása* fenomenologikus geoarcheológiájához hasonlóan a földből merítkezve:

A nosztalgias visszahódít a sivatagtól
Egy házhelynyi területet.
Leás az ősmasszívumig,
Összegyűjti az ezerötszáz Celsiustól
Feketére pörkölt, idomtalan vándorköveket,
Majd akkurátusan megszámozza őket.
Aztán a telkén centiről centire
Ugyanolyanra épít minden zugocskát,
Mint amilyen az eredetjük volt.
Visszahelyezi foglalatukba a kallódó
Gyöngyöket, élelet lehel beléjük.
A végeredmény pazar hamisítvány.

9 Kevin Lynch, *The Image of the City*, MIT, Cambridge, 1960, 2–12.

10 Vö. Lapis József – Sebestyén Attila, „Titokteljes erőmező”. *Térey János költői nyelvének néhány sajátossága és a recepció főbb irányai = Erővonalak. Közéletek Térey Jánoshoz*, szerk. Uők, L'Harmattan, Budapest, 2009, 20.

11 Bazsányi Sándor, *A sulykolt hamis eredete*, Jelenkor 2001/2., 223.

A múltja-nincsen-másolat
Pimaszul utánozza eredetijét.

A nyitásban elhangzó *földindulásban* a kifejlésben rejlő élő és a kövek élettelen dimenziói elegyülnek. Az elpusztult épületek akkurátus újjáépítését preferáló vagy a homlokzatok meghagyásával és a régi imitációjával a lerombolt várost újratervező nosztalgikus szemlélet mellé így kerül az alkotó pillantása, mely rögzít és teremt, egyben pedig irányt is mutat minden későbbi újjáépítőnek. Mintát ad, de ez nem válik határozott mintázattá, hanem úgy viselkedik, akár a fényképen a kép. A perspektíváért felelős, de ekképp folyamatos mozgásában tetten érhető beszélő olyan vizuális rögzítőként funkcionál, aki a versnyelv halmozó alakzatában tárja fel és követi le a rétegek egymásra rakódását. A figurális mintázat és a tér vertikális szerkezete olyan horizontális struktúrákon keresztül kapcsolódik így össze, amelyek a tekintet irányát úgy határozzák meg, ahogyan a zárlat a címben felrajzolt festői pillantást rögzíti: fényképszerűen kimerevítettként, mégis cselekvések által jellemzettként. A réteges szerkezetet a mélyből emeli a magasba, és ezzel a kiürülés, megsemmisülés akciói a szemlélő látószögében körvonalazódnak és emelkednek is fel egyben, de sokelemőségük ellenére a pillantás szinguláris eseményeként rögzülnek:

A fényképező agy megörökíti a képsort:
Valamelyikünk kiváltja az altatóját,
Kilép a Mária-patikából,
Kocsiba száll a Régi Piac téren.
Másnap hajnalra nincsen az a patika,
Sem az az autó, sem a Régi Piac tér.
Csak az a drezdai, aki ébren maradt az éjjel,
S most a legyalult mélyföldön szétnéz.

A kezdetektől jelen lévő pozíciók mozgatása csak egyfelől mutat fel ismerős helyszíneket. Korántsem az a tétje ugyanis a Térey-versekben szereplő lokalizálásnak, hogy az olvasó az azonosítás örömeivel és az igenlés egyszerű lezáró mechanizmusával nyugtázza a felismerhető vidéket, hanem hogy a tér közegvoltának vektorait, a tájékozódást lehetővé tévő tereptárgyakat és jelölőket is bevonja a tapasztalás eseményébe. A föld, amely mindenféle városi térazonosítás és -létesítés során nemcsak a fundamentumot jelképezi, hanem képes a mesterséges struktúrák között természetként, élőként is megjelenni, alapzat mivolta mellett valóban az én sajátos viszonylataként bukkan elő, ám nem annak függvényeként, hanem egymást kölcsönösen feltételező létesítő képességként:

Az erdőt fölhasító körúton
a villamos. – Itt beérlek,
a megalázóan meghitt
klinikai allé fed el.

A klasszikusan a természet meggyalázásaként értett vasút, illetve városi viszonylatban az ennek megfelelő villamos az erdő földjébe vágott útba fektetett sínek nyomán válik idegenné, az erdő a faszor megidézésével és a rajta sétáló pár (én és te) tevékenységével lesz újra a termő natúra alakítójává, illetve a címbe is kiemelt állapot („megalázóan meghitt”) érzékeltetőjévé. A „beérés” egyszerre vonja játékba az utolérés és a produktivitás jelentésrétegét, miközben az erdő és az allé a földből kifejlő fák révén szavatul a térbeliség meghatározó mozzanataiért. A tér ehelyütt nem mnemotechnika,¹² sem metonimikus vagy szimbolikus név/hely,¹³ de nem is Drezda historikusan megidézett ideológiája kapcsán felidézett föld, hanem az a jeleket létrehívó, de önmagában szinte jelölhetetlen, a transzcendenciát mint a szignifikációt előidéző, megkettőző lehetőséget is elutasító alapzat/talaj médiuma, mely egyben eredendő materialitás is. Szingulárisnak ezúttal azért nem volna nevezhető, mert anyagszerűsége dominál a vers tropologikus szerkezetében, ami az architektonikus topológia működtette jelölőmozzanatok helyett a topográfia jelentéskereső és a geológia fundamentális (de e tekintetben is rétegzett, összetett, vagyis korántsem homogén) értelmezőit mozgósítja. A természet és kultúra viszonylatában ez utóbbi is a keletkezés és a tenyészet spontaneitását helyezi előtérbe,¹⁴ vagyis a kultúra tekintetében nem annyira a művelődés, inkább a természetes létesülés mozzanatai látszanak előtérbe.

A város és a tér színrevitele mellé így lép a föld mint zóna, vagyis mint a körülhatárolt, jelentéssel rendelkező lokalitás terepe. A föld ekképp teremti meg az utat az alföldi identitás felé, melynek Téreynél nemhogy kiemelkedő jelei, de jobbra elhallgatott, fel nem tárt rétegei vannak csak jelen. A debreceni identitást erősítő korai kötet, a *Tulajdonosi szemlélet* első ciklusa (*Helyismeret*) többször is operál a föld kategóriájával, az induló versben ráadásul a militáns retorika lendülete a föld visszatérését ünnepli a város szövetében.¹⁵ Az urbánus térnek ugyanis a föld adja nemcsak az alapját, hanem a lehetőségeit is, legalábbis Debrecen viszonylatában, amennyiben az archaizálás, az allúziók és az idézetek alátámasztják a város visszaszerzéséről és felszabadításáról szóló ígéreteket. Ezek eredményei közé sorolható az urbánus lokációk cselekvéssel való ellátása mellett az alföldi identitás egyik sarokköveként számon tartott sajátos káprázat, mely egyszerre utal a villamossínek által megidézett térszerkezetbeli változásra, vagyis a jelenségről elnevezett intercycy vonat megjöttére, illetve a hortobágyi mirázs belépésére a városi térbe:

A Délibáb megérkezik
indóházi csarnokotokba,
ott várja követségetek.
Másképp lesz mától, emberek.
[A visszatért föld]

12 Harmath Artemisz, *Mnémoszüné és a Tér. Szövegszervező térkonceptiók Térey János költészetében, különös tekintettel az A. B. F. R. A. című ciklusra = Erővonalak*, 332–334.

13 Borbély Szilárd, *A Debrecenként szervezett tér Térey János verseiben = Erővonalak*, 318–319.

14 Vö. Balajthy Ágnes, *Érintés, törés, metamorfózis. Térey János: Fűből lett fa, Alföld 2022/5.*, 65.

15 Vö. pl. Sebestyén Attila *Halottasház*-elemzésével: Sebestyén Attila, „*Sírkert-forma város*”. *Debrecen egy lehetséges költői szövete a Csokonai-filológia és a Térey-költészet megvilágításában = Szótér*, szerk. Fodor Péter – Szirák Péter, Alföld Alapítvány, Debrecen, 2008, 9–11.

Térey költészetében a topológia szempontjából is tetten érhető az a fordulat, amelyet a 2000-es évek elején a kritika a nagyobb lélegzetvételű művek közbejöttének tulajdonít.¹⁶ Az *Ultra* [2006] kötet első ciklusának számos darabja variálja azokat az architekturális szempontokat, amelyek az épületek, tereptárgyak, térképjelek mellett a táj földhöz kötöttségét hangsúlyozzák a geológiai érdeklődés irányából. A *Moll* [2013] Bihar-tájverseinek fundamentális földrajza¹⁷ a természetet a művelés felől elgondolt helyzetében mutatja fel, de nem az emberi alakítás függvényeként, hanem olyasvalamiként, ami kapcsolatban áll ugyan a humánus kulturális hagyományaival, de annak magyarázó stratégiái elől minduntalan kisiklik:

Mert, hűen eredeti érzéseimhez, a kisfiúként szerzett szűz benyomásokhoz, nekem határozottan tetszett Vámospércs. Na, nem munkahelyként. Hanem tájként. Még nem tudtam, mi vagyok, mi lehetnék, csak azt, hogy földművespalánta biztosan nem. El kellett hagynom, sőt el is kellett adnom az ingatlant, hogy belássam: ez volt számomra az idill. Ha a pusztán, akkor a pusztán. Ez volt az esszenciális gyermekkori őskert, a Paradicsom egyenes ági leszármazottja, még az sem baj, hogy nyaranta hasznót is hajt nekünk. Nem a kínai és a japán kert mikrokozmosza ez, ahol megtalálható a világ minden jelensége, csak éppen kicsiben, a mezőktől az erdőkön és a sziklakerten át a havasokig, ugyancsak nem a Korán tagolása nyomán nyolc arányos részre tagolt arab kert Damaszkusz és Marrákes palotaudvaraiból. Vámospércsnek halvány köze sincs az optikai elvek szerint szerveződő, túlszabályozottságában unalmas, nagyképűségben szenvedő franciakerthez, de nem is az angolkert hatalmas, eső áztatta pázsitokat körbeölelő, szabálytalan formájú labirintusa ez, amelyet anynyira szeretek, még ha a fennsíkon, egy-egy pillanatra meg is idézi azt. A kert, szokás mondani, mindent elárul arról, hogy tervezői és művelői miképpen viszonyulnak a Teremtéshez. Nézzetek ide, emberek, a miénk ilyen. Így viszonyulunk. Pontosabban így viszonyul apám, ő a mi kerti formatervezőnk, ő a mi land artistunk. Ez meg a mi Tusculanumunk, elveszített, csehovi cseresznyés kertünk, bocsánat, pontosítok: meggyes kertünk, amelytől előbb szabadulni akarunk, s amelybe aztán mindörökre vissza fogunk vágyani. Ez az elvadult málnaföld a félszázados diófák árnyékában, a halápi erdő mellett. Ez legalább szép volt, de amikor a nyolcvanas évek közepén apám a Kétmalom utcai hátsó kertben is fölállított egy hatalmas fóliasátrat, amelyben állva is elfért az ember, abban már csak az eszelős, magamutogató gesztust láttam. A sátor nyáron befülledt, télen pedig nem védett semmitől, a repedező burkolatát állandóan cserélgetni kellett a düledező vázon. Belül fekete fóliával bevont földoszlopok álltak, azokból sarjadtak oldalt a palánták. Apám a sátor vázát méregzöldre fes-

16 Kovács Béla Lóránt, „Körút csak az, mi rendszert alkot”, *Alföld* 2002/9., 97–100.; Nemes Z. Mórió, *Birtokon belül, területen kívül*, Debreceni Disputa 2007/7–8., 63–65.

17 Szirák Péter, „Vonzó a táj, akármilyen zilált és szilánkos”. *Térey János Alföld-poétikája*, Szépirodalmi Figyelő 2022/3., 41–42.

tette, zöldre a kerti székeinket is, zöldre az udvari szerelőasztalt is, mindent, de mindent méregzöldre.¹⁸

A szerzői önjellemzés visszaemlékező attitűdje a személyesség kérdésével egybevetve válik igazán értelmezővé az életmű térviszonyai tekintetében. A történeti-kulturális [mert egyszerre tér- és időbeli] kapcsolatokon keresztül jellemzett kertvariánsok a T/1. és a hozzá csatlakozó birtokviszonyok, valamint az apa mint tevékeny alakító [a kétszeri pontosság is ezt emeli ki] egyéni perspektívába hozza a vidéki terület és a csak klasszikus allúziókon keresztül felfogható világ korrelációját. Beszédes, ahogyan a különböző térformálások azonosítás helyett az elégtelenség hangsúlyozásáig jutnak csak: egyik kertforma sem képes még megközelíteni sem a vámspércsi tájat, noha az mindegyik jellegzetességével rokonítható. Az ekképp ironikusként is vehető leírás a teremtés és a természet kapcsolatát a kultúra mint földművelő gesztus elsődleges tevékenysége segítségével világítja meg, a „land artist”, a „Tusculanum” vagy a „meggyeskert” történetileg értett kulturális mezőben helyezkedik el, de a primer művelés natúraelakító és -követő attitűdje miatt azt nem mozgósítja felsőbbrendű interpretánsként. A címben is kiemelt petrarcai utalás olyan kirándulásként határozza meg a visszaemlékező eljárását, mely mindig az idegenség másságában, s nem az otthonosság ismerősségében fedezi fel a tájat mint lokalitást. A később imitációként [a természet utánzásaként?] említett debreceni kertformálás már csak utánozza a naturális spontaneitást: a főlíasátor művisége olyan artisztikum, mely ellensége a természetnek, és így kudarcra is van ítélve, a zöld szín egyeduralma pedig ugyancsak a félreértett mimetikus lekövetés miatt válik toxikussá, illetve mérgező hatásúvá az idézet záró szavában.

A *Moll*ban az én [test] és táj [föld] kapcsolataként is megjelenő viszonylatokat a térformálás egyéni útkeresése hatja át. Ahogy a kötet egyik kritikus fogalmazta meg: „Noha a »szív aknája« szállunk alá, nem a bensőségesség nyelvén szól hozzánk az én: ahogy az *Akna* című, kvázi nyitóvers talányos metaforája mutatja, a befelé irányuló tekintet eleve az otthon[osság] szenvtelen hátrahagyásának mozzanatával kapcsolódik össze, mintegy előfeltételezi az érzelmek megszólaltathatóságát.”¹⁹ A válogatás több versében is jelen lévő tér–test-viszonylatok a teremtettség és megformáltság aspektusai felől újabb értelmet nyernek, amennyiben az egyszerre történeti-kulturális [tradicionális] utalásszerkezetben és természeti-létesülő [keletkező és pusztuló] jelentéskeretben is elhelyezkednek. Ennek a viszonyrendszernek a továbbgondolására azonban a következő, gyűjteményes kötet záró része, az új verseskönyvként is számon tartható *Őszi hadjárat* [2016] tesz kísérletet. Ugyan például több lehetőség is adódna annak bemutatására, miként szerveződik újra a téralakítás (vagy -alakulás) ismert folyamata a költeményekben, a továbbiakban a kötet egyik darabjának, a IX. „*Illene bevallania*”, ez *finnül van?* című versnek a kizökent tértapasztalását hoznám szóba az énszituálás és a tértapasztalat összefüggésében. A nemi sztereotípiákat is erősítő szubjektumpozíció épp sztereotipizált helyzetétől teszi függővé a tájékozó-

18 Térey János, *Mont Ventoux, avagy „Jánoska pajtája”*. Egy civis vallomása, Jelenkor 2019/7–8., 729–730.

19 Herczeg Ákos, *Napjaink romjai*. Térey János: *Moll*, Alföld 2014/10., 105.

dásban való jártasságát [„A nők elvárják, hogy megbízhatóan tájékozódjam / A ma először látott városban is?”], ami az egyetlen stabil[*nak ható*] viszonylatnak bizonyul a versben. A férfi és nő kommunikációra képtelen hallgatóságos viszonya a lírai beszélő „kihallgatott belső monológját” közvetítő (ön)reflexív diskurzuselemeinek kiemelésével kerül szembe, minek következtében a közlés iránya elbizonytalanodik: amit bevallani illenék, az csak a vágy keretében marad meg, és a „hogY hívják a...?” stílusú viccként inszenírozódó címválasztással egybevágó konstatívumban [„Megtörtént, hát illene bevallanom”] elhelyezett kijelentés nem ér célt, de a versbéli megnyilatkozás mégis érvényre jut. A vallomás elmarad, az illem mint külső kényszer diktálta elvárásrendszer kulturális mintázata viszont továbbra is hatékony lesz, hiszen a valóságért [„Megtörtént”] szavatol, amit a beszélő nem képes/kíván kommunikálni a partnere felé. Ez az elbizonytalanítás a térbeli tájékozódás tekintetében is szerephez jut, mikor is a célpont, a térkijelölő markerek, az olvasható táj és a rá hivatkozó, de azt nem igazoló térkép egyaránt ismeretlenként lép színre, miközben a tematizált alanyok szerepidentitása a megnyilatkozó explicit kijelentései alapján az eltévedés tudott, de el nem ismert körülményeihez rendelődik hozzá. A kommunikáció szintjén azonban ez csupán a kiszólás címzettjei számára világos. A közlekedés bizonytalansága és a közlés elmaradása [mintha csak közhelyek ismétlődnének a színre nem vitt kommunikáció szintjén: „ő aztán idejében szolt”, „érzésem szerint erre kell lennie”] a tájékoztatás és a tájékozódás deszemiotizált mozzanataival párosul [„olyan mindegy”], ahol még a hazugság elterelő gesztusa sem ér célt: „tudjak legalább [...] meggyőzően blöffölni.” A tereptárgyak nominális felemlegetése sem vezet eredményre: a 4. szakaszban városként azonosított helyszín rendre nem urbánus jelölőkbe ütközik, melyekhez nem vezet a térkép segítségével olvasható jelek sora:

Se óriáskerék,
 Se székesegyház dupla tornya;
 Egyetlen magányos felhőkarcoló,
 Egyetlen lekövethető villamosvonal sem
 [...]
 Félórája még árnyas, biztonságos parkban sétáltunk,
 A tóparton mocsárciprus állt.
 Hoppá, itt egy fagyaltosbódé... zárva.
 [...]
 Turistajelzés.
 Reménytelen távíróoszlopok.
 Vasúti töltés, vízáteresszel.
 [...]
 Autópálya.
 Szántóföld.
 Repülőtér kifutópályái.

Ha azonban a lokalizáció ellehetetlenülése nem segíti a tájékozódást, a sztereotip feltevésekre építkező intersubjektív logika is csődöt mond: a férfi–nő-kapcsolat nem az identitás, de még csak nem is a célt érő közlésfolyamat függvénye, hanem

a szerep logikájának megfelelő elterelés és elhallgatás diszfunkciója. Ahogy az alanyok tévelyegnek, úgy vét irányt a kommunikáció is, mert dezinformálásra alkalmas csupán. Mindezt pedig a címben megidézett nyelvi játék invenciózus, de hatásában mégis esetenként ható formulája erősíti: a hangzás elsődlegessége a kommunikáció és a kartográfia dezinformálása mellett a vers deszematizációjára is rávilágít. Azonosság semmilyen elvárható szinten nem jön létre, a biztos pontként szolgáló térbeli jelölés minden szignifikációhoz hasonlóan alkalmatlan az identifikációra: „út a semmibe, úr.”

A felütés hasonló kettőssége is a kollokvialis konvencionális üres gesztusát ütközteti a szándékolt, ámde meg nem ragadott szignifikációval. „A *világért* soha be nem ismerném, hogy eltévedtem.” sor a tájékozódás pontatlanságát és a kijelentés kétértelműségét helyezi egymás mellé, ahol is a szavak hatóköre a lokalizáció sikerrelenségével kerül szembe. A *világért* köznapi használata és szó szerinti kibontása [‘a világ érdekében’] a térben való navigálás célzatosságát, irányultságának pontos, de el nem ért óhajtságát mutatja. Ahogy azonban az eltévedés bizonyossága és az igazság elhallgatása közti kommunikációs hézag válik egyre nyilvánvalóbbá, úgy a térkijelölő, de a pontatlanságot csak növelő elemek is mindinkább félrevezetővé, segítséget nem nyújtó, azaz üres jelölökké válnak, miközben a kollokvialis formulák üresednek ki egykori irányultságukat, jelentéskörüket eltagadván. A térbeli mozzanatok igazolása hiányában így jelenik meg a lokalitás csupán egyedileg értelmezhető világa, amelyben a hely nem csupán a tér egyik kijelölt szegmensként ölt testet. A jelentés – átvitt értelemből a konvencionális kiüresedés felé – nemcsak megváltozik, hanem el is téved: célt vét, céltalanná lesz, kijelölni és jelenteni képtelen mivoltában a közlésfunkció kívánalmait nem teljesíti be. Az eltévedés színre vitt története a jelentések céltalanságával, a kommunikáció iránytalanságának és csődjének puszta jeleket előtérbe állító poétikai lehetőségével esik egybe. Az egyik sor [„Szabályosan bevittem az erdőbe ezt a nőt.”] ismét csak kollokvialis felütése [„Szabályosan”] kettős irányultságában a köznapi, ámde átvitt jelentés mellé a szabályszerűségében pontos lépéseket követő, épp ezért térkijelölésre alkalmas előírások programszerű működését idézi meg, de csak azért, hogy el is vitassák azok hatókörét. Az erdő mint a szabálytól eltérő természeti képződmény a tévelygés ősi helye, a kerttel ellentétben olyan szabad tér, amelyben a kuszaság és a burjánzó sokféleség helyezi hatályon kívül a pozicionálás elemi mozzanatait. Erdőben elveszni *szabályosan* nem lehetséges, a természet irregularitása a tájékozódási pontok azonosíthatatlanságával függ össze. Nem konvencionális és közismert viszonya az ismeretlen irányokba való tájékozódás kalandját, de e vállalkozás irányt vesztettségét is kódolja. Az erdő vadonszerűsége és a hely bizonytalansága a természeti tér eredendő strukturalitására mutat rá, ahol a kultúra [nyelvi vetülete is] minduntalan hiányt szenved, mert az emberi célokkal nem képes konvergálni. A[z immár] kései Térey-líra így azt a térpoétikai paradigmát erősíti tovább, mely a földet mint alapvetően nem geográfia-
ilag, azaz nem irányok és terepjelölők által meghatározott előzetes térszerkezetet állítja elének, hanem geológiai alapzatként a maga architektonikusságával egyetemben. A Téreynél mindig is jelen lévő és ekképp könnyed értelmezésre fölhívó architekturalis jelek helyébe ekképp léphetnek a térbeli érdeklődésnek a magyar költészet történetéből is ismert rögöz kötött alakzatai, amit persze a szövegalká-

tás rétegzettsége is sajátos architektonikaként tár elénk. Ennek feltárása ugyanolyan nagy és érdemleges feladat, mint az alkotói reflexióban a kert gondozása különféle kulturális viszonylatok közepette.

Smid Róbert

Elszámolás és elsajátítás

AZ IRÓNIA TÉREY VERSBESZÉDÉBEN

A recepció a sokszólamúságot Téreynél leginkább a verses epikában szokta elismerni,¹ és legfeljebb az irónia érvénybe léptetését társítják a lírájához, amikor annak hangnemt – mindazonáltal homogenizálva – traumairodalomként, társadalomkritikaként, vallomásos beszédmódként vagy az Ady-féle nagyság pózából eredő megnyilatkozásaként azonosítják.² A manapság divatos pátoszmentes megszólalásba és posztironikus versnyelvbe viszont nehezen illeszthető be az a Térey-líra, amelynek referencializálhatósága nem ugyanazon minták alapján történhet meg, mint az epikus műveié, politikai instrumentalizálhatóságának pedig épp a folyton működtetett irónia szab határt. Az Ady-beszédmódtól induló Térey-költészet³ persze mindig felkínálni látszott magát a közéleti regiszternek,⁴ a lírai hang megszólaltatására irányuló operációkat az én hipertrófiájának kiutalni azonban legalább annyira téves eljárás lenne, mint amennyire félremegy a közéleti regiszter azonosítása abban – és ez főleg a posztumusz verseskötet kritikáinál figyelhető meg –, hogy az hangot adna valamely csoportnak vagy közösségnek.⁵ Ugyanakkor Térey Ady-átvételei sem úgy

- 1 Lásd például Nemes Z. Márió, *Birtokon belül, területen kívül*, Prae 2007. 09. 30., ahol az *Ultrának* a Térey-költészetbe újítást hozó beszédmódja lényegében a *Paulus* függvényeként jelenik meg; illetve Molnár Gábor Tamás, *A mítosz újrafelhasználása és a költői nyelv Térey János A Nibelung-lakóparkjában*, *Alföld* 2017/8., 75., ahol Molnár minuciózus olvasata a szereplők szólamaiiban azonosítja a regiszterkeveredést, például a varázsénekszerű poézis és az alantas megszólalások széttartását ugyanannak a karakternek a beszédmódjában.
- 2 Lásd például Nagy Csilla, *Végrehajtó retorika*, *Alföld* 2017/8., 108., ahol a gyűjteményes kötet kapcsán az effajta diskurzusok a maguk transzparenciájában feltételeződnek; továbbá Görfföl Balázs, *A nagyság ígézetében*, *Tiszatáj* 2020/3., 77., ahol a Térey-líra megszólalóinak attribútumaiként egyértelműen a kíméletlenség, a nagyság mutatott képe és az arrogancia tételeződik; valamint Margócsy István, *Az alanyi költő esete a kulisszákkal*, *Nappali Ház* 1996/2., 119–20., ahol a „kulisszák” mint az én szerepkellékei éppen a megszólaló folytonos átalakulását, rögzíthetetlenségét garantálnák. A recepció ezen sajátosságára, hogy az az ént – akár állandó kibillentésében, változásában, mint Margócsynál – stabilizálja, és „narratív identitást” tulajdonít egy alapvetően lírai hangnak a „szövegekből kölcsönzött jelzőkkel és leírásokkal”, Bednancs Gábor hívja fel a figyelmet: *Bednancs Gábor, Térey falvai. Topográfia, architektúra és geológia*, *Szépirodalmi Figyelő* 2022/3., 43.
- 3 Vö. ehhez Balázs Imre József, *„Én vagyok az igazi Ady Endre”. Térey János szerepmodelljei az Ady-költészet kontextusában = Uő, *Az új közép. Tendenciák a kortárs irodalomban*, Universitas Szeged, 2012, 67–78.*
- 4 Vö. ehhez Ács József *A valóságos Varsórol* szóló recenziójának felütését: „Mióta költőnek lenni nem társadalmi szerep”. Ezt pedig egy olyan fejtegetés követi, amely feltételezi, hogy Térey a kortárs viszonyok között kívánja rekapitulálni a költői szerepet társadalmi szerepként. Ács József, *Egy akarnok krónikás*, *Pannon Tükör* 1996/2., 69–70.
- 5 Más-más előjellel, de mind Sipos Balázs, mind pedig Melhardt Gergő írása ide fut ki, ezzel párhuzamosan pedig mindkét szöveg erőteljesen épít a szerzői intenció életrajzilag és a költészeti

működnek, mint azt az eredeti korpusz antropomorfizáló olvasatai vélték, hiszen Kulcsár Szabó Ernő már több mint két évtizede rámutatott arra az illúzióra, hogy „az »organikus« megalapozású nyelvhasználat instrumentalizmusa magában a nyelvi kimondás aktusában létre is hozza a műalkotás szubjektumát”.⁶ Vagyis a versekből kirajzolódó integratív szubjektumra rácsatlakozva, a jelentés és létesítés vélt egységét az antropomorfizmus rögzített alakzatában stabilizálva, az értelmezők mindig valamifajta szubjektivitáshoz rendelték annak aktusát is, ahogy a szubjektivitás leépítése a megszólalás önérvényének fenntartása mellett történik meg, még akkor is, ha ennek az énnak a mindenhatósága nincs bejelentve, csak grammatikailag posztulálva. A recepció túlnyomó része ennél fogva még mindig nem pusztán monolingválisként tételezi a Térey-versbeszédet, hanem vagy olyan próteuszi játékként, ahol a beszélő szólamra, mint egy tabula rasára rányomtatódik valamifajta kollektív beszédmód, vagy pedig az intertextusok, allúziók és evokációk révén a hagyomány uralhatóságának stabilizált figurájaként mutat fel egy olyan egységes ént, amelyet aztán téreymusokkal teleaggatottként stabilizál az olvasatban.

Tanulmányomban Térey lírájának két markáns aspektusát tárgyalom, amelyek alapvetően szervezik a Paul de Man-i értelemben vett ironiaműködést a versekben.⁷ Az egyik az elszámolás aktusa, ami számosításként, a beszéd ökonomizálásaként értelmezhető, sőt akár úgy is, mint a számadás-költészetnek az a jellemzője, amelyről Balogh Gergő megállapítja: „a tettekről való beszámolás és a gazdasági feljegyzés értelmében vett számadást a felelősségvállalás imperatívusza köti össze”.⁸ A számba vétel különböző módjai ekképpen nem ekvivalensek a hagyomány uralásával, hanem innen nézve a „tulajdonosi szemlélet” a megszólalás ökonomizálásának egyik kísérlete, és az ezért való felelősségvállalás trópusa.⁹ A másik aspektus az elsajátításé, ezzel pedig cáfolni kívánom Bodor Bélának a Térey-recepcióban irányelvvé vált megállapítását, hogy a versekben végső soron azért nem azonosítható valódi alanyiség, mert „a művek mindig önmagukon túlterjedő világot tétéleznek fel, és ez a világ általában – bár természetesen átmegy bizonyos változásokon – nagyjából állandó, jól leírható, és a szöveghatárokról tudomást nem véve áll a művek hátterében, mintegy ciklusokká fogva össze azokat”.¹⁰ Ezzel szemben az én állításom az, hogy a Térey-líra nem azzal teszi egyértelművé a(z ön)kifejezés mint verbális aktus külsőlegességét, hogy a megszólalás eredeteként egy személyiséglátomást jelöl ki,

programban szituálható egyértelműségére: Melhardt Gergő, *Mától lázadok*, Forrás 2020/2., 128–134; Sipos Balázs, *A Térey Kft., avagy az utolsó nemzeti költő*, MÉRCE 2020. május 24.

6 Kulcsár Szabó Ernő, *Az „én” utópiája és létesülése. Ady Endre, avagy egy hatástörténeti metalepszis nyomában* = Uő, *Irodalom és hermeneutika*, Akadémiai, Bp., 2000, 159.

7 Ez magában foglalja az elfordulást, akár az aposztrophé szükségszerű mozzanataként értjük azt, akár egyfajta felfüggesztődésként vagy parabázisként, esetleg a negáció figurájaként. Ugyanis valamennyi esetben ez az iróniához társított elfordulás eredendően performatív aktus, amely egyszerre esik a tropológiai mezőn kívül és kapcsolódik szorosan hozzá. Paul de Man, *The Concept of Irony* = Uő, *Aesthetic Ideology*, University of Minnesota Press, Minneapolis [MN], 1996, 165.

8 Balogh Gergő, *Számadás. Az élet ökonomizálásának egy modern stratégiája = Poétai ökonomiák. Költészet és gazdaság az irodalomtörténetben*, szerk. Uő – Laczkó András, Verso, Pécs, 2023, 199–200.

9 Sipos Kft.-je mint korlátozott felelősségű társaság ezért egy ilyen megközelítési irányból akár még produktívnak is bizonyulhat.

10 Bodor Béla, *A valóságos fikció*, Holmi 1995/12., 1781. Bodor alapvetésének máig élő hatását bizonyítja Mohácsi Balázsnak Térey gyűjteményes kötetéről írt recenziója is: Mohácsi Balázs, *Három profi: a veterán, a filozófus és a méregkeverő*, Műút 2016/3, 79–82.

úgy, mint a későmodern magyar költészet,¹¹ és nem is azzal, hogy köznapi értelemben véve ironikusan, szarkasztikusan, satirikusan szólaltat meg a paródia vagy a travesztia technikája révén magára vett regisztereket, hanem hogy a személyességként olvasott vagy [ön]kifigurázásként értett megszólalásmód a hangkölcsonzés alakzatára többszörösen is visszautal, amikor explicit módon viszi színre azt a szólamelsajátítási folyamatot, amely egyáltalában lehetővé teszi a hang megszólalását a versekben.¹² Ennek temporális dinamikája, vagyis a számadás időbeli viszonyainak [pl. múlt és jelen párhuzamba állítása, ellentételezése stb.] és a hangképződés saját temporális folyamatainak kapcsolata állítja elő az iróniának azt a trópusát, amely felszámolja a közvetlen társadalomkritikai-közéleti élet a verseknek – ami így már jóval problematikusabbnak mutatja a versek világépítését és világra vonatkozhatóságát annál, mint ahogy azt Bodor feltételezte –, és a megcélzott rétegek és a lírai hang vagy egyáltalában a megszólított és a megszólaló viszonyát stabilizálhatatlanként írja be. Ez a '90-es évek második felében *A valóságos Varsó* című kötetben kidolgozott, majd a *Nagy tervekkel jöttem Rosmersholmba* posztumusz gyűjteményben visszatérő, kikristályosodó, klassziczálódott beszédmód.

Tanulmányom első két egységében három verset emelek ki *A valóságos Varsó* beszéd-folyamából, a címadó szonettet, az *Elveszendő* és az *Üdvözlőni a Rendet* című darabokat, a megszólítás móduszain keresztül a hang eredetének trópusát vizsgálva. A harmadikban a *Tulajdonosi szemlélet* címadó szövegét elemzem a tulajdonlás retorikai és diszkurzív divergenciái felől, ami Térey menedzserfiguráihoz is más hozzáférhetőséget garantálhat. A negyedik egységben pedig a posztumusz kötet iróniaműködésének elemzéséből a beszélő szólam hangelsajátításának rögzíthetlensége mellett érvelek. Bár az általam tárgyalt versek három évtizedet ölelnek fel,¹³ egy ilyesfajta döntést indokolhat, hogy a visszatérő figurákra [pl. a rokonok] és relációkra [pl. tulajdonlás és gazdálkodás szembeállítása] koncentrálok. Szintén ebből az okból, vagyis a '90-es évek végén kidolgozott versbeszéd 2020-as iterációjának vizsgálata miatt mellőzöm a két horizontváltó kötet, a *Drezda februárban* és az *Ultra* részletesebb tárgyalását. Az életművön belüli topológiai összefüggések feltérképezésével kívánok segítséget adni ahhoz, hogy a Térey-líra szisztematikusabb és szövegközelibb feldolgozása végre megindulhasson a recepcióban.

11 Lásd ehhez: Kabdebó Lóránt, „egy Költő Agya”. *Szabó Lőrinc pályaképe a „modern” európai költészetben*, Előretolt Helyőrség, Budapest, 2021, 161. Kabdebó ezt a terminust egy olyan dramatizált költői világra használja, amelyben a megszólaló egyszerre cselekvő-lázadó és a világ törvényeit láttató.

12 Ennyiben a saját olvasatom átfedést mutat Valastyán Tamáséval, aki Térey költészetében „én-körzeteket” feltételez, vagyis retorikailag nem centrális-modulatív pozícióba helyezi az énként stabilizált megszólalót. Vö. Valastyán Tamás, *A poéta. Poézis és retorika viszonya Térey János költészetében*, Alföld 2008/4., 83.

13 Az ultima manusnak megfelelően elemzéseim az *Őszi hadjáratban* megjelent szövegváltozatokra támaszkodnak. Egy ilyen eljárás legitimitását megérveli Nagy, *I. m.*, 106–107.

A bérenc és a védenc

A *valóságos Varsó* alcíme, a *panaszkönyv* egyszerre utalhat a jeremiádok beszédmódjának újraértésére és fogható fel úgy, mint a reklamációnak, a kapott szolgáltatásra, árura jelentkező viszontválasznak a helye. Mindkét esetben explicit szerződéses viszonyt feltételez a kötet, amelynek valamennyi megszólalói gesztusába – az önmegszólítástól az egységes beszélőnek éppen az önmegszólítás révén a szólamban posztulált, de nem abszolutizált figurájáig – beleíródik egyfajta ökonomikus kölcsönösség a megszólító és a megszólított között.

A kötet címadó versének felütésében egyértelműnek tetsző én és ti, illetve mi és ők megkülönböztetés révén önmagát beíró szólalm látszólagos omnipotenciája valójában saját magára visszahulló differencializálásként működik. A megnevezés („nevezzük”) egyrészt maga is kétfelé osztja az „itt” deixisét, és ehhez társul még az az eldönthetlenség, hogy az szokásra vonatkozik, vagy pedig performatívumként működik, mely utóbbi érvénybe léptetése már eleve a távollevőkkel való oppozíciótól függ. Vagyis csak akkor lehet az ittenieket megnevezni, ha az szemben áll egy „ott”-tal, de az elválasztó aktus egyúttal ugyanannyira oszcillációt hajt végre bizonytalanságában az itt és az ott között, mint amennyire elkülöníteni szándékozik az „itt”-et az „ott”-tól. Az „itt” pedig eleve kettéválik megnevezőkre és „boldogok”-ra, miközben az önmegnevezés [a beszélő maga is „boldog”, vagy inkább azok közé tartozik, akik a boldogokat megnevezik?] vagy épp nem megnevezés [mindkét csoporttól független] is beíródik általa, és ez a fajta ambiguitás az, ami visszatér a képviselési líra apóriájaként a Térey-költészetben. Tehát az, hogy a beszélő felvállalja a kollektívum nevében történő megszólalást, vagy eleve egy kollektíva részeként határozható meg a megszólalói szólalm. Ez az eldönthetlenség pedig végső soron a temporalitás és a meggyőzés retorikája közötti különbségként jelenik meg¹⁴ a vers önprezentációjában. A megnevezés aktusa ugyanis figuratív korábbi, mint a név magához rendelése, a „boldogok” megnevezés magára vétele.¹⁵

A második sorban a minden távollevő homogenizációjával élesen szemben álló „különc” megnevezés már egyértelmű performatívuma („neve különc legyen”) ugyanakkor fel is számolja a „különc” szingularitását [ha mindenki különc, akkor senki sem az] egy ilyen ellentételezésben – nem melleleg pedig az egyedül állását is a későbbi „védenc-bérenc” párral összehangzása miatt [utóbbi kettő rímhívó-rímválasz pozícióban áll a szonett kötöttségének köszönhetően]. A távollét itt nem maradékként

14 Vagyis ez a különbség aközött, ahogyan iterativitása folytán a megszólalás jelszerűsége mindig egy olyan, utólag posztulált előtítségére vonatkozik, amellyel egybe nem esése szüli a figurativitás referenciális rögzíthetlenségéeként az allegóriát (Paul de Man, *The Rhetoric of Temporality = Critical Theory Since 1966*, szerk. Hazard Adams – Leroy Searle, Florida State UP, Tallahassee [FL], 1986, 209–210.), illetve aközött, hogy a szubjektum egy metalepszisnek, tehát ok és okozat megfordításának az eredménye [Uő, *Az olvasás allegóriái*, ford. Fogarasi György, Magvető, Budapest, 2006, 154.].

15 Itt lehet utalni arra, hogy Kosztolányi *Számadásában* a boldogként vagy boldogtalanként való azonosítás-azonosulás is egy olyan kérdés, amely egyszerre a nyelvi figuráció függvénye [akár mint metaforikus azonosítás, akár Németh G. Béla-i értelemben a boldog vagy boldogtalan sorsával való azonosulás [Németh G. Béla, *Az önmegszólító verstípusról. Különös tekintettel József Attilára*, ItK 1996/5–6., 558–559.]] és az ökonomiai diskurzus életbe léptetése, amennyiben a fosztóképző a szegénység körülményeit konnotálja a versben.

vagy a maradás érdekében megvalósuló megérkezés elmaradásaként értelmezhető, ezzel a bizonytalansággal pedig az „ott” és az „itt” között újabb kiasztikus viszony létesül a versben. Az első kvartina második ellentételezése pedig csak akkor jelentkezik párhuzamosságként, amikor a „különc” „kül”-je maga is kikülönül, és lehetőséget biztosít arra, hogy az emigránssal lehessen összeolvasni, miközben a „különc” asszonáncként összehangzik az „itt” bérenceivel és védenceivel is. Ennélfogva az első sor „ittmaradtak”-jainak a harmadik „bentrekedtek”-jeivel való azonosítása egyszersmind a rekedteknek a megszólalásra képtelenségét is magában foglalja, ezért kell megnevezni azt, aki képtelen a(z ön)megnevezésre, ám ezzel saját paradoxonba hajló pozícióját is színre viszi a versben megszólaló hang – vagyis a hangadás apóriája ismét feltűnik, ahogy a megnevezés önmagára visszahulló, az itélethozatalban nem egy egységes megszólalót posztulál, hanem éppen hogy azt kettéválasztó volta is –, ha maga a beszélő egy a „bentrekedt” „boldogok” közül. Hovatovább a bent rekedt és itt maradt asszonánca is érvényesül szemközt az intézményesített diskurzust csak konstatáló, de a performatívumhoz hasonlóan metaforikus, mert azonosító („ittmaradtak”=„boldogok”) „nevezük”-kel. A fülelő bérencek figurája így a rekedtséggel szembeni megnevezés kétfajta olvasatával analóg: a fülelők vagy ráhallgatnak a hangra, vagy pedig ők azok, akik miatt egyáltalán előállhat a bentrekedtség valamennyi értelemben [például nem mernek szólni miattuk, tehát ami „bentrekedt”, az el nem mondott].

Az első kvartina második sorának és a második kvartinának az ellentételezései nem pusztán ok-okozati viszonyokat posztulálnak, hanem az újabb egyértelmű performatívum, a „legyen” az itt és az ott közötti átválthatóságot írja be: a küzdelem eredményeként előállt préda legyen az emigránsoké, ahogy a távollevők neve legyen különc. Mert a megnevezésekből fakadó bináris ellentétek és a megnevezési aktus eleve a megnevezőre vonatkozó differenciáló perlokúciója nem pusztán a füleléssel szemben a beszéd, a rekedtséggel szemben a kategorikus kijelentés („legyen”) oppozíciót írja be, hanem a védenc-bérenc és különc képzési azonosságán túl a különc lemondó fintorgásával is kapcsolatba lép: a retorikában explicite megjelenő likvidáció („nyirkos”) ugyanis abban az értelemben is tetten érhető, hogy az itt és az ott közötti határ elmosódik, és a cseppfolyós megszólalói pozícióból [kihez rendelhető a közösségből [megnevezők, boldogok] likvidált megszólalás] artikulált hang gyakorlatilag ugyanúgy litotészek és tiltások sorozatával él az utolsó tercínában, mint ahogy az ott különcei „lemondanak”.

A vers tehát az általa létrehozott elválasztásokat felfüggeszti az összehangzások (pl. a fülelő bérenc figurativitása és a különcel alkotott asszonánca), a szintaktikai eldönthetetlenségek (például hogy a „hatalmasok” óvnák a maradékot, vagy a cinkosok óvják azt a maradékot, vagy ők maguk a maradék?) révén, miközben a szöveg ugyanezen összemosások alapján vezet be az értelemképzésben differencializálásokat: például az alakváltozatok cseréjével, így a hatalmasok helyett a „hatalmasok” használata kiemelkedést sugall; vagy ott van a Téreyre jellemző alliterációk besűrűsödése, mint hogy „romlatlanul szabad a száraz szemű páros”. Utóbbi az „itt” romlásával és nyirkosságával áll ellentétben, ennyiben pedig a Védőnőt és a Védencet különccé teszi a szöveg, a különccök viszont az otthoz tartoznak. Ez a fajta széttartás és likvidáció megkapja metatrópusát a ragály és az orvosságok párhuzamos széthordásának – és mint azt a következő egységben tárgyalom, a határok meghúzásának és felfüg-

gesztésének – pharmakon-logikájában. A Védőnőhöz és védencéhez egyszerre kapcsolódik a ragály mint differenciafelfüggesztő, mert a határokat áthágó mozgás [ami így az itt és az ott viszonyait egymástól elkülöníthetetlené teszi] és a gyógyítás mint restitúciós aktus is. Ez leképeződik a hangzásban, amikor a védenc és különc asszonánca érvényesül, vagyis a különc épp hogy nem elkülönül, hanem azonosítódik, ennyiben a vers materiális tényezői tanúsítják a ragály szétterjedését, a száraz szemű párosnak szemantikailag az otthoz pozicionálásával párhuzamosan.

A verset záró nem várt pályabér mint az életpályáért járó fizetség, életjáradék és pályadíj, valamint kompenzáció, panaszra érkező viszonzulás – hogy a kötet műfajmegjelölésére visszautaljak – azonban nem pusztán az ellenszolgáltatás vagy a határátlépésekhez kapcsolható vám elmaradásaként értendő. És nem csak annak retorikai értelemben vett iróniája, hogy a védencel összehangzó bérenc hipogrammatikusan magában foglalja a „bér” szót, vagy annak köznapi értelemben vett iróniája jelenik meg általa, hogy a ragály és orvosság párhuzamos terjesztéséért milyen fizetség is járhatna, hanem a pályabér kiutalásának egyáltalában vett lehetlenségére is utal. Ahogy fentebb olvassuk a Védőnőről és a Védencről nyilatkozva, „készenlétük örök”, ezáltal azt nem lehet számosítani, mert lehetetlen temporalizálni – ha nem ökonomikus, nem járhat érte pályabér. A szonett a számadás szembesítő – mert összemérhető elemekkel operáló – retorikájának, tágabban értve magának a szemiózis modelljének éppen az irónia révén történő elutasításával zárul, hiszen az ellentétbe fordulás, a tagadás, a [különcökre hajazó] lemondás [„nem várnak”, ami pedig a készenléttel rokon várakozást is tartalmazza] a számadáshoz szükséges ellentétek felszámolódását írja be – emellett pedig a kész, illetve elkészült élet későmodern toposzával való leszámolást jelenti be.

A megszólalás szuverenitása

A *valóságos Varsó* zárlata nem inverze a kezdeti homogenizációnak a binaritás újbóli bevezetésével [„egyikük elveszendő”), hanem retorikai lenyomata a ragálynak, amelyben már lehetetlen bármifajta konkretizáció,¹⁶ például, hogy melyik az elveszendő. Az *Elveszendő* című versben az odafordulás *A valóságos Varsó* konkretizálhatatlan „egyikük”-jéhez történik, aki üdvözli a távolból az *itt*be megérkezőket, ez a beazonosíthatatlanság pedig arra enged következtetni, hogy bár a Védőnő és a Védenc hordják szét a ragályt, maguk sem immunisak azzal szemben, vagyis a megkülönböztetések felszámolásának, a nyirkosságnak-likvidációnak ők is áldozatul esnek. A *valóságos Varsó*ban a megnevezés [„száraz szemű páros”) és az odafordulás tropologikus aktsa [„egyikük elveszendő”) feszültségbe kerültek egymással, ez pedig az *itt*hez kapcsolódó eldönthetatlenség iterációjaként mutatkozott meg. Az *Elveszendő* elején hasonlóképpen nehéz beazonosítani, hogy inkluzív vagy exkluzív *mit* használ a beszélő [„szól lakhelyünkről”), viszont éppen egy temporális struktúra megisméltésekor válik világossá [„Mielőtt ragyogva a porondra lép” → „Mielőtt még a küzdőtérre lépne”), hogy az „egyikük” valójában közülük való [„Nem kérdés, ő

16 René Girard, *The Plague in Literature and Myth*, Texas Studies in Literature and Languages 1974/5., 833. A ragály fenyegetése Girard elmélete szerint az, hogy felszámolja az egyéni jellegzetességeket, felfüggeszti az egyedi azonosíthatóságát.

a rangidős közöttünk”). Ez módosítja azt a Térey lírájában feltételezett felállást, hogy a tömeget egy kiemelkedő, különálló egyén vezetheti jobb sorsra,¹⁷ mivel ebben a konstellációban a különállás eleve lehetetlennek bizonyul, amennyiben az iteráción alapuló identifikáció, az „egyikük” legalább részleges azonosítása a *miből* jövőként ugyanazon figuratív mozgás alapján mehet végbe, mint amelyik védenc és különc összehangzásában a ragályt határfelszámoló alakzattá avatta.

Azzal, hogy az *Elveszendőben* az „egyikük” a *mi*hez tartozóként jelenik meg, nem csak a pharmakon-logikát, hanem az autoimmunitás viszonyait is érvényesíti: a ragály így nem egy külső ellenség, hanem a szilárdnak gondolt berendezkedés saját magával vívott harca, amikor a védő az ellen fordul, amit védenie kell.¹⁸ Amennyiben a védőnövel azonosítjuk a szónokot, akkor a ragály és az orvosság iróniájára még rádupláz magának a védencnek a megfertőzése. Ugyanis míg *A valóságos Varsóban* a megnevezés performativitásának ambiguitása mutatkozott a figurális mozgások eredőjeként, itt az elveszendő kilétének részleges azonosítása jelez hasonló apóriát, amennyiben az egyértelmű azonosíthatóság ígéretét az hordozná, hogy a szuverén kit nevez meg (belső) ellenségként,¹⁹ amikor „Az ellenség arcát körvonalazza”. Ezzel nemcsak arcot ad neki – a versen belül diszkurzíve megismételve a prosopopeia alakzatát –, hanem a körvonalazás határhúzásként is érthető, el- vagy kikülönítésként. Mindezt pedig nemcsak egy olyan megszólaló teszi, akinek egy leíró aposztrophében – ugyanis a vers beszélője szól az „egyikük”-ről – már kölcsönözve lett hang az idézett beszéd révén – ami eleve az olvasó részéről a vers beszélőjének nyújtott hangkölcsonzés iterációja –, de *A valóságos Varsó* alapján tudjuk, hogy az magán hordozza a ragály effektusát. Az *Együttállás* című vers ezért is beszél megfertőzött szavakról,²⁰ ezzel pedig a kötet a ragály homogenizáló, figuratív dinamikájára építve végső soron allegorizálja az olvashatatlanság szükségszerű és mindig önkényes felfüggesztését.²¹

A kötetcímadó szonett által prefigurált *Elveszendőben* – olyan értelemben is, hogy az abban megjelenő „szájhős szolgák” a fülelő bérencek inverzeként jelenhetnek meg, ugyanúgy alliterációban, mint a Védőnő és a Védenc vagy a velük azonosítható, ezért újfent csak iterációként (anaforaként) szereplő „szabad száraz szemű páros” – a porondon felszólaló pontosan annak az én–te [egyszerre megkülönböztető és autoaffektív, mert az ént azonosíthatóként beíró] viszonynak az iterációjára törekszik az ellenség körvonalazásával, amely az aposztrophében őt is létrehozta. Ez tropológiai egy olyan metalepszis, amely az autoimmunitás modelljét követi, hiszen a szuverenitás úgy képződik meg, hogy egyrészt a szuverén által (a *miből*) kijelölt én mint az immunitást fenyegető entitás van tételezve, másrészt az, aki kimondja ezt a fenyegetettséget, fel is kell áldozza saját énjét²² [hogy az *miként* tudjon fellépni a *miből* származó, de attól elkülönítendő énnel szemben].

17 Vö. Sipos, *l. m.*

18 Vö. Jacques Derrida, *Rogues. Two Essays on Reason*, Stanford UP, Stanford (CA), 2005, 63.

19 *Uo.*, 64.

20 A recepcióban Szepes Erika figyelt fel ennek az epidemiológiai-higiéniái diskurzusnak a kötetszervező jelentőségére: Szepes Erika, *Bemutató helyett. Térey Jánosról és kötetéről*, *Ezredvég* 1996/8., 43.

21 Vö. Bónus Tibor, *A nyelv érintése – név. Metatézis, metasztázis, metalepszis Marcel Proust Á la recherche du temps perdu című művében*, *Partitúra* 2010/3., 9., illetve 20.

22 Derrida, *Rogues*, 45. Feltételezhető egyébként e két én egybeesése is a posztuláció és a felszámolás aktusában, ez adja az autoimmunitás mint inskripció idioszinkretikus dinamikáját.

A *mi*hez hozzátartozó lakhely maga is egy ismétlés produktuma, amennyiben az a rokonoktól örökölt, tehát egy előzetességre hivatkozva (lásd jelen dolgozat 14. jegyzetét a temporalitás retorikája kapcsán) tulajdonolt, és ehhez hasonlóan kapja meg az elveszendő szónok a szólás és a [meg]szólítás jogát a vers beszélőjétől. A szónoklatban pedig a vallomásos múltidézés és az ellenségkép felrajzolása egybeesnek: „Királyokról és véglényekről beszél, / Nagy Gáncsvetónk szájhós szolgálóiról / Szünidős tökfilkók bűneiről / Tanítványairól, kik megtagadták”. Ebbe a függő monológba viszont beékelődik a hang visszavételének lehetősége, amikor a szónok egy angyalról szól; az „én vagyok vajon?” deixise egyszerre inszcenirozza a szuverenitás immunológiájában feláldozott *ént* és a hangkölcsonzés kiasztikus struktúráját, vagyis a megszólítás azon performatív aktusát, amely a megszólítottól várja a választ,²³ miközben éppenséggel a megszólaló ruházta fel őt szuverenitással [„ő a rangidős közöttünk”].

Ennek pandant-ja, hogy aki a szuverenitásnak alávetett, tehát aki számára az immunitás garantálva van, maga válik belső ellenséggé, amennyiben számonkérhetővé teszi a szuverént a tömeg felől ezért az immunitásért; végső soron a szuverén maga válik saját belső ellenségévé, a védelme pedig többszörösen önmaga ellen forduló fegyverre,²⁴ ezért mindegy is, hogy melyikük az „egyikük”, mert a Védőnőből ugyanúgy lehet védenc, mint fordítva, sőt, a kettő lehet ugyanaz is, nem véletlen, hogy *A védőnő és védence* című versben elhangzik: „Bár / tudná a védőnő, védence kicsoda”. Ezt visszavezetve a versek tropológiájára, hiába képződnek meg egyértelmű elválasztások az olyan elemek által, mint a „hatalmasak” *A valóságos Varsóban* vagy a porond az *Elveszendőben*, az ilyesfajta fenomenalizáció mindig az eleve körülhatárolható – vagyis behatárolható, meghatározható, elválasztható – kiterjesztéseként kell megtörténnük,²⁵ legyen az a szuverenitás behatárolt tere felől a többiek meghatározása, vagy a néptől való elkülönülés. A denomináció szabadsága mindig korlátozások, a tisztaságelv életbe léptetésével érvényesül, amennyiben a megnevezettet el kell különíteni a megnevezéssel.²⁶

Ehhez az ambiguitáshoz kapcsolható az *Üdvözölni a Rendet*, amely nem csak a szállás vagy az illendően megtagadás felemlegetésével kapcsol vissza az *Elveszendő*höz. Amikor a szöveg megszólító módusza explicitté válik („Hogyan vészelted át mindezt, szegény barátom?” [érdemes felfigyelni a „vészel” és a „veszend” kapcsolatára, nemcsak a versben megjelenő veszteségek, hanem az előző verssel való kapcsolat miatt is]), akkor a mérésnek mint a számba vételnek, számosításnak két típusa is aktivizálódik: az egyik az összemérése az *én*nek és a *tenek*, a másik pedig a különbség felmérése. E kétfajta mérés visszautalja az olvasót a hang eredetéhez a versben: az *Üdvözölni a Rendet* című verset az *Elveszendőben* szereplő szóatként kell-e olvasnunk [ennyiben a „barátom” általános alanyi megszólítás], tehát egy eleve prefigurált vers citátumaként,²⁷ vagy pedig éppen arra jelentkező válaszként, vagyis figuratív

23 Michael Riffaterre, *Prosopopoeia*, Yale French Studies 69 [1985], 112.

24 Dimitris Vardoulakis, *Autoimmunities. Derrida, Democracy and Political Theology*, Research in Phenomenology 2018/1, 47.

25 Paul de Man, *Phenomenality and Materiality in Kant* = Uő, *Aesthetic Ideology*, 75.

26 Uő, *Pascal's Allegory of Persuasion* = Uő., 55.

27 Kulcsár-Szabó Zoltán érvel meggyőzően amellett, hogy figuráció és iteráció tulajdonképpen a nyelv allegorikus természetére egymást feltételezve, egymásba fonódva mutat vissza. Kulcsár-Szabó Zoltán, *Tetten érhetetlen szavak. Nyelv és történelem Paul de Mannál*, Ráció, Budapest, 2007, 140–145.

ellenjegyezve a prosopopeia eredendő kiazmusát, amelyet a szónok ellenségképzése megvalósított diszkurzíve? Hovatovább, megszólításként vagy önmegszólításként olvasható-e az *Üdvözölni a Rendet*? Ha utóbbiról van szó, akkor viszont az én eleve kettősségében az egymáshoz mérés aktusa túlmutat a leíró aposztrophé [ahhoz a bizonyos „egyikük”-höz odaforduláson az *Elveszendőben*] szimpla megismétlésén. Az ezek közötti döntés éppen olyan lehetetlen, mint amennyire az elveszendő „egyikük” konkretizálhatatlan, azonban a méréssel az örök készenlét antiökonómikus létmódja itt számosíthatóvá váik.

Árulkodó a „De illendőn nem tudtál még megtagadni sem” sor, nem csak azért, mert visszakapcsol az *Elveszendőben* szereplő beszéd-leíráshoz („Tanítványokról, akik megtagadták”), vagy mert rámutathat az ökonomizálódás eredeteként a lemondás vagy a litotészek hiányára [ezzel visszakapcsolva a „nem várnak pályabért sem”-hez], hanem mert ráolvasható arra az aktusra is, hogy a megszólaló vagy egy aposztrophében hangkölcsonöz,²⁸ vagy inkorporálja a másik szólását [erre utalhat a „sötét lebernagy” mint a megszólalásnak és a megszólításnak egyaránt magára vétele].²⁹ A beszélő tulajdonképpen így írja át az *Elveszendő* „szólít”-ását az *Üdvözölni a Rendet* önmegszólításává, a „szájhósként válaszolás”-t önmagára füleléssé. És így jelentkezik viszonzásként a panaszra az „illendő megtagadás”-ra való képtelenség, amely eredetileg a visszautasításhoz hasonlóan (mint a kötet címadó szonettben a „nem várnak pályabért sem”) egy lemondás lenne (mint a különcöké), de szintűgy csak negativitásban, el nem végzésében artikulálható a versben.

Az illendő megtagadás iróniája köszön vissza a néhai rendbontó (ön)megnevezésében is, aki most a rendet üdvözli – mármint nem csak abban, hogy ugyanolyan hétköznapi értelemben véve ironikus ez a szituáció, mint pályabért várni ragály és gyógyír párhuzamos terjesztésért *A valóságos Varsóban*, hanem, akár csak ott, a ragály autoimmun retorikai lenyomataként értve is ironikus, az énkijelölés és énfelfüggesztés arcadó-arcongáló dinamikájában.³⁰ Mert a megbontatlan rend mint kudarc már benne rejlik a néhai rendbontó „egyetlen föladata”-ban, az ugyanis hipogrammatikusan tartalmazza a „föladta” szót, a föladata–föladta paronomáziája pedig ráolvashatóvá teszi a versre a „rossz akusztikájú csarnok” metaforikáját. Hovatovább, ahogy egészben maradt a szállás, úgy maradt egészben az én is. Az „énegész” is tanúskodik a bontatlan rendről és az illő megtagadásra képtelenségről az önmegszólításban, az én lebontatlansága ugyanakkor lehetőséget ad arra, hogy erről a kudacról az énegész – amennyiben önmegnevezést hajt végre – néhai rendbontóként beszámoljon, miközben a „néhai”-val kiegészített megnevezés a kudarcot mint a kudacról beszámolás lehetőségét teszi ekképpen lehetővé. Az irónia végtelen regressziója működik itt, egy autofiguráció a trópus tropologizáltságaként, az elfordulástól való elfordulásként, a negativitás negativitásként.³¹ Vagyis a másik [legyen ez akár

28 Riffaterre, *I. m.*, 110–111.

29 Ennyiben a lebernagy, akár csak Nesszosz köpönyege, lehet a prosopopeia metaforája: Paul de Man, *Autobiography as De-facemant*, MLN 1979/5., 929.

30 Bettine Menke, *Az olvasás 'prozopopoeitája' de Mannál. Az emlékmű kiüresítése*, ford. Ármeán Otilia = Paul de Man „retorikája”, szerk. Füzi Izabella – Odorics Ferenc, Gondolat–Pompeji, Budapest–Szeged, 2004, 39.

31 de Man, *The Rhetoric of Temporality*, 216.

a szövegen túli valóság, vagy egy eleve nem énként tételezett posztuláció, esetleg intertextuális kapcsolat] felé irányuló, de sikertelen megszólalási aktus már alapjaiban kudarca ítétként lepleződik le, főleg ha a versbeszédet elsajátítottként, az *Elszenvedőben* odafordulttól átvettként gondoljuk megszólalni, amely a ten keresztül írja be az ént, miközben az én az, ami kezdettől hangot ad a tenek, ismét a temporalitás retorikáját léptetve ezzel érvénybe.³²

Ez a valóságos és a válságos Varsó közötti különbség, a nyelv allegorikus működése, amely egyértelművé teszi a törést referencia és empirizmus között: a néhai rendbontó az időszembesítés beszédmódját nem pusztán a saját funkcióvesztettségében írja be – ezzel valóban megidézve a számadás zsánerét, az összemérésekkel és felmérésekkel aládúcolva azt –, hanem az ironia alakzataként, a beszélő szólamának a renhez képesti hozzámerésével és az abból fakadó énposztulációk eltérő időbeliségének egymással szembesítésében, attól függően, hogy megszólításként vagy önmegszólításként olvassuk a verset, és még azon belül is teszünk-e a szólam hozzárendelhetősége kapcsán differenciálásokat. Emiatt pedig olyan értelemben válik időszembesítő verssé az *Üdvözölni a Rendet*, hogy a megszólalói szólam önprezentációja magában foglalja a prosopopoeia és az apostrophé, a beszélő és a fülelő diszkurzív, illetve a megszólító és megszólított figurációs temporalitásainak egymással ütköztetését.³³

Térey keze és tulajdonosi szemlélete

A tulajdonosi szemlélet az életmű egyik meghatározó markerévé vált, és nem véletlen, hogy azt a hagyományt biztos kézzel menedzselő implicit szerzőfunkcióhoz kötötték a recepcióban, mivel maga a kötetcímadó vers is számos allúziót tartalmaz Babitsra, József Attilára, sőt Mallarméra is. A *Tulajdonosi szemlélet* első fele egyértelműen *A gazda bekeríti házát* újrairása, ám míg Babitsnál az elkerítéssel megőrzés a külső fenyegetettséggel szembeni biztos védelmet garantálja, addig Téreynél a birtok „törékeny nyári porta”. És míg előbbi vers jövőhorizontja a tivornya („Jöhet a vad tánc, tépő, részeg, ál-buján / vetkőzni csontig a virágokat; jöhet / a vak kacaj ápolt növényeinkre; majd / a fehér-csuhás vezeklő, a téi; te csak / maradj a tavaly őre!”), a *Tulajdonosi szemlélet*ben éppen a kívült és belült egyaránt uraló fásultság, unalom az, ami fenyegetést hordoz a kókadt vakációzóktól a szunnyadó Krakkóig; a bekerítés itt inkább azt eredményezi, hogy „nem lesz több tivornya”.

A József Attila-életműre tett utalások konkrét szókapcsolatokban nyilvánulnak meg: a *Téli éjszakának* egyrészt a nyitányára történik allúzió, „A nyár ellobbant már”-ra „A vértelen nyár vége összeomlás” sorral, másrészt a zárlatra („mérem a téli éjszakát./

32 Ahogy de Man megjegyzi, ilyenkor mutatkozik meg a textualitásban a temporalitás én által posztuláltsága, amely a fizikai időben lehetetlen alakzatokat képes létrehozni – a narratíva felé tartás az időszembesítésben például párhuzamos az én saját időbeliségével, az ez utóbbi megképződéséről való beszámolás a vers beszélőjének részéről pedig szintén szimultán annak tropologikus létesülésével a megszólításstruktúrákban. Vö. *Uo.*, 220.

33 A de mani figuratív időbeliség mellett diszkurzív szinten is lehet érvelni amellelt, hogy az empirikus időtől elfordulva az apostrophében reverzibilissé válhat az események szukcesszivitása: Jonathan Culler, *Apostrophe = Uó, The Pursuit of Signs. Semiotics, Literature, Deconstruction*, Routledge, London, 2001, 165–166.

Mint birtokát / a tulajdonosa”]; a „felszín alatti portya” és az ismeretlen pénzt forgató rokonok képe pedig *A bőr alatt halovány árnyékot* idézhetik meg. Ez utóbbi esetben viszont a kapcsolat túlmutat a lexikális szinten, mert egyrészt a megszólítás-önmegszólítás viszonya a tulajdonosnál analóg az én–te-relációk anagrammatikus beíródás miatti komplexitásával, amelyet Lőrincz Csongor azonosít a hivatkozott József Attila-versben,³⁴ másrészt a határok megvonásának és átírásának a kivitelezése a Kulcsár-Szabó Zoltán által megfigyelt montázstechnikával és depoetizálással³⁵ történik meg Téreynél is. Ennélfogva a *Tulajdonosi szemlélet* bár támaszkodik a hagyományra, éppen a Babits-féle birtokot-archívumot számolja fel, amennyiben az szépirodalmi örökségként mint változatlanul átörökített beszédmód pozicionálódik. Éppen ezért, ha egy hajdani önkép örököséként rögzítve a vers megszólalóját, arrogánsnak vagy gőgösnek tételezi azt a recepció,³⁶ akkor elvétí, hogy a tulajdonosi szemlélet az intertextusok és a hagyományfeldolgozás felől megközelítve elsősorban nem más, mint annak az [önkényes] állításnak a beírása, hogy a megszólalás egyáltalában a költészeti tradíció hatásaként jöhet létre,³⁷ ami persze a megszólaló részéről kelthet arrogáns hatást, de amennyire ezzel felmagasztalja magát, annyiban képes ezt a mindig csak megalkotott önképet leépíteni is,³⁸ akár konkrétan a vers végén megjelenő nincstelenségre vagy az *Üdvözölni a Rendet* néhai rendbontójának önposztulációjára vonatkoztatjuk ezt, akár a minden aposztrophében inherens ironia lehetőségére gondolunk, hogy ha máshoz fordul oda a megszólaló, akkor is magát találhatja meg, a saját ürességével, tartalmatlanságával szembesülhet az én.³⁹ Jelen esetben ez utóbbinak azért is jelentősége van, mert a *Tulajdonosi szemlélet* konzekvens tulajdonosmegszólítása amennyire önmegszólításként működhet, ugyanannyira színre viheti a hagyományozás aktusát [a megszólaló a tulajdonoslévét átadja a megszólítottnak], valamint véghez viheti a tulajdonoskettőzést vagy a tulajdonos figurájának kiüresítését a birtok elvesztésével párhuzamosan. Ezért az már egy lényegibb kérdés lenne, hogy a Térey-versbeszédet kétségkívül jellemző túlretorizáltság⁴⁰ nem éppenséggel az önmagával szembesülés kudarcát kompenzáló gesztus-e. Ez ugyanannyira felfogható diszkurzív igazodási kényszerként, mint amennyire a megszólalás retorikai viszonyaiból fakadó szükség-szerúségként, ahogy azt már az előző egységben tárgyaltam a hangkölcsonzés és

34 Lőrincz Csongor, *Költői invenció materializáció és hívás között* [József Attila], Performa 6 [2017], [http://performativitas.hu/res/Koltoi_invencio_materializacio_es_hivas_kozott_Jozsef_Attila/OEBPS/orincz_csongor_invencio%20KL_KJ%20\[1\].xhtml](http://performativitas.hu/res/Koltoi_invencio_materializacio_es_hivas_kozott_Jozsef_Attila/OEBPS/orincz_csongor_invencio%20KL_KJ%20[1].xhtml)

35 Kulcsár-Szabó Zoltán, *Tükörszínháza agyadnak. Poétikai problémák Szabó Lőrinc költészetében*, Ráció, Budapest, 2010, 45.

36 Vö. Nagy Gabriella, *Az alattvalói birtok*, Alföld 1999/4., 104.

37 Culler, I. m., 158.

38 Márton László az *Ultra* kapcsán veszi észre, hogy Téreynél már a '90-es években is megfigyelhető volt, hogy „a költői Én, miközben szóródik a térben és az időben [a mindenkori romok közt], egyszersmind trónra is lép, vagy legalábbis magas rangra emelkedik”, ami a figuráció-defiguráció tropológiai és a hang szuverenitásának autoimmun önfelfüggesztő diszkurzív dinamikájára is érvényes lehet. Különösen azért, mert Márton László hangsúlyozza a bináris oppozíciók olyan lehetséges szubverzívóját, ami eredendően eldöntöttnek mutatja magát: „[e]miatt a költői nyelv reprezentatív komolysága fölcserélhető a jelölt dolgokat jelölés által szétmaró [nem vicces] ironiával, a szemlélődő emelkedettség és derű a fatalista szomorúsággal”. Márton László, *Transzból cisz-be*, Beszélő, 2007/1., 102.

39 Culler, I. m., 160.

40 Vö. Valastyán, I. m., 87., ahol szintén kényszerként van tárgyalva a túlretorizáltság.

a megszólítás révén érvénybe léptetett temporalitás retorikája kapcsán. A túlretorizáltság ennél fogva nem valamifajta dagályosság⁴¹ vagy túldíszítettség,⁴² esetleg az én hipertrófiájának kiazmusa, hanem metalepszisként jelentkezik, amennyiben az én [arcának, diskurzusának, szubjektivitásának] fenomenalizálhatósága nem a prioriként adott, hanem egy inskripció következményeként, kiterjesztéseként, mint arról az előző egységben szintén szó esett,⁴³ hiszen a[z autoimmun] szuverenitás metalepszis által előállított modelljében ugyanez a megfordítás érvényesült, így az én tulajdonosi göggye egy retorikai kompenzáció kiasztikus figurájaként határozható meg.

Az előzetesség és az utólagos viszonyainak metafigurájaként szolgáló archívum mint a múlt megalkotásának utóeffektusa⁴⁴ nem pusztán a hagyománytudat explicit beírását hajtja végre, hanem az énképződésnek és a lírai hang szuverenitásának figurativitását is garantálja, amennyiben a határok átírása is megtörténik a Tóvidék szerepeltetésével, amely a ragály terjesztésének helyszínéből a biztonság terepévé vált a *Tulajdonosi szemléletben*. E biztonság mindenestre törekeny: a Tóvidék mint „[m]enhely, ahonnét kirángatlak” megkapja tüköralakzatát az elcsatolt tartományban, mely utóbbit viszont a tulajdonos alól rángatták el. Miközben a vers egyértelmű tulajdonosi viszonyokat jelöl ki [hiszen csak egy már meghatározott területet/területtől lehet elcsatolni], aközben a tulajdon és a tulajdonos között szubverziót hajt végre (eleve „mostoha” volt a tartomány). És akárcsak az *Üdvözölni a Rendet* rossz akusztikájú csarnoka, az elcsatolt, mostoha tartomány lehet magának a versbeszédnek is a metaforája. A rossz akusztikájú csarnokkal való kapcsolat akusztikailag is igazolható: a „vértelen nyár vége” v-ivel és eszperenteszerű hangzásával, vagy az ismeretlen érme forgatásakor („Kezükben ismeretlen pénz forogna, / Tengődnének, nevük helóta volna”) a bimetrikussá [négyütemű tizenegyes, illetve a két sorban egymást inverzen tükröző jambusok és spondeusok, mindkétszer bacchius-zárlattal] és páros rímessé váló versbeszéd kakofóniájával,⁴⁵ amelyet erősít a tengődés zeugmáját előállító onomatopoeia, vagyis a forgatással a pénz megszólaltatása, illetve a pengővel így megképezhető paronomáziája – valamennyi akusztikai alakzat itt azon a metonimikus viszonyon alapul, amely a rokonokat a pénzhez köti annak forgatásakor.

A tartomány meglátogatása mindazonáltal rangrejtve történik⁴⁶ (míg az *Elveszendőben* a „rangidős” „nem rejti véka alá hitét”), de útlevéllal, ami egyfelől idegenséget sugall, másfelől viszont meg is szünteti azt, amennyiben egyértelműen azonosíthatóvá teszi a tulajdonost. Akárcsak az *Üdvözölni a Rendetben* a lebernyeg, a rangrejtés és az útlevél itt is a prosopopeia működésének explicitté tételét hajtja végre az elleplezés és

41 Sipos, *l. m.*

42 Szilasi László szintén felfigyel erre a túlretorizáltságra, azonban járulékosnak gondolja, mivel olvasata egy omnipotens szubjektivitást feltételez, vagyis egy egységes és öntudatos ént szab meg az általa hibapoetikaként azonosított versbeszéd olvashatóságának feltételül: Szilasi László, *Te[rr]ore[sztéti]ka avagy Predátor, a demonstrátor*, Bárka 1998/1., 20.

43 Paul de Man, *Hypogram and Inscription* = Uő, *The Resistance to Theory*, University of Minnesota Press, Minneapolis (MN), 2002, 48.

44 Vö. Jacques Derrida, *Az archívum kínzó vágya* = Uő – Wolfgang Ernst, *Az archívum kínzó vágya/ Archívumok morajlása*, Kijárat, Budapest, 2008, 25.

45 Akár az ilyesfajta akusztikai-ritmikai besűrűsödés is lehet a túlretorizáltság kényszerének egyik megnyilatkozása, lásd ehhez Molnár, *l. m.*, 80–81., ahol a versformák és ritmikai képletek keverése ilyen értelemben teszi túlretorizálttá *A Nibelung-lakóparkot*.

46 de Man, *Hypogram and Inscription*, 47.

felfedés kölcsönös szükségszerűségének figuráiként. Ez az ambivalencia, a hierarchia elleplezésének és az adminisztratív azonosíthatóságnak⁴⁷ a széttartása teszi képessé a versben megszólított tulajdonost, hogy az elcsatolt, mostoha tartomány nem kevésbé ambivalens státuszához illeszkedjék, hogy elcsatoltságában is a tulajdonaként lehessen azt azonosítani. A zarándoklét így nem idegenség, nem vendéglátogatás, hanem az hôte olyasfajta kettősségét idézi meg, amelyről Derrida is értekezett, amikor az „hospitalitáté” fogalmában nem pusztán a vendégszeretben inherens erőszakot és ellenségességet problematizálta, de azt is, hogy a ház urának a törvényei életbe léptetéséhez elsősorban magát kell vendégül látnia, emiatt pedig a másikkal szembenálló (látszólag) szilárd, befogadni képes identitás már eleve egy elkülönböződésen alapul.⁴⁸

A tulajdonos rejtett-feltáruló létével párhuzamosan az elcsatolt tartományon lévőket rokonok lehetne tekinteni, ami nem pusztán *A valóságos Varsó* itt és ott-jához, a tere, *Őkre és énre*, valamint *mire* felosztásához kapcsol vissza, de az *Elveszendőben* látott hazárdírozáshoz is, hiszen a rokonok játszották a birtokot a megszólaló *mijének* kezére. Itt viszont a rokonokhoz a veszteség képzeete kapcsolódik, ha a hazárdírozás a pénz forgatása miatt megmarad is. Az *Elveszendő* epidemiológiai paradigmájával ellentétben *A tulajdonosi szemléletben* megvonalmazható mi és *ők* különbsége, de lehetséges, hogy ez már egy katasztrófa utáni helyzetben történik, hiszen – mint arra a Babits-verssel összevetésben utaltam – a kint és a bent homogenitását⁴⁹ jelzi az unalom. Éppen ezért itt ismét csak az a tét, hogy a tulajdonosmegszólításban a beszélő képes-e a kintiek, a nem én közül valóként artikuláltatni magát. És bár világos a vers poszttrianonitrauma-allegorézise, a szöveg megnyit egy olyan figuratív olvasatot is, hogy az elcsatolt tartományon levők csak azt követően válnak rokonokká, hogy anyanyelvüket feledték. Ennyiben ugyanis a viszonyposztuláció alapvetően a törlésen keresztül történik meg, amely így maga válik inskripcióvá:⁵⁰ a tartomány tulajdonlását az elcsatolás, a látogatást a rangrejtettség, a rokonságot az anyanyelvfeledtség teszi lehetővé. Itt elmozdulás figyelhető meg az *Üdvözölni a Rendet* aposztrophé-struktúrájához képest (amelyben az ismételt hangkölcsonzés is megtörtént), amennyiben a rokonok és a megszólított viszonyát az aposztrophéra vonatkozó trópus színre viteleként olvassuk. A törlés által a rokonság megképzésében metonimikus-kiasztikus illeszkedés, a rokonokhoz hozzánémítás megy végbe a megszólaló részéről, ha a nyelvi jel önkényes tételező erejének kitörlésével mint defigurációval egyben annak megismerő struktúrája is kiiktatódik.⁵¹ Vagyis az ismeretlen pénzérme, szemben a nyelvfeledtség révén rokonná válással mint kapcsolat-teremtéssel, egyben a rendszeren kívülre vonatkozathatóságot is beírja, a pénz más

47 A fényképpel ellátott dokumentum vezette be azt a technikai váltást, hogy az egyén nyomokkal ellátása helyett a szubjektumnak az olvasás révén történő bármikor azonosíthatósága került a hatalom inskripciók rezsímjének az előterébe: Friedrich Kittler, *Optikai médiumok*, ford. Kelemen Pál, Ráció, Budapest, 2005, 149.

48 Jacques Derrida, *Hostipitality*, Angelaki 2000/3, 4.

49 Az egy megfontolandó szempont lehet a '90-es évek autoimmun retorikája felől olvasva Térey későbbi katasztrófa-költészetét, illetve *A Legkisebb Jégkorszak* disztópiáját, hogy azokban a homogenizáció mennyire jelentkezik diszkurzív szinten és a retorikában fenyegetésként.

50 Ez természetesen rokonítható az inskripció olyan működésével, amelynek modelljét Derrida Freud varázsnóteszében találja meg. Jacques Derrida, *Freud and the Scene of Writing* = *Uő, Writing and Difference*, Routledge, London, 2005, 284–289.

51 Cynthia Chase, *Arcot adni a névnek*, ford. Vástyán Rita – Z. Kovács Zoltán, Pompeji 1997/2–3, 130.

területen használhatatlanságára utalva, miközben az elcsatolt tartomány eleve egy másik – mert a még meglévő területen túli – helyként mutatkozik meg, ahol csak feltételek mentén lehet rokonokra lelni. A pénznek a sajátként tulajdonolt idegen rendszeren belüli használhatóságát, a tengődésként megszólaltathatóságát egy negáció, az azon kívüli kihasználhatatlansága, ismeretlensége biztosítja, ez a struktúra pedig leképezi azt a metaforikus totalitást, amely egy rendszer megalapozását egy önkényes tételező aktusra utalja rá.⁵² A törést itt az vezeti be a nyelvi ökonómia és a referenciális funkció között, hogy bár a tulajdonos számára a pénzforgatókat rokonokként feltételezi a versbeszéd, a nyelv mint pénzérme mallarmé-i toposzának hasznosítása miatt végső soron kérdésessé válik, hogy a megszólaló, a megszólított vagy a rokonok perspektívájából ismeretlen-e a pénz.⁵³ Az ismeretlen pénz így egy parabázissá válik, amely egyszerre rokonít a feledett nyelvvel és magában hordozza a felismerhetetlenség vagy félreismerhetőség veszélyét.⁵⁴

Ezzel a vers megint csak egy olyan előzetességhez vezet minket, amelynek metaalakzataként az archívumot és az ismeretlen pénzt azonosíthatjuk, melyek, akárcsak a rangrejtettség, feltételezik valami előzetességhez képest a veszteség folyamatát devalválódásként vagy törlésként, vagyis a nincstelenné válást. A versbeszéd tehát felvázol egy hanyatlástörténetet, vagyis veszteségként formalizálja a valamikori haszonnal („jószággal”) szemben a nincstelenséget azzal párhuzamosan, hogy a megszólalás saját temporalitását létrehozza mind az éntfiguráció retorikai idejében, mind pedig diszkurzíve, nem szekvenciális elemként, hanem a megszólalás jelenidejűségét feltételezve⁵⁵ [például a „Tulajdonos” megszólításnak „Légy jó sáfár” felszólításra cserélésével a záróversszakban úgy, hogy a tulajdonlást grammatikailag fenntartja („ügyelj archívumodra”)], ami miatt képes beszámolni a veszteségről – hasonlóan a néhai rendbontó kudarcának retorikájához. Ennélfogva nemcsak a gazdálkodás/sáfárkodás kerül szembe a tulajdonlással, hanem a topologikus és a diszkurzív ökonomizáltság is, amennyiben örökség helyett hagyaték, haszon helyett tulajdon marad a megszólított osztályrésze. Ami az ellentétek és az azokon alapuló helyettesítések között mégis differenciálfüggesztőként jelenik meg, az a vers első feléből visszatérő kéz. Ahhoz ugyanis szinesztetikus – jelen esetben úgy is értve, hogy az érzékeket egységesítő, azok szimultán működését feltételező – érzékelhetőség kapcsolódik [a kéz a matatós következményeként érzékelhető a harasztörrenésben, az érme forgatásával együtt járó tengődésben stb.], ami a záróstrófában szereplő „motozás” poliszémiajában kapja meg tüköralakzatát: a motozás elősegítheti a tájékozódást, de akárcsak a korábban szereplő menhelyről kirángatás, lehet agresszív gesztus is, például ellenőrzés, amely az útlevéllal határátlépéshez is visszakapcsolhat.

52 Menke, *l. m.*, 45.

53 Vö. ehhez a nyelv fogalmi pénzérmeként lecsiszolódását: Jacques Derrida, *A fehér mitológia. Metafora a filozófiai szövegben*, ford. Boros János – Csordás Gábor – Orbán Jolán = *Az irodalom elméletei*, V., szerk. Thomka Beáta, Jelenkor, Pécs, 1997, 8–20.

54 Vö. ehhez Kulcsár-Szabó, *Tetten érhetetlen szavak*, 54.

55 Culler, *l. m.*, 168.

A kéz ugyanakkor, akárcsak máshol Téreynél,⁵⁶ érvényesíti a kitakarás és a felfedés arckölcsönzésre jellemző dinamikáját is, amelyet a rangrejtés kapcsán tárgyaltam, így válva a prosopopeia taktilis tüköralakzatává, illetve ezzel megismételve tropologikus szinten is a szinesztéziát, amely diszkurzíve jelentkezik, miközben a hivatkozott József Attila-versben előforduló néma négerek elcsendült szavakért való sakkozásának párjaként íródik be a pénzforgatás. A kéz az ilyen típusú önfelmutatásban, adás és önmaga-önmagát (oda)adásának elválaszthatatlanságával⁵⁷ párhuzamosan differenciál is, amennyiben a tulajdonosról leválasztja a hasznot, vagyis a „rossz gazda” ismérveként nincstelenséget állít elő. A kéz így az elsajátítás par excellence alakzata a versben, mert magához ragad, kirángat, szétszór, de el is számol a nincstelenséggel, a semmivel, amellyel a megszólaló alakzata szembesítődik, valahányszor elfordul a nem énhez, és ennek eredményét a versben saját archívumaként rögzíti, amennyiben az odafordulás nem csak az elfordulásról leválaszthatatlan – mint a kéz önmagát adása az adás és adódás közben –, de arról is, hogy minden megszólítás egyben karakterizálja a megszólított,⁵⁸ ami visszavezet minket az eredeti apóriához, hogy a megszólaló vagy a megszólított-e a tulajdonképpeni tulajdonos. A felélés [„Pirulj el éléskamrádban motozva. / A nyári készletet aprózva éld föl!”] és a nincstelenséget eredményező szétszórás így tropológiailag egy előzetesen tételezett felhalmozásból mint figuratív besűrűsödésből eredeztethető, diszkurzíve pedig a talentommal való sáfarkodásból, a tehetség pénzre váltásából⁵⁹ és elfecsérléséből. Ezzel beiródik annak metalepszise, hogy a tulajdonos nem elsőrendűen egy szuverén válogató vagy tehetségét fitogtató alak,⁶⁰ hanem az előzetességként tételezett figuratív felhalmozódás differencializálhatatlansága, vagyis a figuratív működés megbonthatatlan materialitása (amelynek a kéz az alakzata), és az ökonomizált [átváltások és összemérhetőségek által szervezett] versbeszéd különbségeken alapulása közötti szétartás miatt legfeljebb jó vagy rossz sáfárként formalizálható

56 Stephan Krause a *Drezda februárban* komparatív elemzése során állapítja meg, hogy a rekonstrukció Térey versbeszédében másolatot, hamisítványt hoz létre, amely ki is takarja a városképet: Stephan Krause, *Kép, cserepek és emlékezés. Térey János és Durs Grünbein „drezdai” lírjáról*, Irodalomtörténet 2011/1., 101. Hasonló megállapításra jut a *Drezda*-kötet kapcsán Balajthy Ágnes is, amikor az áldozatok prosopoiikus rehabilitációjáról értekezik, megállapítva, hogy ezzel a nem létük kitarorodik: Balajthy Ágnes, „*Drezda csak fedőnév, nincs alatta semmi*”. *Rom-szemantika Térey János Drezda februárban című kötetében*. Topos 3 [2014], 14. Mindazonáltal az ilyesfajta takarás ellenére vagy éppen ezért képes a vers önmagáról jelt adni, ahogy azt a „*Füből lett fa*” című vers „kezünk alatt” kifejezésével kapcsolatban megérvelti: Uő, *A növekedés ideje. Térey János természetlírájáról* = „*fényem nő: magam termelem*”. *Biopoétika a 20–21. századi magyar lírában*, szerk. Uő – Mezei Gábor, Prae, Budapest, 2022, 381.

57 Jacques Derrida, *Heidegger's Hand. Geschlecht II = Uő, Psyché. Inventions of the Other*, Stanford UP, Stanford CA, II, 43.

58 Culler, *l. m.*, 163–164.

59 Kérdéses persze, hogy nem eleve ez képezi-e a diszkurzív alapot; Joseph Vogl mutat rá, hogy a modern államok gazdasági tudásának privilegizáltsága azon alapszik, hogy a csere és a pénz révén az emberek a legalapvetőbb materiális szinten lépnek kapcsolatba egymással, az így kialakult szubjektivitás pedig erendőbb annál, mint amikor a jog vagy az erkölcs szubjektumaként vannak tételezve. Joseph Vogl, *Der Souveränitätseffekt*, diaphanes, Zürich, 2015, 32. Innen nézve az előző két egységben tárgyalt ökonomizáció és egy gazdasági figura, a tulajdonos szerepeltetése a szubjektum interakcióban megképezhetőségének eminens alakzataként érvényesül.

60 Ellentétben azzal, ahogy Lapis József formalizálja: Lapis József, *Mesterkuzus*, Jelenkor 2017/7–8., 913.

egy olyan ökonómiában, amely ha önmaga figurativitását érvényesíti, egyből fel is függeszti saját ökonomikus létét, vagyis nincstelen lesz – ez pedig egybevág az irónia működésével.

„Nem az a kérdés, / Adod-e Poloniushoz az arcodat; / Hanem hogy leszel-e Polonius?”

Amikor Melhardt Gergő a posztumusz verseskötetről írt kritikájában joggal állapítja meg, hogy a Térey-versbeszéd egyszerűsödött⁶¹ – letisztult, klassziczizálódott –, akkor az nem pusztán azt foglalja magában, hogy pátoszmentessé vált, hanem arra is vonatkozik, hogy például a kötet kiemelkedő versében, *A hajdú, a nagykun, a tót meg a jászban* a megszólaló önpozicionálása látszólag szintetizáló-egysége-sítőként tűnik fel, ha úgy olvassuk, hogy az én többrétegűségéhez vezet el minden genealógia, nem pedig az én vezeti azokat vissza a saját megképződésére. Az iróniahasználat ezért átalakul, a trópus kettős irónia aspektusa erősebbé válik,⁶² valahányszor a versek beszélője egy közösség nevében nyilatkozik meg. Ezzel persze megismétli *A valóságos Varsó* című kötet azon eltolásos technikáját, amelyben legfeljebb az allegória felől, vagyis a nyelven belül azonosítható a megszólaló valamely karakterével: „A gazda? Fiatal hadnagy úr a német balladákából”. Téreynek ez az eltolásos, szubverzív, már mindig (soha nem ugyanúgy) iteratív, az azonosításokat a nyelvi ökonómiára tekintettel kivitelező versbeszéde itt egy későmodern szólam-kezeléshez válik hasonlatossá. Ennek eminens példája a *Semmiért Egészen* záró aposztrophéja, amely az intimitás kifejezhetőségét a saját hang érvényvesztésének függvényévé teszi meg.⁶³

A kötet másik kiemelkedő versének, az *Avartalanítodnak* a performativitása innen nézve nem csupán a „történelemhamisítási törekvések lehetetlenségét, eleve kudarcra ítélt voltát”⁶⁴ állítja, hanem egyáltalában a *mi* megképezhetőségének dilemmájával szembeesít; azzal, hogy a magyarságként posztulált nem én huszadik századi sorscsapásai mennyiben önsorsrontások és mennyiben idegenek – tehát a nem mi – mesterkedései. E kettős, egymást feltételező negáció kollektívumképzései azonban, akárcsak *A valóságos Varsó* darabjaiban, a nem én és nem mi viszonyának aszimmetriáját is [újra] beírják, illetve a te és az én közötti viszonyteremtést nem egyértelműen egy *mi*-ben stabilizálhatóként mutatják fel: „Így jártál. Így jártunk. Mire mi?” Ugyanakkor a múltfeldolgozás, a *Tulajdonosi szemléletből* ismert énfigurációs archívummodell érvényesítése kétségtelenül kiemelt pozícióba kerül, de

61 Melhardt, *l. m.*, 130.

62 Ez tulajdonképpen annak lehetetlenségét is beírja, hogy a saját fikcionalitásának fenntartása mellett lehetetlen visszatérnie a megszólalónak egy eredeti-autentikus szelfhez, mint láttuk azt a tulajdonos és archívumának allegóriája esetében. de Man, *The Rhetoric of Temporality*, 216.

63 Lásd Kulcsár Szabó Ernő, *A szerelmi líra vége. „Igazságosság” és az intimitás kódolása a későmodern költészetben = Uő, Megkülönböztetések. Médium és jelentés az irodalmi modernségben*, Akadémiai, Budapest, 2010, 255. Ennek kortárs példájaként a tízparancsolat újrairásával Farkas-Wellmann Éva *Parancsolatok*-jában találkozhatunk még, ahol a másiknak és az énnel mint abszolútumnak a törvény és az interszjektív viszonyok általi konstitúciója minden esetben vissza van vezetve a nyelv létesítő gesztusai közötti cserefolyamatokra, ami ugyanakkor soha nem eredményez azonos szintre kerülést a felek között a pretextusként szolgáló parancsolatok miatt: Smid Róbert, *Szerepek és személyesség*, Kalligram 2021/12., 94.

64 Melhardt, *l. m.*, 130–131.

nem biztos, hogy a kötet darabjai a történelmet nem nyelviként, hanem valamifajta a szubjektumon feltétlenül átszűrt kognitív tapasztalatként állítják elő. Így a meghatározó események számbavétele sem egy olyan válogatási aktus, amelynek ön maga számára transzparens voltát a két versben a vérnek és a földrajznak az én negatív eredetként megnevezése mint önlétesítés⁶⁵ garantálhatná, tekintettel arra, hogy eleve egy József Attila-citátum alapján történik meg a negáció [„Az Ős vagyok, mely sokasodni foszlik – / Biztos? A vér és a földrajz a jellemre nézve / Nem sokat jelent”]. Így, akárcsak azt az előző egységben tárgyaltam, a válogatás nem egy rendelkezésre álló,⁶⁶ hanem az énposztuláció (temporális viszonyainak) biztosítékaként tételezett archívumból történik meg. *A hajdú, a nagykun, a tót meg a jász* és az *Avartalanítod* című versekben ezért a föld inkább olyan értelemben játszik szerepet, mint a föld rejtette múlt topikája, ahogy a recepciót összegyűjtő kötet bevezető tanulmányában szerepel,⁶⁷ vagy ahogy a Drezda-kötet térbelileg szituált mnemo-poetikai tapasztalatával⁶⁸ kiegészül a '90-es évek végének tulajdonosi szemlélete.

Hasonlóképpen nem problémamentes a közösségi médiában mindazonáltal nagy sikert magáénak tudható *Udvari kultúra* című darab. Bár könnyen ráolvasható, hogy az a hatalmi pozíciókban lévőknek címzett kritika, ugyanilyen könnyen értelmezhető lenne a társadalom- és hatalomkritikusnak mondott beszédmód kifigurázásaként is: „Ha szalonban szerepelsz, / Az is udvari kultúra. Ahol egy diktál, az már udvar”. Itt jelentkezik az önmagát felszámoló ironia, amelynél eldönthetetlen, hogy egy kijelentés mennyire maga az ítélet, vagy mennyire inkább az adott kijelentésről mond a versszöveg ítéletet: „Vasalt vagy, űzött és értelmiségi. / Ott élsz, ahol az irodista az isten, / A sajtó élet vagy halál”. Mert amennyiben a megszólaló posztulálása a lírában már mindig egy reláció révén történik meg, méghozzá a nem énhez képest, az én negációjával, ami nem az én beírásának a tagadása, hanem maga a posztulációs esemény, úgy az inskripció effajta széttartása, az állítás és a tagadás egyidejű beírása annak érdekében, hogy a hang megképződjék,⁶⁹ a hang eredetét még akkor is mindig egy önkényes hozzárendelő aktusnak utalja ki az olvasásban, ha olyan karakterekkel találkozunk, mint *A valóságos Varsó Védőnöje* és *Védence*, vagy a *Rosmersholm*-kötet Fiala Főnöke és személyi edzője. Ha a recepció mindössze egy eredeti hang álarcos manifesztációiként olvassa ezeket, ahogy a *Varsó*- és *Drezda*-kötetekben is narratív szálát keresett az elemzők többsége, rosszabb esetben még narrátorról is beszéltek, úgy a figuráció – és a narratívának ellenálló énlétesítő temporalitás többretegűsége – helyett a kifigurázás mellett dönt, az ironiát így szükségszerűen fenomenalizálva és egy alteregóban, karakterben stabilizálva;

65 Mint azt teszi: Görfföl, I. m., 78.

66 Vö. Uo.

67 Lapis József – Sebestyén Attila, „Titokteljes erőmező”. *Térey János költői nyelvének néhány sajátossága és a recepció fő irányai = Erővonalak. Közéltések Térey Jánoshoz*, szerk. Uók, L'Harmattan, Budapest, 2009, 9–34. Ehhez kapcsolódva szintén Térey poétikájával mutat rokonságot Szálinger Balázs 361° és *Koncentráció* című kötetének nyelvtérképezése, ahol a területre, földre, tartományra íródó jelek egymást feltételező, ugyanakkor ezzel saját referencializálhatóságukat előállító kulturális kódokként működnek.

68 Szirák Péter, „Vonzó a táj, akármilyen zilált és szilánkos”. *Térey János Alföld-poétikája*, Szépirodalmi Figyelő 2022/3., 36., illetve 38–39.

69 de Man, *The Concept of Irony*, 173.

végső soron felfüggesztve, ahelyett, hogy az irónia önfelfüggesztő, parabázisalapú működése felől olvasna. Ám éppen az irónia ilyen típusú egyértelműsítésére törekvés, a kifigurázásként értés, az elválasztásokkal [komoly vagy nem komoly beszéd, kifigurázott és kifigurázó diskurzus stb.] a trópuslétének a megkérdőjelezése eredményezi azt, hogy az iróniát akaratlanul is [ismét] a figuráció határkijelöléseként állítsák be,⁷⁰ és rehabilitálják a tulajdonosi szemléletet működtető, egyszerre önlétesítő és önfelfüggesztő, figuráló és defiguráló, parabázisalapú ökonómiát – „a váltóláz és a ragály közepette” [kiemelés tőlem – S. R.]. Ennyiben a karakterek mint a retorikai mozgások figurái kettős dinamikát mutatnak; ironikusak olyan értelemben is, hogy a megszólaláshoz képesti helyzetük és a versbéli cselekvésük, relációik alapján válnak mindig az allegória trópusaivá mint a Tulajdonos (és az őt tulajdonossá avató hangtulajdonos), a Védőnő (és védenca mint az én és megképzett karakterének kapcsolatát leképezők) vagy a Fiatal Főnök (menedzser, tehát sáfár). Az elsajátított szólam eredete ennyiben nem csak a megszólaló és a figura között oszcillál, az eredetinek vélt énosztulációk újabb és újabb szinten történő ismétlését végrehajtva⁷¹ – ennyiben pedig önmagát citálva figurációként, mint az előző egységben a hagyománnyal kapcsolatban kifejtettem, itt pedig a József Attila-idézetnél tárgyaltam –, de maga a tulajdonlás és sáfárkodás önmagára fordulásaként azonosíthatjuk az ezzel való elszámolást mint a versbeszéd ökonomizálását úgy topikusan [az üzletember szerepeltetésétől az „úrhatnám ízlés”-féle nyelvi megnyilatkozásokig], mint amennyire a nyelvi rendszer gazdaságtanában (a bináris oppozíciók miatt lehetséges határhúzások, összehasonlítások, különbségtételek révén).

Az így értve ironikus beszédmódnak a nyelvi rendszeren túlmutatására, az azon kívüli érvényességére vonatkozó ígéret – ahogy azt az ismeretlen pénzt anyanyelvfeledten forgató rokonoknál tárgyaltam, akik nem véletlenül határfelszámolóként térnek vissza egy [elhatárolás által lehetővé tett] azonosítást követően *A hajdú, a nagykun, a tót meg a jászban*: „A hátsó szomszédok, rokonaink, / fölnyitották a kerítést” – egy olyan totalizált metaforája szöveg és azon túli valóság összemérhetőségének, amely bár szavatolni látszik a recepcióban tobzódó referencializáló olvasatokat, de egyértelműen számol is velük, egy újabb metalepszist beírva ezzel. Az *Udvari kultúra az Üdvözölni a Rendettel* ellentétben nem a kudarcos apostrophé tudatosításával, a kudarcról való beszámolás nem empirikus lehetőségével foglal állást a nyelv allegorikus volta mellett, hanem a referencializálás kiazmusát már az olvasási aktus előtt beírja azzal, hogy az én–te-relációt a mű és annak feltételezett olvasója közötti viszonyra kiterjeszti, ezzel pedig úgy inszcenirozza magát a szöveg, hogy tulajdonképpen utóbbtól kölcsönzi szólamaikat, amikor annak rendszerkritikusnak tételezett nyelvét alkalmazza a megszólítás során. Ezzel párhuzamosan az *Udvari kultúra* mint az énközpontúság, az énegész megtagadhatatlansága révén működtetett, az identifikációs olvasásmódra reflektáló – vagyis egy bizonyos befogadói attitűddel eleve számoló –, ezáltal magát a befogadói [fülelő] oldalra tükröző énnel – amely minden azonosításával egyben azonosulást is végrehajt – operáló⁷² szöveg

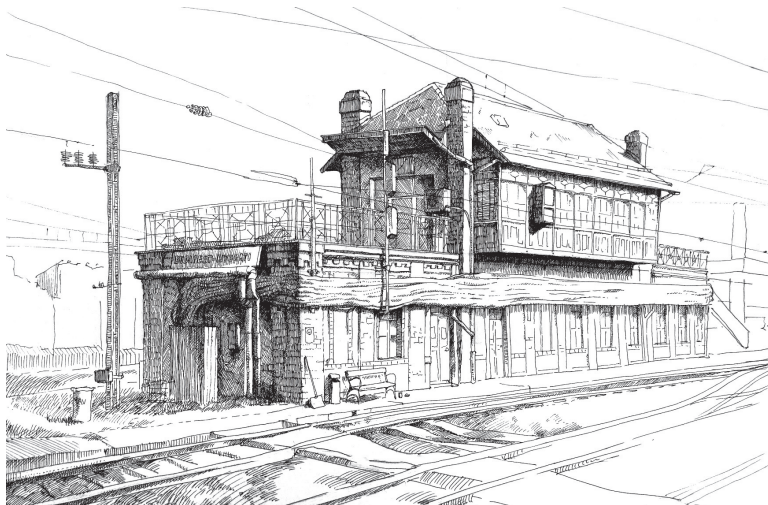
70 Lásd ehhez Kulcsár-Szabó Zoltán, *Bahtyin és a költészet = Uő, A jelölő visszahúzódása. Az irodalmi nyelv kulturalizációjának néhány kérdéséhez*, Eötvös, Budapest, 2021, 68.

71 de Man, *The Rhetoric of Temporality*, 118.

72 Lásd ehhez: Schein Gábor, *Termann stílusa*, Alföld 1996/4., 88–89., illetve, némileg egyszerűsítve, az olvasó felett gyakorolt kontroll megjelenik: Menyhért Anna, *Drezda [és] az olvasó = Erővonalak*,

arra hívja fel a figyelmet, hogy a Térey-lírában mindig kérdéses marad, hogy kinek a szólamában hangzanak el a versben megtett kijelentések, kiváltképp, ha deiktikusan – de a figuratív mozgásokhoz képest mindig utólagosan, például költészet és zene azonosságának beírását követően – utalnak a saját szólam megképződésére mint elsajátítottságra, a mesterség megtanulására. Mert az, hogy „Tíz vagy százezer udvarnok / ugyanúgy fújja” vagy „S aki nem tud idomulni: / Fogyatékkal él” ráolvasható a megszólalóval való azonosulás folyamatára és a forma kényszerítő erejére is (mint *A valóságos Varsóban* összehangzása védencnek és bérencnek), amelyet viszont a hang saját alapjaival képes úgy képviselni, mint megtagadni (akárcsak a számadás zsánerét); vagy kritizálja az udvaroncokat és e kritika artikulálásával idomul a kritikus kórusához, vagy pedig kimutatja az ekvivalenciát, hogy az udvaronc és az azt kritizáló ugyanúgy „ugyanúgy fújja”.

Efelől olvasva, nem idomulni, nem ugyanúgy fújni, nem egyszerre lépni nem más, mint az iróniának a megértés iróniájaként feltüntetése, szükségszerű félreolvasás, az iróniának a feltételezett megértése által érvénybe léptetése, nem pedig megakasztása.⁷³ A beolvasásként értés, akárcsak a versnek a saját instrumentalizálhatóságára tett reflexiója, felfüggeszti azt, hogy a szólamot annak egyértelmű eredetként olvassuk, miközben utóbbi színrevittsége, az „ugyanúgy fújás” teszi egyáltalában lehetővé az előbbi olvasásmódot: ugyanúgy kell fújni azért, hogy instrumentalizálható legyen a szöveg, de az ugyanúgy fújás az elsajátítás feltétele is, hogy a megszólaló magára vehesse más hangját; akárcsak a lebernyegnél, a rangrejtésnél vagy a kéznél, ismét csak az arckölcsonzés és -rongálás, figuráció és defiguráció egyidejű érvényesülésének alakzatával találjuk szemben magunkat a fújás esetében is, a legtisztábban akkor, ha az az olvasás során az egyértelmű irónia és a depoetizálás önkényesen tételezett szélsőértékei között értelmeződik.

73. Szepes Erika is azt emeli ki, hogy a kötet pontos használati utasítást ad saját magához: Szepes, *l. m.*, 42.

73 de Man, *The Concept of Irony*, 166.

Valastyán Tamás

A tranzitív olvasás alakzatai

AHOGYAN BORBÉLY SZILÁRD ÉS TÉREY JÁNOS EGYMÁST OLVASSA*

„[N]em megfejt, hanem létrehoz, halmozza a nyelveket, engedi, hogy végtelenül és fáradhatatlanul át- és átjárják: ő maga sem más, mint ez az átjártság.”¹

Litotész és kiazmus

Akiről e mottóban, Roland Barthes ingeniális gondolatában szó van, aki „maga [...] az átjártság”, az az olvasó. Azért különös és felkavaró ez a meglátás, mert úgy vélhetnénk, hogy amikor olvasunk, éppenséggel dekódoljuk, megfejtjük az előttünk feltáruló dolgok, történések, események jelentését, de legalábbis ha létre is hozzuk, csupán e jelentések dekódolása révén tesszük mindezt. No meg bizony egyetlen nyelvben, az anyanyelvünkben, vagy szerencsésebb esetben egy választott és tanult másik nyelvben mozgunk, de hogy nyelvek „halmozásáról” lenne szó, amelyek folytonosan átjárnak minket?! Ráadásul hogy aztán ez a sokszoros és folytonos átjártság, átjárás lennének én magam mint olvasó?! Pedig nagyjából ez az, amit Barthes nyomatékosan szeretne állítani. Amikor tehát olvasok, akkor olyképpen vagyok, amit és ahogyan olvasok. Ez mindenekelőtt azt jelenti, hogy az olvasás terében feladom addigi szilárd, pertinens, egylényegű és szubsztanciális elvű identitásomat, egyszersmind lehetőségem adódik teremteni egy másik, pontosabban egy mindújra másként identikus ént, aki az-is-és-nem-is-az-aki-voltam. Az olvasás általi átjártság, azaz a tranzitivitás éppen ennek a mindújra mássá válásnak a folyamata, e folyamat megnevezése. Hogy Barthes-ot ez (mármost a tranzitivitás) annál sokkal jobban izgatta, mintsem hogy pusztán egy új olvasáselmélet egyik fő komponenseként aposztrofálja, azt többek között az mutatja, hogy egy helyen megfogalmazza a tranzitivitásnak egy lehetséges önálló esztétikai elgondolhatóságát és működésmódját: „Talán ez az esztétika szerepe a társadalmunkban: egy *indirekt* és *tranzitív* diskurzus szabályainak felállítása [mely képes megváltoztatni a nyelvet, de nem kérkedik uralmával, helyes tudatával].”² Egy új olvasásesztétika Barthes elképzelésében tehát úgy lenne képes működni, szabályokat adni, rendeződési elveket megjeleníteni, mi több, folytonosan átalakítani az olvasás közegét, a nyelvet, hogy egyszersmind el tudna tekinteni attól,

* Ezt a szöveget „A szellős térben és a szűk időben” címmel megrendezett, Térey János emlékének és műveinek szentelt konferencia szervezőinek, Balajthy Ágnesnek, Melhardt Gergőnek és Radnai Dániel Szabolcsnak ajánlom, akik részint megtiszteltak a meghívásukkal, részint a „Hagyomány” hívszava alatt szerveződő szekcióba tettek engem, rádöbbsentve ezáltal arra, hogy akik nemrég még köztünk jártak, ránk mosolyogtak, velünk beszélgettek, olykor-olykor kritizáltak minket, immár végképp a hagyomány részévé váltak, egyszersmind éppen ezáltal lehetnek az életünk alakítói továbbra is.

1 Roland Barthes, *Az olvasásról*, ford. Babarczy Eszter = Uó, *A szöveg öröme*, Osiris, Bp., 1998, 56–66, 65.

2 Roland Barthes, *Roland Barthes-ról*, ford. Darida Veronika, Typotex, H. n., 2016, 148.

hogy a maga elv- vagy lényegszerűségét minduntalan előtérbe tolja, azaz, Barthes szavaival, „nem kérkedik uralmával, helyes tudatával”. Ily módon ez az esztétika indirekt és tranzitív lenne. Egészen pontosan az a diskurzus lenne indirekt és tranzitív, amit a Barthes-féle új esztétikai gondolkodásmód litotikusan szabályozna.

Nos a kérdés az, hogy miképpen néz ki a *litotész*, ezen új esztétikai látás- és működésmód talán legfőbb trópusa, pontosabban hogyan is képzeljük el ezt a produktív visszahúzódnást, elvszerű besűrűsödést, decentrált, inkább sokszorososan-mutálódva szóródó, mintsem lényegileg eredő gócpontot, oly módon történő elvonódást, hogy létrejöjjön valami más, valami több. Egy tranzitív esztétikai diskurzusnak ezzel a jelentésteremtő szétszóródással, egyúttal folytonosan újrendeződő mozgékony-sággal mindenképpen számolnia kell, erre reflektálnia szükséges. Persze a tranzitív rendeződés törvényeit más diskurzusformák is nagyon jól ismerik és beépítik elvi létükbe, ráadásul olyan diskurzusrendekről van szó, amelyeket a mindennapi és a tudományos, művészeti nyelvhasználatunk során alkalmazunk egyszerre természetesen és elementárisan; a grammatikáról és a logikáról van szó. Egészen pontosan a grammatikán belül a konjugációról, a logikán belül pedig a szillogizmusról. Arról van szó mindközönségesen, hogy akkor is, amikor ragozunk egy igét, és akkor is, amikor következtetések láncolatán át formálunk egy gondolatmenetet, egy meghatározott s mondhatni, igen szigorú renden keresztül áramoltatjuk a nyelvi alakítási ösztönünket, a tranzitivitás mindkét esetben tulajdonképpen a vonzatot, a vonzatos viszonyítást jelenti. A folyamatot áthatja a pertinens vonzódnás, a vonzat szükségképpenisége, azaz úgy jön létre a jelentés vagy az értelem, hogy az egészhez szükséges másik – a tárgyias ige esetében a tárgyi tartalom, a logika esetében a relacionális viszonyítás – mintegy eleve be van kódolva a folyamatba. Nos az olvasás tranzitivitásában is jelen van természetesen a mindenkori másiknak, másságnak a lehetősége, az eltérés, a különbözőség elevensége, ám a következtetés vagy okság vagy bármiféle idealizációs rend uralta jelentés *ab ovo* jellegzetessége nélkül. Az ilyen, valamiképpen esszencialista rend tehát az olvasás tranzitivitásában felfüggesztődik, anélkül, hogy összeroppanna a vonzódnások, vonzatok szoros, meghatározott dinamikus vagy ritmikus rendje.

Jelentés és értelem jön létre szakadatlanul az olvasás révén is, de jóval kevésbé egy pertinens, kitüntetett elv segítségével, mint sokkal inkább egy impertinens mozgalmasság afirmációja által. Az impertinens jelentések és értelemek hálózata egy plurális mezőben artikulálódik és konfigurálódik, ahogyan megint csak Barthes írja, „gondolatok, félelmek, vágyak, örömek, elfojtások” táplálják az olvasást, amelyeket minduntalan „szépen sorra veszünk a maguk sokféleségében”³ – nem pusztán akkor, amikor elgondolkodunk egy lehetséges olvasáselméletről vagy metaolvasásról, hanem kvázi önreflexíven s önkritikusan mindig, amikor olvasunk. Az olvasás impertinens és plurális terét nem kognitív és szignifikatív erők alkotják, hanem erotikus hatások és szinergiák alakítják: „minden olvasást átjár a Vágy.”⁴ Mindazonáltal ez a plurális olvasási mező vagy tér egy sajátos rendeződést mutat, azaz strukturális: „minden olvasás valamilyen struktúrán belül zajlik [noha ez lehet sokszintű és nyitott is], nem pedig az állítólagos spontaneitás állítólagosan szabad terében; nincs »természetes«,

3 Roland Barthes, *Az olvasásról*, 56.

4 *Uo.*, 58.

»vad« olvasás, az olvasás nem *terjed túl* a struktúráján, hanem alá van vetve neki; szüksége van rá; tiszteli; de fel is forgatja.⁵ Az olvasás szigorú értelemben ezért nem transzgresszív, hanem inkább tranzitív, biztosítja a sokféleséget anélkül, hogy elengedné a formálódás elvét.⁶

Nos ez a sajátos feszültség, rendeződés és sokféleség rivalizálása részben azért is lehetséges, mert – és ezt nagyon fontosnak tartja hangsúlyozni Barthes – az olvasás mintegy kiasztikusan feltételezi az írást, olvasás és írás egymás nélkül nem lenne lehetséges: „az olvasás az írás vágyának vezérfonala”.⁷ Barthes megfogalmazása rendkívül plasztikus, ugyanazon kijelentésben szerepel a vágy és a vezérfonal, egyként megjelenítve az uralhatatlanság és a sajátos megragadás feszültségét. Azért a kiazmus „csodálatos kapcsolatát”⁸ tartjuk relevánsnak e helyt olvasás és írás viszonyát jellemzendő (mondjuk a metafora vagy más trópus helyett), mert az olvasás során létrejött-megteremtett új jelentés vagy értelem nem az azonosítás vagy teljes hasonítás révén születik meg, hanem a különbség fennmaradása, sőt folytonos fenntartottsága által, miként a funkciókeresztező alakzatban: úgy jön létre új értelem, hogy a tagok az érintkezésük révén keletkező megtermékenyülés után mintegy tovább folytatják önálló létüket, „egyazon csúcsból indulnak ki, összekapcsolódva”, ám más utat járva.

Nos tehát egy lehetséges tranzitív olvasásnak mindenekelőtt a *litotész* és a *kiazmus* alakzatával kellene számolnia.

Ahogyan Borbély olvassa Téreyt

Azt gondolom, hogy a tranzitív olvasás imént felvázolt módján közelebb férkőzhetünk annak a kérdésnek néhány aspektusához, hogy milyen képet alakít ki és közvetít egymásról Borbély Szilárd és Térey János. Többféle olvasás létezik persze, hangos, néma, motyogó, monadikus, intenzív, felszabadító, divinatorikus, meditatív stb. A sort természetesen sokáig lehetne folytatni, mindazonáltal egyre inkább mellbevágó és eszméltető tapasztalat az ember számára a nem-olvasás, azaz hogy az alfabetikus betűt leváltja az excitatív pixel. Borbély és Térey egyaránt érzékelik e változást önmaguk körül, részint érzékenyen reagálnak verseikben s egyéb szövegeikben erre a techno-kommunikatív váltásra, részint egyre intenzívebben olvasnak. Mindazonáltal most azt vizsgálom, hogyan olvassák egymás szövegeit, tereit, történeteit – s

5 Uo., 58–59, kiemelés az eredetiben.

6 Olyannyira nem engedi el a formálódás elvét a tranzitív rendeződési aktivitás, hogy Barthes az esztétikai formálódás folyamatát az ideológia kitaró ismétlődése ellenében gondolja el, de egyáltalán nem „egy igaz fikció” ellenében [megint csak kiemelés az eredetiben]. Vö. Barthes, *Roland Barthes-ról*, 147–148.

7 Barthes, *Az olvasásról* = Uó, *A szöveg öröme*, 63.

8 Vö. Platón, *Phaidón* 60b. Az egyik legszebb kiazmus a *Phaidón*ban szerveződik a kellemes és a fájdalmas között: „Lám, milyen furcsa dolog, férfiak, az, amit kellemesnek neveznek az emberek: milyen csodálatos kapcsolatban van azzal, ami az ellenkezőjének tűnik, a fájdalommal: nem akar a kettő együtt lakozni az emberben, de ha valaki az egyiket kergeti és megfogja, csaknem mindig kénytelen megfogni a másikat is, mintha egyazon csúcsból indulna ki összekapcsolódva a kettő. És azt hiszem [...], ha ezt Aiszóposz észrevette volna, mesét formált volna belőle: hogy az isten ki akarta őket békíteni, mert háborúskodtak egymással, s amikor nem sikerült neki, összeillesztette a hegyüket, és ezért van az, hogy ha valakit az egyik meglátogat, utóbb mindig követi a másik.” *Phaidón* 60b–c, ford. Kerényi Grácia = *Platón Összes művei*, I., Európa, Bp., 1984, 1019–1119, 1026.

hogy pontosan mit is jelent az olvasás általi átjárás a világaik között. Borbély Szilárd esetében a kiazmus trópusa, míg Térey Jánosnál a litotész alakzata révén formálódik leginkább ez a kép.

Borbély Szilárd Térey Jánosról két önálló írást közölt a *Hungarikum-e a líra?* című 2012-es esszé- és kritikakötetében. Az egyik, *A debrecentér Térey János verseiben* című egy vállaltan töredékesen formálódó szöveg, alcíme szerint *Cetlik, jegyzések, excerpták*, a másik egy kritika Térey 2006-os *Ultra* című kötetéről.⁹ Mindkét szöveg egy nagyon elementáris és kiforrott versolvasási attitűdöt jelenít meg, egyáltalán nem kritikai, sokkal inkább afirmatív viszonyulásmódot visz színre, melyben az olvasó főképp motivikus-tropikus értelmezésre vállalkozik. A motívumok közt kiemelt helyet foglal el a tér, míg a trópusok között a metonimikus átvitel, az inverzió és a kiazmus játssza a főszerepet. Ugyanakkor mire eljutunk a Borbély-kötetben ehhez a két szöveghez, már addig is világossá teszi több helyen az elemző, hogy Térey Jánost a kortárs magyar irodalom kiemelkedő alakjának tekinti. Részint abban az értelemben, hogy a Térey-beszédmód és -nyelvalakítás elemi hatással van az őt követő költővonulatokra, részint pedig azért – és talán ez a mozzanat az, ami leginkább kivívja a költő-barát és figyelmes olvasó elismerését –, mert Térey úgy képes megújulni pályája során többször is, hogy éppen a magyar és európai tradícióhoz nyúl vissza. A *Paulusban* a klasszikus verses regényt olvassa és írja kvázi újra, a *Niebelung-lakópark* „monumentális vállalkozásá”-ban pedig Térey „a régi és az új szembeállításában a radikális utat választotta”.¹⁰

Fogalmazhatunk úgy, hogy Borbély Térey költészetét voltaképpen a tradíció és az innováció, a történő hagyomány és a folytonos megújulás kiazmusában helyezi el. Ez azt jelenti, hogy az európai és a magyar költészeti örökség oly módon érinti meg Térey lírai alakítóösztönét – azaz oly módon kereszteződik az európai és a magyar költészeti nyelv a lírai én saját nyelvével –, hogy közben képes a poétikailag kimunkált önmagasság megőrzésére. Vagy fordítva: a költő úgy őrzi meg a saját, megújulni képes attitűdjét, hogy mindújra érintkezik a hagyománnyal. Állíthatjuk, hogy Borbély Térey-olvasata leginkább az ily módon felfedezett, pontosabban megkonstruált kiazmusból veszi éltető erejét. „Alapvetően [...] a Térey-szövegekben a múlt az ön-elbeszéléshez szükséges távlat és díszlet. Kreatív szelekciót hajt végre, ám a mítosz erejét igényli és feltételezi. [A nyelvhasználat kérdésében is az elbeszélte múlt a múlt elbeszéléseinek nyelvét használja...]”¹¹ – írja Borbély, és ezt a gondolatát tekinthetjük saját Térey-olvasása *sine qua non*jának. Ebből azt szűrhetjük le, hogy Térey a múlthoz distanciáltan, tropikusán, játékosan viszonyul, kreatívan szelektál, miközben elemien táplálkozik a múlt erejéből, „igényli és feltételezi” azt. Ha ez nem lenne elég a tradíció

9 Vö. Borbély Szilárd, *A debrecentér Térey János verseiben [Cetlik, jegyzések, excerpták]* = Uő, *Hungarikum-e a líra?*, Parnasszus Könyvek, Bp., 2012, 142–147.; Borbély Szilárd, *Archeo Ultra [Térey János: Ultra]* = Uő, *Hungarikum-e a líra?*, 148–150. Az elsőként említett tanulmány eredetileg más címmel jelent meg: *A Debrecenként szervezett tér Térey János költészetében = Erővonalak. Közéltetések Térey Jánoshoz*, szerk. Lapis József – Sebestyén Attila, L'Harmattan, Bp., 2009, 317–325. Ebből tudhatjuk meg – a tanulmányhoz csatolt *Függelék*ből –, hogy Borbély egy nagyobb lélegzetű munkát szeretett volna szentelni „a Térey János költészetében felbukkanó Debrecen-kép” bemutatásának [324.].

10 Borbély Szilárd, *Hét elfoglalt fejezet a magyar líráról* = Uő, *Hungarikum-e a líra?*, 5–18, 7.; Borbély Szilárd, *A megkísértés kísérlete [Tózsér Árpád: Faustus Prágában]* = Uő, *Hungarikum-e a líra?*, 90–92, 90.

11 Borbély, *A debrecentér Térey János verseiben...* = Uő., *Hungarikum-e a líra?*, 143.

és az önelbeszélés funkciókereszteződő retorikus alakzatának megértéséhez, akkor az „elbeszél múlt” és a „múlt elbeszélései” nyelvi összeérintése végképp világosan jelzi, hogy miről van szó.

Borbély ezen a ponton a híres *Kétmalom utca 17.* című vers utolsó szakaszát idézi, mely Térey „debrecenterének” identikus-kulmináns megformálódása. Térey „debrecenteré” úgy válik „Debrecen történeti önelbeszélése”-nek mint „hamis köz-helyekkel dúsan benőtt táj”-nak¹² a szerves részévé, hogy közben szakadatlanul le is leplezi azt, önironikusan áthúzza a hamisságot, természetesen nem egy általános igazságot állítva a helyébe, hanem a lírai én saját maga formálta igaz történetét mesélve el, vagy hogy újra Barthes-ra utaljunk, „egy igaz fikció árnyékában” érlelve és formálva a költői diskurzust.¹³

Köszöntsд hát a Mohács-váró
Önsorsrontó Debrecent,
Mormold el turáni átkod
És helyreáll bent a rend.¹⁴

Térey egy klasszikusnak mondható mnemonikus aktus során rekonstruálja gyermek- és ifjúkora helyszínét, szembesülve azon kulturális közhellyel is, amelyek a szülővárosát, Debrecent meghatározzák, azonban – ahogyan Borbély hangsúlyozza – ezek a személyes és történelmi nyelvi rétegek, szociolektusok, hamis mitologizálások „nem visszarévedésként vétetnek újra használatba, hanem egy líravilág saját stílusjegyeivé válnak, egyúttal pedig a szövegközi áthallás felhívó jelei”.¹⁵ A fent idézett verszárlat szerint a lírai én teljességgel tisztában van Debrecen „önsorsrontó” jellegzetességével, azaz hogy a város szó szerint veszi az elpusztulás átkát és rémét – nyilván ezzel is szoros összefüggésben van, mondhatni, kompenzatorikus relációban, a nagyságnak valamiféle aránytalan szerepe a város önképében – , ám ennek ő maga nem hajlandó behódolni, mutatja ezt a „Köszöntsд...” cselekvésre felszólító, ám nyilvánvalóan e helyt épp e cselekvést, magát a köszöntést annuláló önmegszólítása.

Figyelemre méltó a *Kétmalom utca 17.* utolsó sorának többértelműségben fenntartott jelentése, hiszen egyfelől a „helyreáll” kifejezés a megoldás véglegessége felé tolja a jelentéstulajdonítás effektusát, másfelől viszont a „bent” határozószavának bizonytalan jelölete – mert hogy szó lehet itt a lírai én belső világáról, de magának a városnak a belső teréről is – éppenséggel nyitva hagyja a verszárlatot, ily módon is plasztikusan reprezentálva azt, hogy a tér és az én milyen szorosan, mondhatni, kiasztikusan kapcsolódik össze Térey poézisében.¹⁶ A térpoétikának e verszárlatban is megtapasztalható izgalmas megformálódása egyszersmind Debrecen városát a világ olvashatóságának gazdag alakzataként mutatja fel, amelyben a város tere és

12 Uo.

13 Barthes, *Roland Barthes-ról*, 148.

14 Vö. Térey János, *Kétmalom utca 17.* = Uő, *Őszi hadjárat. Összegyűjtött és új versek, 1985–2015*, Jelenkor, Pécs, 2016, 503–506, 506.

15 Borbély, *A debrecentér Térey János verseiben...* = Uő, *Hungarikum-e a líra?*, 144.

16 Térey írásművészetének térpoétikájáról legújabban Balajthy Ágnes, *Érintés, törés, metamorfózis. Térey János: „Füből lett fa”*, *Alföld* 2022/5, 61–71.

a lírai ének e térhez való viszonya a tapasztalhatóság egészének különböző eredőjű diszpozíciójaként teremődik újjá. E diszpozícióban lehetővé válik sokféle indíttatás versbeli kibontása: attól a vágytól kezdve – Hans Blumenberg plasztikus fogalmaira utalva –, „hogya a világ a pusztá érzékelésen, sőt jelenségeinek pontos kiszámíthatóságán kívül más módon is hozzáférhetőnek bizonyuljon”, nevezetesen „a természet, az élet és a történelem értelmes módon megnyíló egészeként”, amely egyszersmind „a legtökéletesebb és már nem kényszerű elérhetőségére irányul”, azon a már szinte mágikus „természetes igény”-en át, hogy „az ellenőrizetlen erők felett” hatalmat szerezzünk, addig „a másik, azonnali bensőségességre irányuló kívánság”-ig, hogy magát a szintizsta istenit interiorizáljuk, a rituális megtestesülés útján.¹⁷

Ahogyan Térey olvassa Borbélyt

Térey János kicsivel több, mint öt évvel élte túl barátját és költőtársát, Borbély Szilárdot. A barát halálára írt egy siratóverset *Mielőtt szentté. Borbély Szilárdot* címmel. Ez a valóban megrázó, felkavaró nagy vers Térey olvasata Borbély sorsáról, költészetéről, arról, hogy miként viszi színre egy 20. század végi, 21. század eleji költő Magyarországon a benne szüntelenül és nyugtalanul munkáló alakítóösztön sokszor uralhatatlan, ám minduntalan formába vágyó erőit [az alakítóösztön németül talán jobban hangzik, 'Bildungstrieb', amiben a 'Trieb' kevésbé a biológiai ösztönre, mint inkább valamiféle hajtóerőre utal, a 'Bildung' meg nyilván a képzést, művelődést, műveltséget, alakítást jelenti, a kettő összetétele pedig az embernek önmagára irányuló megalkotását, de hát a 'Trieb'-ben mégiscsak van valami atavisztikus nyersesség].

Még mielőtt olvashánk ezt a szöveget, szeretnék utalni egy nem kevésbé megrázó és felkavaró szöveghelyre Téreynél, ahol szintén felbukkan Borbély. A 2012-es *Teremtés vagy sem* című kötet – amelyet nyugodtan tekinthetünk Térey saját ízlésű irodalomtörténeti munkájának, melyben felszabadultan, szellősen és ingeniósan értékeli újra és át a hagyományt –, szóval ennek a kötetnek a „...*mézzel elegy keserűség!*” már címében rendkívül informatív esszejében Csokonai Vitéz Mihályról ír nagyon szimpatikusan és entuziasztikusan [hogya az egyik kedvenc soromat, a szöveg zárlatát idézzem, Csokonai „napfényes kertjeinek világa [...] Mozartéval rokon”¹⁸]. Nos ebben az esszéisztikus portréban említi meg Térey Csokonai nagy bölcséleti versét, a *Halotti verseket*, és emlékeztet rá, hogy ennek a költeménynek a „[f]ölolvasásakor csúnyán megfázik egy nagyváradi temetésen. Borbély Szilárd szíves közlése szerint minden jel arra mutat, hogy a hétrészes költemény több mint harminc oldalát egyvégtében olvasta föl ott, nem csupán a hetedik, *Maga a búcsúztató* című passzust. A hallgatóság bizonyonnyal ráért, nem sietett senki sehová. Csokonai, ha nem is közvetlenül, tulajdon mesterségének áldozatává válik.”¹⁹ Azért különösen szívszorító e sorokat olvasni, mert e helyt egyazon konfigurációba rendeződik a magyar irodalom és Debrecen három nagy költőjének alakja, és ennek az egyberendeződésnek a szervezőlve a halál.

17 Hans Blumenberg, *Eine Metapher für das Ganze der Erfahrbarkeit* = Uő, *Die Lesbarkeit der Welt*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1993, 9–16, 10.

18 Térey János, „...*mézzel elegy keserűség!*” Csokonai Vitéz Mihály = Uő, *Teremtés vagy sem. Esszék és portrék, 1990–2011*, Libri, Bp., 2012, 49–52, 52.

19 Uő., 51.

A *Mielőtt szentté. Borbély Szilárdot* című sirató nagyon erős szövetű költemény.²⁰ Mnemonikus és motivikus szálak egyaránt találhatóak ebben a versszövetben, a lírai én visszaemlékezik barátjára, konkrét életeseményeket, létmozzanatokot idéz föl, amelyek az együtt eltöltött időt jellemezték. Beszélgetéseiket, látogatásukat a temetőben, ahol a lírai én szüleinek sírjára tettek friss virágokat. Közös autózásait Debrecen utcáin, aztán itt is előkerül azon toposzok közül pár, amelyeket már Borbély is észrevételezett Téreynél a cívisváros önhazugságai, remitizálásai során, többek között a szoborállítási mánia vagy a vizek fájó hiánya. Aztán megidéződik a Borbély Szilárd szüleinevel történt borzalmas tragédia 2000 karácsonyán: „akkor lett az, aki?” – kérdezi a vers beszélője, majd tūpontosan meg is válaszolja saját kérdését, sokunk dilemmáját megfogalmazva, miután értesültünk Szilárd haláláról: „Én nem láttam rajta haláljelet. / Szorongott.”²¹ Majd jön egy értékelő-ítélő gondolat is, amelyben megint csak sokunk véleményét, megérzését viszi színre a vers lírai perszónája, ismét csak tūpontosan, a halott költő-barát iránti kegyeletet s tiszteletet csak még jobban kidomborító őszinteség és élelítés hangján:

Tetszett, zavart is pár – megszenvedett – póz,
A Szerény, a Szegény meg a Szamaritánus;
És sokkolt, ami mindezeknek ára.
És fedezetük: meghívott halála.²²

És hát a keretező verszárlat egyként rejtélyes és nyilvánvaló evokációja és intése:

Mielőtt búskomor szentté avatnák,
És elnyelné a debreceni erdő:
Még visszavonja magát a világból.²³

A vers fő motívumának a hagiografikus és hagiolatrikus szólamot tekinthetjük, pontosabban azt, hogy milyen veszélyek rejlenek a szentté avatás gesztusában. Ez a címben is megjelenik, illetve versnyitó és verszáró inskripcióként nyomatékosan tovább él a befogadóban is. A vers kereteként szolgáló szentté avatás momentuma feltehetően arra utal, hogy a magyar irodalomban az írókat, költőket illető hagiológiai felmitizálás éppen olyan veszélyeket képes rejteni magában, mint a teljes feledés. Térey Borbély-olvasásának ily módon az a figyelmeztetés a legizgalmasabb mozgatórugója, hogy vigyázzunk az emlékezéssel, mementó-állítással, mert a benne rejlő nagy veszély az, hogy immár éppen az válik olvashatatlanná, akire, amire emlékezünk. Mindez inverz, ironikus gesztusként ott lüktet végig a vers soraiban, hiszen a lírai én oly módon emlékezik, hogy folytonosan visszahátrál az emlékezés torzító hatalmától, oda is adja magát e hatalomnak, ám szukcesszíve meg is vonja magát tőle. Borbély Szilárd személyének és költői sorsának litotikus olvasása révén Térey éppen

20 Vö. Térey János, *Mielőtt szentté. Borbély Szilárdot* [az *Őszi hadjárat* című ciklus XVIII. darabja] = Uő, *Őszi hadjárat...*, 779–781.

21 Uo., 780.

22 Uo., 780–781.

23 Uo., 781.

azt érheti el, hogy eleve maradjon köztünk a költő alkotókedve, azáltal, hogy lépten-nyomon olvassuk vagy újraértelmezzük a műveit. A Borbély esendőségére való utalás [„*félszeg és okos barátom*”; „*»Autót vezettél, ez kilóg a képből, / Nem vall törékeny alkatodra...«*”; „*pár – megszenvedett – póz*”²⁴] is ebben a kontextusban válik relevánssá és lényegi mozzanattá a szövegben, no és a verszárlat színre is viszi a totális litotész alakzatát: „*Még visszavonja magát a világból.*” Ez mind-mind megint csak a tranzitivitást szolgálja, mármint abban az értelemben, hogy részint át- és átjár bennünket Borbély Szilárd textuális és egzisztenciális önelűntető aktivitása, részint pontosan ezáltal élhet tovább köztünk, íródik és válik olvashatóvá a számunkra ez az életmű. Vagyis hát mindkét életmű.

Borbély Szilárd és Térey János művei immár pregnáns és megkerülhetetlen részét képezik azon küzdelemnek, amely „a világ megtapasztalására irányuló vágyak”, valamint „az életet kísérő nagy könyv”-ek közötti versengés évezredes történeteként konfigurálódik köztünk. Blumenberg egyszerre józan és sokféle dimenzióra rányíló szavai mindkét költő olvashatóságát illetően megfontolandóak, hiszen mind a vágyak, mind a létrejött alkotások természetéhez való befogadó viszonyulást jellemzik. Ezek a vágyak tudniillik mindig is

a világ értelmességére vonatkozó igényt artikuláltak, mely értelmesség a valóság nyitottságaként az emberek számára a világhoz való viszonyuk határértékét jelenti. Könnyű elfelejteni, és ezért azonnal meg kell jegyezni, hogy éppen az életet kísérő könyvek, a kanonikus szövegek értelmezése milyen kínokat okozhat egész kultúráknak érvényességük terén, és nem csak intellektuálisan. Ahol az igazságot közelinek hiszik, ott a fájdalom is közel van.²⁵

Angyalosi Gergely

A „cívis” mint kisebbségi

Azt a tényt, hogy valaki egy kisebbségi csoporthoz tartozik, többnyire úgy szokás értelmezni, hogy társadalmi helyzete finoman szólva törékeny, vagyis a „gyengébb fél” pozíciójában van. Ez azt jelenti, hogy egyéni vagy kollektív jogainak érvényesíthetősége nem evidens, vagy legalábbis bármely politikai fordulat esetén meg-ingatható, vagy egyenesen visszavonható. Olyan szituációról van szó, amelyben a többséget képező népcsoporttal vagy csoportokkal való – többféle értelemben is megfogalmazható – szembenállás identitásképző faktor, vagyis kiküszöbölhetetlen része magának az adott léthelyzetnek. A rendszerváltás előtti években a demokratikus ellenzék egyes teoretikusai, például Szabó Miklós történész éppen ebből a megfontolásból egészítette ki a demokrácia hagyományos meghatározását a kisebbségre

24 Uo., 779., 780.

25 Blumenberg, *l. m.*, 12.

való utalással.¹ Eszerint a demokrácia nem pusztán a többség akaratának, hanem a kisebbség jogának érvényesülését is feltételezi.

De hogyan kell értelmeznünk a kisebbség fogalmát, ha egy olyan társadalmi csoporthoz tartozás igényét jelzi, amely voltaképpen csak virtuálisan, illetve történelmi hagyományok formájában létezik? Amely egy valaha volt *többség* értékvilágához való ragaszkodást fejez ki, szemben a jelenlegi társadalom többségi csoportjainak világvilágával vagy életfelfogásával? Mindez Térey János posztumusz könyve kapcsán merült fel bennem [*Boldogh-ház, Kétmalom utca. Egy civis vallomásai*]. Főleg az alcím Márai-utalása hökkentett meg és tett kíváncsivá.² Az utóbbinál az *Egy polgár vallomásai* természetesen főcím, és önmagában véve aligha volt meglepő a harmincas évek közepének olvasója számára. Ma sem az, noha a polgári életvitelnek és tudatnak az a formája, amelyet a kassai író könyvéből megismerhetünk, mára majdnem olyan távolságba került tőlünk, mint a debreceni civisek miliője. Márai Sándor ugyanis vitathatatlanul polgár volt, származása, gondolkodásmódja, valamint vágyott (és időről időre sikerrel megvalósított) életvitele szerint is. Térey születésekor azonban a civis életforma már réges-rég nem létezett. A regény egyik (fő) szála pedig éppen arról szól, hogy miképpen szakad el végleg (a maradék „négyzetölekek” eladása révén) a parasztpolgár-gyökök anyagi alapjától, vagyis a földtől. Márai megjegyzést fűzött az *Egy polgár vallomásainak* véglegesített szövegváltozatához. „E regényes életrajz szereplői költött alakok: csak e könyv oldalain van illetőségük és személyiségük, a valóságban nem élnek és nem is éltek soha.” Térey ellenben a *valóságos* ősök után nyomoz. Lakozott benne egy rendkívül alapos történész-kutató; megemlíti, hogy már a gimnáziumban is a helytörténeti dolgozataival volt igazán sikere. Később sorra írta a jobbnál jobb cikkeket budapesti és debreceni házakról, utcákról, városrészekről. Nem meglepő tehát, ha ugyanilyen körültekintéssel fog a saját ősei utáni nyomozásba, ami nem jelent álságos „objektivitást”. Folyamatosan érzékelteti, hogy a rokonságtörténet kutatása egyben önmaga-keresés, hogy egzisztenciális tétje van számára. De a tudható „tények” érdeklik, a fiktív valóság nem. A macsi birtok „ha vanni nincs is már, volni volt, ez biztos. Ősidők óta. Voltaképpen elvagyok én bármilyen ősökkel, csak jobban szeretem tudni, mivel foglalkoztak, mint nem tudni.” Pontosan tudja, hogy a családtörténet-kutatás kulcsszavai ezek: „talán”, „jó eséllyel”, „alighanem”, „valószínűleg”. Ezekből a bizonytalanságot jelző módosítószavakból bizvást kinőhetne egy-egy novellaértékű részlet, de Térey nem enged a csábításnak. Ezzel szemben Márait aligha érdekelte volna a jeles cipszer családjának története, ha nem látta volna meg benne a regény lehetőségét. A két író esetében tehát egészen más jelentenek a „vallomások”; más az egzisztenciális helyzetük és másfajta irodalmat akarnak létrehozni abból, amiről „vallanak”.

Márai a polgári kultúra egy fajtájának felbomlását, elsüllyedését, jelentéktelenné válását mutatja meg egy nevelődési regény poétikai keretein belül. Téreynél viszont azt kellene megértenünk, hogy az egyes szám első személyben szóló narrátor miért akar „visszatalálni” egy olyan kultúrához, amelyről csak történetek, rekvizitumok, vagy

1 Szabó Miklós, *A többség hatalma és a kisebbség joga. Érdek és politikai akarat viszonya a modern demokrácia-felfogásban*, *Világosság* 1981/12., 757–763.

2 Ld. Szirák Péter, *Kívül-belül gyász*. Térey János: *Boldogh-ház, Kétmalom utca. Egy civis vallomásai*, *Alföld* 2021/5., 94–101.

ahogy Foucault mondja, „monumentumok” formájában lehet tapasztalata. Végző soron Térey művét is nevezhetjük nevelődési regénynek, ha ő maga nem is nevezte annak. Borbély Szilárd még 2007-ben közzétett néhány feljegyzést egy meg nem valósult kutatásról, amely Téreyhez kapcsolódott volna [A Debrecenként szervezett tér Térey János verseiben].³ Ebből idézek:

[*Debrecen metonímiái*] A hely [konkrétan most Debrecen] a nyelvi leírás által elbeszéléssé, történetté alakul át. A Térey-versekben Debrecen elbeszélések [kezdetben] laza szövedéke. Ezek az elbeszélések történetekké állnak össze. Ezek a nyelvi alakzatok lesznek a hely metonímiáivá. [*A történet múltja*] Egy történet múltja körvonalazódik, amely a nevelődés klasszikus irodalmi mintája felé mutat. A történet múltja a történelem felé mozog, ahol a történelem a nevelődési narratíva mesterévé lesz. [*Debrecen mint a 'Bildung'*] Debrecen mint történelem; a város mint rétegződés, archeológiai bázis, amely feltárható. Története tanít.

Borbély Szilárd minden megjegyzése telitalálat, pedig csupán a költő 2003-as és 2006-os versgyűjteményeire hagyatkozhatott.

Mit tanít hát Térey beszélőjének Debrecen története? Ha valamit sikerült megvalósítania az írónak ebben a fájdalmas hirtelenséggel félbemaradt önéletrajzi vállalkozásban, az éppen annak a folyamatos érzékeltetése, hogy a környezet és a család problematikája mélyen összefügg az elbeszélő későbbi döntéseivel és választásaival. Mindenkinek vannak nagybetűs Helyek az életében, mindenekelőtt nyilván a gyerekkor „tájékai”. Téreynél, mint azt már a kilencvenes években megjelent műveiből tudhatjuk, ez a szeretett-gyűlölt hely Debrecen; a család, a tágabb rokonság pedig a városhoz hasonlóan kettős arcát mutatja. „Városomat határozottan szerettem, és azt hiszem, értettem is, a nehezen tagadható szűkössége mégis nyomasztott.” El kellett jutnia a „nagyyszerűség” megleléséig a kisszerűség tengerében. A város [akár a család] lehúzó, mint a hínár, gátja a személyes szabadságnak, a kibontakozásnak, az élet pozitív megélésének; ugyanakkor „óklítő”, biztonság, a személyes múlt támasza: közeg, ahová mindig vissza lehet hátrálni. Két idézet. „Apám nem a fölemelkedés, hanem a végleges alámerülés jelképe volt és maradt számomra.” „És hát, elvégre micsoda hagyományokat kaptam, amikor fölfedezhettem debreceni gyökereimet! Hatszáz év, ha nem több.” Utóbb már a város történetét is a személyes hagyományai közé sorolja, hiszen így folytatja a mondatot: „hagyománynak tökéletesen megfelel, mindörökre.” Ez az ambivalencia megjelenik már a *Tulajdonosi szemlélet* verseiben [„Könnyű veszendőbe menni Debrecenben” – *Halottasház*], vagy az első *Termann hagyományai* című, szintén 1997-es prózakötetben [„öklömet ráztam a vonatablaktól Debrecen felé”]. De: „Én lettem krónikása / a hajdúsági földnek.” [*Harminchat éves asszony*] Nem a hagyomány akarása és vállalása az új tehát az *Egy civis vallomásaiban*, még csak nem is az ambivalencia felismerése, hanem a tudatosság magasabb foka, amellyel mindehhez viszonyul. Ehhez pedig az a felismerés is hozzátartozhat, hogy a hagyományt akkor sajátítottuk el igazán, ha kimozdulunk belőle a jövő felé.

3 Új Forrás 2007/10. <https://epa.oszk.hu/00000/00016/00130/071310.htm>

Térey nem akart sem önéletrajzi regényt, sem pedig családregeényt írni. Ahogy fogalmaz, „nem akarta alávetni magát az ábrázolás kényszerének”. Nem vitás, hogy a mű lehetett volna „aparegény”, ahogy már többen felvetették. Eléggé sajátos, hogy a narrátor, aki minduntalan hangsúlyozza, hogy az édesanyjához áll közel, voltaképpen több-kevesebb megszakítással az apjáról beszél elsősorban. Megtudunk ugyan egyet-mást az anya családi hátteréről, nagy vonalakban megismerjük életének alakulását, de jellemének, érzelmi életének mélyebb rétegeibe nem láthatunk bele. Nem kizárt, hogy ebben a tekintetben is módosult volna a munka, ha a szerzőnek marad még ideje tovább dolgozni a kéziraton. Mindazonáltal úgy vélem, hogy ez a hangsúlykülönbség mindenképpen megmaradt volna. Több okból is. Egyrészt a narrátor önelemzéseiből egyre világosabbá válik, hogy belső törekvései, sorsdöntő választásai, egyéniségének konstanssá váló vonásai az apával való birkózás során alakultak ki. Másrészt a családtörténeti szál majdnem teljes egészében az apai ősök utáni nyomozásból áll, hiszen a Tóthok voltak a tősgyökeres debreceniek, míg a „tanyán felnőtt”, „kisparaszti ivadék” anya körül a tágabb családban mindig „megfagyott a levegő”.

A nukleáris család, s azon belül a saját személyisége tehát olyan rejtvény az elbeszélő számára, amelyet csak az apa figuráján keresztül próbálhat megfejteni. Azt az embert kell elemeznie, akit gimnazista korára már meggyűlölt az erőszakosságáért, „és nem melleleg a reménytelenségért, amellyel naponta kénytelenek voltunk szembenézni”. Borbély Szilárd szerint a Fiú nem tudja nem bünként megélni az Apa elmeagyintézetbe helyezését.

A Fiú a bűn miatt a Hely és a Név megváltoztatásának eszközához nyúl. A trauma az Apa nevének áthelyezésével hajtható végre. Az Apa neve helyére a Hely kerül. És a sorozatos áthelyezések eredményeként az Apa Nevével együtt 'Debrecen' represszió alá kerül. [*Debrecen mint [irodalomtörténeti] trauma*] A Térey-versek beszélőjének az Apa-[Debrecen] általi traumatizálódása behelyeződik abba az elbeszélésbe, amit a [modern, vagyis Csokonai utáni] magyar irodalom Debrecen-[Apa] általi traumatizálódása jelent. [*A trauma trópusai: a tékozló fiú*] Az evangéliumi parabola [Luk. 15,11-32] sokszor, sokféle értelmezésben tér vissza az irodalomban is. A kegyességi, teológiai [vagyis krisztianizált] értelmezések mellett az irodalom rég sejti ennek a példázatnak az apa ellen forduló nyelv, az apa nevét és nyelvét elvető elbeszélhetőségét. Ebben az esetben pedig a bűn nem üdvtörténeti távlatú; csupán humánetológiai jelenségről van szó. Arról, ahogy a fiú elragadja az apától a nyelvet, és ő mondja el az apa történetét. Ezzel teremti meg [az apa] identitását mint önmaga [a fiú] eredetét.⁴

A posztumusz regényből levonható tanulságok Borbély koncepcióját csak annyiban módosítják, hogy a névváltás nem pusztán és nem is elsősorban az apa nevének megtagadása, hanem kilépés egy hosszú leszármazási sorból. A János keresztnév,

4 Uo.

mint írja, „a családunkban a múlt század hetvenes éveire unalmas sormintává vált.” A Tóth pedig a rokonságtól függetlenül is gyakori név volt Debrecenben. „És naponta jöttek szembe az azonos nevűek, elég volt ebből. Ettől a névtől előbb-utóbb szabadulnom kell.” Így született meg Térey János, az író. Rögtön megjegyzi azonban, hogy nem az ősei idegenek számára, akik viselték, hanem csak a nevük. „Hiszen évek óta őket nyomozom” – teszi hozzá. Ha az ősök nevét sorolja „mindez *name dropping*-ként ontva csupán egzotikum, de ez a szimbiózis, ez az együtt-lélegzés, szuszogás igenis számított akkoriban, közösséget teremtett, pajzsot egymás köré, ahogy ma is számíthatnak egymásra a különféle rokoni közösségek tagjai, és így lesz ez mindig.” Ezen a ponton térhetünk vissza a civis-problematikához. Korábban azt mondtuk, hogy a civis-életforma, a civis-világlátás már régóta nem létezik; ez azt jelentené, hogy a szó szoros értelmében vett civisek sem léteznek már. Valamilyen civis-tudat ugyanakkor kétségtelenül jelen van, hiszen Debrecen gyakran nevezik ma is „civisvárosnak”. A „civisség” tehát valamiképpen a „debreceniség” szinonimája. A hagyományok szerint debreceninek csak az nevezheti magát, aki a „körön belül”, vagyis a Basahalmon innen született – vagyis a város össznépségét tekintve nyilvánvalóan kisebbségi. Viszont olyan kisebbséghez tartozik, amely a város „lényegét” képviseli, vagyis a „gyűttmentekkel” szemben szimbolikus többségi pozícióban van. Mármint a kérdés az, hogy mit jelenthet ma a „debreceniség” általában véve, és mit jelent Térey számára? Nem álthatom magam azzal, hogy akár csak vázaltszerűen választ tudnék adni ezekre a kérdésekre. Ehhez a civisvilág történetét kutató klasszikus munkáig, például Balogh István *A civisek világa* című művéig [Gondolat, 1973], irodalomtörténeti vonatkozásban pedig a tekintélyes szakirodalommal rendelkező Árkádia-perig kellene visszanyúlni. A debreceniség fogalmát néhány évvel ezelőtt egy konferencián járták körül, amelynek anyaga 2020-ban jelent meg.⁵ [Borbély Szilárd egyébként 2007-ben „kripto-fogalomnak” nevezte a „debreceniséget”, hozzátéve, hogy „értelmezése nem áll módomban”.] Itt és most csak arra fogok szorítkozni, ami ebből a rendkívül összetett kérdéskörből összefüggésbe hozható Térey művével, s ezt is csak jelzésszerűen fogom tenni.

„Mi az, hogy civis? Csak azt hiszem, amit a magam szemével látok és a magam fülével hallok? Meg azt, hogy nincs kiút maradiságom börtönéből? Kazinczy valami ilyesmit pedzegetett” – írja az *Egy civis vallomása* szerzője.⁶ A széphalmi mester valóban többször és többféle megközelítésben „pedzegette” ezt a gondolatot. [Ennek az anyagnak a részletes és filológiai alapon megalapozott nyomon követését végezte el Debreczeni Attila az említett tanulmánykötetben.]⁷ Egy 1806-os levelében például így fogalmaz: „Én részemről azt tartom Debreczeniségnak, midőn valaki mindent a’ maga szemével lát, a’ maga fülével hall, mint a’ sárgaság eszméletlen kórja, s vitatja, hogy a’ dolog nem Erscheinung, hanem Ding an sich selbst, s nem csendesén vitatja mint a’ subjective igazat látó, hanem kárhóztatva azt, a’ ki másként ítél, s magának tetszésében vad röhögésekre fakadva azok ellen, a’ kiknek az másképpen látszik

5 *A debreceniség mintázatai: városi identitás és a lokális emlékezet rétegei a kora újkortól napjainkig*, szerk. Bódi Katalin – Lapis József, Debreceni Egyetemi, Debrecen, 2020.

6 Térey János, *Boldogh-ház, Kétmalom utca. Egy civis vallomása*, Jelenkor, Budapest, 2020, 450.

7 Debreczeni Attila, *A debreceniség. Kazinczy és egy nyelvi paradoxon születése = A debreceniség mintázatai*, 24–71.

holott az azoknak stúdiума, nem az övé.”⁸ *A felelet a feleletre* egy helyén pedig így ír: „De kiki tudja, ha Debreczent ismeri, mit értenek közönségesen ,s Debreczen Debreczeniségén, és hogy ott a’ kis-városi lélek, melly irtóztató játékot úz. Ott minden a’ maga szemével lát, ,s próbálja bár valaki mondani, hogy az nem mindenkor jól lát! Ott minden mindent tud.”⁹ Kazinczy tehát egy bizonyos mentalitást nevez „debreceniségnek”, egy olyan mentalitást, amelyet az előbb idézeteknél pontosabban sohasem határozott meg. Leírásának van egy könnyen érthető, valamint egy alig értelmezhető része [ez utóbbira céloz Borbély Szilárd a „kriptofogalom” kifejezéssel]. Az előbbi – mai szakzsargonnal élve – egy zárt értelmezői közösséget feltételez; aki tehát „debreceni”, az rendíthetetlenül meg van győződve arról, hogy a világlátását megalapozó premisszák az egyedül helyesek, azokat nem lehet megkérdőjelezni. Azok a megállapítások pedig, amelyekre ezekből a premisszákból kiindulva jut, magát a valóságot („Ding an sich selbst”) jelenítik meg. Biblikusan szólva, debreceni az, aki mindig és mindent „színről színre lát”, és sohasem „tükör által homályosan”. Ennek alapvető oka a „kis-városi lélek”, vagyis a bezártság egy bizonyos körbe, amely be sem engedi a saját gondolkodásmódjának és tapasztalatvilágának nem megfelelő elemeket, vagyis kizárja a vita lehetőségét is.

Eddig a pontig Kazinczy álláspontja egyértelmű, és az is jól követhető, hogy miként fejlődik ki ebből a jellemzésből az Ady-féle „a maradandóság városa” mint irodalmi toposz. Debreczeni Attila értelmezésében azonban mégsem egy *pars pro toto* jellegű szinekdochéről van szó, hanem inkább egy bizonyos mentális struktúra *personifikatio*járól. Viszont éppen a Kazinczy-féle „pseudo-fogalom” alapozza meg szerinte „a jó értelemben vett” debreceniség oximoronját, amelyben a „maradiság” jelentést a pozitív értelmű „hagyományörzés” váltja fel. Azt azonban maga is nyitott kérdésként veti fel, hogy vannak-e olyan szövegek a 19. és a 20. század fordulójáról, amelyekben „az így értett civisidentitás *explicit módon, identifikációs jelleggel* megfogalmazódik”.¹⁰ Remélhetőleg lesznek majd kutatói ennek a témakörnek, hiszen alaposabb vizsgálódások híján valószínűleg a jóval későbbi Gulyás Pál-féle holdkörös Debrecen-koncepció merül fel először mindenkiben. Gulyás „debreceniség”-gondolata „meg akarja teremteni a Sziget-Debrecent, sőt Árkádia-Debrecent, amely Sziget-Debrecennek is szigete. [...] Azok a debreceni bennszülöttek, akik »lemaradtak a fővárosi vonatról«, lassanként ebben a lemaradásban a sors szavát látták. Egyszerre csak egy *boldog szigeten* találták magukat. Úgy érezték, mintha nehéz, évszázados álomból ébredtek volna erre a szigetre.”¹¹ Úgy gondolom, hogy Térey nem ehhez az önáltató mítoszhoz, hanem az „*explicit módon, identifikációs jelleggel*” megfogalmazott civisidentitáshoz szeretne kapcsolódni. Ezen az úton azonban nagy nehézségekkel kell szembenéznie. Az egyik az, hogy a negatív értelemben emlegetett debreceniség [a bezárkózó mentalitás, az idegenség elutasítása] a 20. század elejétől egyre kevésbé tekinthető a civis életforma következményének. A civisek képviselői fokozatosan kiszorulnak a város döntéshozó testületeiből, vagyis a debreceniség ekkorra már

8 Idézi Gyapay László, *Kazinczy a debreceniségről. Kölcsy Csokonai-recenziójának háttéréhez*, ItK 1998/1-2., 37.

9 Ld. Debreczeni, *I. m.*, 27.

10 Uo., 71.

11 Bakó Endre, *Egy romantikus Debrecen-vízió csödjé. Gulyás Pál Sziget-Debrecen eszméje = A debreceniség mintázatai*, 189.

a különböző politikai felfogások függvénye, konstrukciója.¹² A másik probléma, amelylyel a „cívis vallomásokat” író Téreynek meg kell küzdenie, az a földhöz és a városhoz való *egyidejű* viszony. Enélkül nincs értelmezhető cívislét.

Balogh István a civistársadalmat erodáló folyamatokat többek között azzal példázza, ahogyan a városi polgárok egy része a külvárosokba kényszerült. De megjegyzi, hogy az újkori polgári mentalitást a cívis sohasem tette magáévá. „Városlakónak tartotta magát még akkor is, ha a belvárosi házából kiszorulva, a külvárossá vált szőlőskertekben, vagy még ott sem birtokolt házat. Az életézés és a valóság közötti különbség konzekvenciáit sohasem volt hajlandó levonni.”¹³ A Térey-regényben az apa ezt az eljárást fordítja meg: a macsi birtok pótlékeként Vámospércsen vásárol birtokot. „Hozd vissza a hajdani dűlőt, menekülj befelé kívülről / Járd fel a föld köreit, tárd fel a rétegeit.” [Gulyás Pál] Miért volt erre szüksége? *A mi dűlőnk* Térey szerint „az emlékezet miatt”, a saját gyerekkora miatt kellett az apjának. „A virágzás, a saját kézzel betakarított termés, a talpalatnyinál valamivel nagyobb föld.” Az írónak a saját magára vonatkozó felismerése éppen az, hogy érti ezt, vagyis végre van valami, ami közös az apában és benne. Az értés képessége azonban távolról sem jelent azonosulást. Az „életézés és a valóság közötti különbség konzekvenciáit” az apa ugyanúgy nem hajlandó levonni, mint annak idején a margóra szoruló parasztpolgárok. Nem látja be, hogy a szimbolikusnak tekinthető földművelés csak illúzió. A fia viszont jól látja ezt: megszabadul „az utolsó négyyszögölektől”, de csak azért, hogy szellemi magánhagyományként vállalhassa a cívislétet. Felmerül a kérdés: ez a hagyományvállalás mit jelent egzisztenciálisan mint identitásképző tényező? Mi a jelentősége annak, hogy „Civisország demarkációs vonalán belül” született? „Énnekem annyi, hogy nagyot dobban a szívem, amikor meglátom a tócskerti skyline-t, tudom a történetét, a száz meg ötszáz év előtti képét, beszélem a nyelvét, szerettem és gyöttrődtem benne és érte eleget. Más ugyanezt érzi, mikor a Kennedyről megy Manhattan felé.” Tulajdonképpen ezen a ponton marad abba az identitásanalízis: az érzelmi odatartozás minimalista megfogalmazásánál. Korábban azt írta, hogy valahová tartozni „annyit is jelent, hogy bizonyos szabályokat elfogadsz, bizonyos rítusokat megtartasz, más szabályokat pedig határozottan elutasítasz, bizonyos szertartásokra pedig fűtyülsz”. Sosem tudjuk már meg, hogy megírta volna-e pontosabban is, milyen magatartási minták vonatkozhatnak a civisséget ezen a módon vállalókra.

Pedig nagyon izgalmas lett volna látni, hogy milyen módon tudja kikerülni az ilyen helyzetben óhatatlanul felmerülő hamis mítoszokat, melyek veszélyének pontosan a tudatában volt. Ezt jó előre látta Borbély Szilárd is.

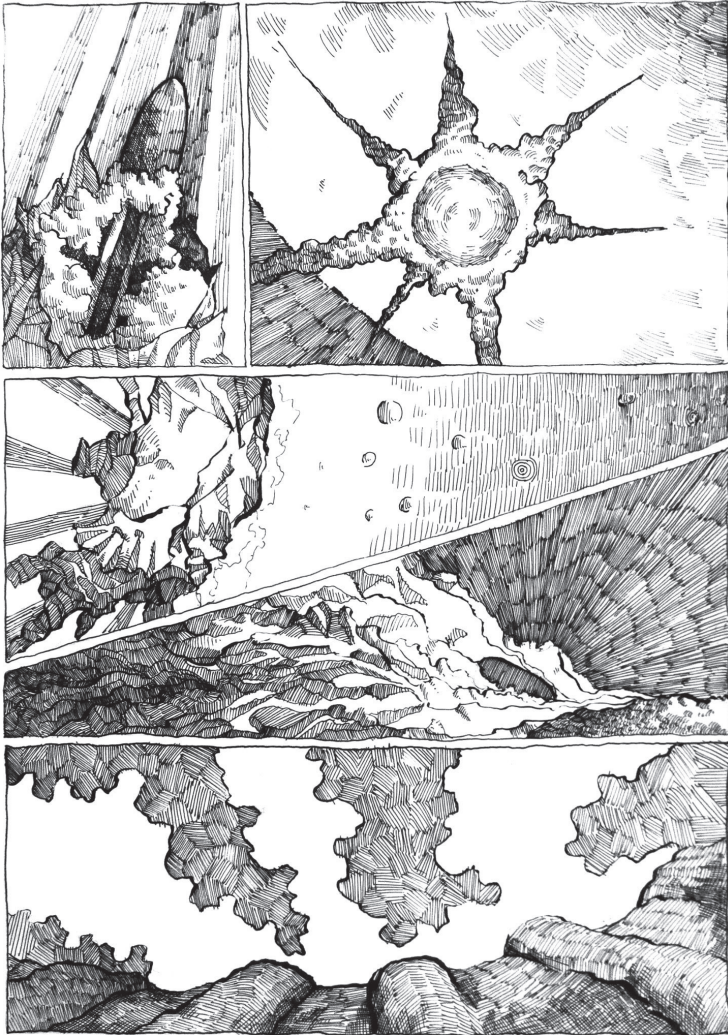
Debrecen történeti önelbeszélése hamis közhelyekkel dúsan benőtt táj. A múlt meghamisításának nyelvi teljesítményeire épültek rá a [klasszikus] költői szövegek. Ezekre a közhelyekre nem érdemes kitérni, elég a Debrecen történetét tárgyaló [népszerű] szövegekre vetni egy-két [megvető] pillantást. Az értelmezés hatalma a [klasszikus] költői szövegek szerzőinek

12 Vö. Lakner Lajos, „Másokhoz az idegenség, / bennem késértő ellenség.” *Nyilvánosság és idegenség Debrecenben az 1830-as évektől a 20. század elejéig = A debreceniség mintázatai*, 167.

13 Balogh István, *A civisek világa*, Gondolat, Budapest, 1973, 297.

halála után a város [és kritikusai] kezébe került. Az intenciók meghamisítása, kiforgatása a közhelyek születésének története. A Térey-versek mítoszi anyagként ráhagyatkoznak ezekre a közhelyekre. Alapvetően azonban a Térey-szövegekben a múlt az önelbeszéléshez szükséges távlat és díszlet. Kreatív szelekciót hajt végre, ám a mítosz erejét igényli és feltételezi.¹⁴

Épülhet-e önidentitás a kreatívan felhasznált és újraformált mítoszokra? Műalkotások biztosan épülhetnek rájuk. Amiben Térey posztumusz könyve teljesen meggyőző: az érzelmi kapcsolódás sallangmentes, minimalista, de mégis roppantul erős művészi kifejezése. Ez már önmagában feljogosítja arra, hogy cívisnek nevezze magát.

Alapműveletek és mesterfogások

KŐRIZS IMRE: *POETA.DOC. VERSEKRŐL PRÓZÁBAN*

„Mondd, miért nem értem a mai költőitek verseit? Vagy miért is nem írnátok fölénk, hogy »emberi fogyasztásra alkalmatlan«? – írja Garai Gábor egyik satirikus versében, egy orvos értelmiségi szájába adva az idézett kérdéseket. A poétikai peremre sodródott Garait ma nyilván nagyon kevesen olvassák, de akik felütik, aligha találkoznak az „alkalmatlansági” vádak és imperatívuszok olyan sokaságával, mint amilyenek például egy-egy Tandori Dezső- vagy (hogy egészen friss példával éljek) egy Szócs Petra-kötetet kísérhetnek. Ráadásul a tapasztalat azt mutatja, hogy aki nem érti a maiakat, az a régieket sem érti túlságosan jól. Persze értés és értés között óriási a különbség, még akkor is, ha nem csak a professzionális és laikus versolvasói szövegtechnikák nyilvánvaló különbségeire gondolunk.

A verselemzés úgymond alapművelet: és nem csak az irodalomértésé, az irodalomtudományé, a kritikáé, hanem például az irodalomterápiáé vagy bizonyos konkrét pedagógiai tevékenységeké is. A verselemzés mégis hatványozottan nehéz foglalatosság. Noha a mai elvárások szerint már nem kell olyan megválaszolhatatlanul dermesztő kérdésekre egzakt módon megfelelni, hogy egészen pontosan miről szól a vers, hogy mit akar mondani a szerző, a szöveg, hogy mi a szöveg poétikai vagy politikai stb. üzenete, mégsem egyszerű, mert a lelkünk mélyén azon fölül, hogy a versben magunkat keressük és találjuk meg, mégiscsak kíváncsiak vagyunk a fenti kérdések lehetséges válaszaira. A kedvenc verseinket egyszerűen értjük, sokszor akkor is, ha ezt az értést szavakba foglalni nem könnyű. Mindenesetre nem árt megnyitni a szövegteret, játszótérre, küzdőtérre, vagy épp belakható, otthonos tereppé kell alakítani, konkrét és egyértelmű válasz helyett értelmezési javaslatokkal, releváns kérdésekkel előállni, koherensen végiggondolni egy lehetséges, önmaga viszonylatai között kérelhetetlenül logikus, ugyanakkor szellemes magán- vagy közérdekű, esszéisztikus vagy akár tudományos szigorral megalkotott olvasatot. Nem egyszer megesik, hogy a vers látszatra egy-egy értekezés kiemelt tárgyaként mutatkozik, mégis mindössze egy elméleti futam lábjegyzete lesz. Minden vers más analitikust igényel, hiszen sok esetben azt is nehéz megmondani, hogy tulajdonképpen mi a vers, hogy ki mit képes versé olvasni. A kódolvasásában kiművelt titokfejtő, az éleslátó detektív munkája sem elég: egy verselemzéstől azt várjuk, hogy az eredmény is legyen kissé verszerű, pontosabban esszéisztikus, szellemes és jó dramaturgiájú, hogy bizonyos mértékig megőrizve fejtse meg a titkot. Hogy miközben az elemző megvilágít valamit, az eredményt jó arányérzékkel közvetítse, és alkalmazzon néhány látványosabb mesterfogást is. Csáljon be a labirintusba, aztán vezessen is ki onnan.

Az antik, horatiusi köldökélv szerint elrendezett elemzésgyűjtemény koncentrikusan szerveződő ciklusokból áll össze, melyek egy markáns középpont köré képeznek tematikus „héjakat”. A középpontot a műfordítás-elemzések adják, ezeket öleli körbe a klasszikusok két csoportja, azokat pedig a kortársak köre. A klasszikus és kortárs elkülönítés az időkategóriákon alapszik.

A központi magban kiemelt szerepet kap Horatius, akiről a klasszikus filológus szerző számos merész és izgalmas tanulmányt publikált, s akinek számos művét fordította magyarra ugyancsak innovatív módon. A híres Leuconoe-óda Trencsényi-Waldapfel-féle fordítása nem oldja meg a *carpe diem!* várva várt frappáns magyarítását. „Holnapokat ne várj!” – kb. ez a felismerés deriválható a fordításból azzal az imperatívusszal együtt, hogy „élvezd, míg teheted” (mármint az előző sorban rekedt napot). Az „élj a mának!” változatot már a kommentár mondja ki, majd Berzsényi sikereesebb saját, ámbátor horatiusi gyökerű megoldásához irányít. Ez az az eset, amikor előbb meg kell tanulni a megkeresendő szállóigét, minthogy a magyar fordításból értelem-szerűen és nyilvánvalóan felkínálkozna. Tetszetős, latin amorózósan heves szerelmi sürgetés-e ez a vers, vagy a hókuszpókuszok és horoszkópok jóslataiban és az elérhető hedonizmusban menedéket kereső létszorogatótságról is szól? Nyilván erről is, arról is. Horatius kerül előtérbe egy Maecenas-töredék ötletes kontextualizálásakor is. Ebbe a nagyívű környezetrajzba még Gertrud Stein elképzelt Picasso-portréjának szellemes analógiája is belefér, és elegáns helyük van a szövegkritikai fejtegetések felkínálta verstani korrekcióknak is. Az elemzés itt lényegében a „helyes” versszöveg megteremtésének nyomait követi: az írás így válik a filológia dicséretévé, a szöveg materialitásának sosem eléggé hangsúlyozott szószólójává, a kulturális emlékezet működésekének analízisévé.

Catullust Kőríz saját prózafordításában adja, a szapphói ritmika helyett a belső rezdülések ritmusára fókuszálva. Nyilván sokkal közelebb férközhet így a vers filológiájához, de alighanem az olvasó nagyobb képzelőerő-aktiválásra van utalva ahhoz, hogy műves verssé gondolja mindazt, amit az alapos elemzés a felszínre vet. Imre Flóra viszonylag friss magyarítása, aki elemzett költőként a kortásaknak szánt fejezetben fel is bukkan, 2008-ban a *Holmiban* az intertextusok pazar tűzijátékába és a fordítói-alkotói technika lélektanába ágyazva értelmezte a verset, bár talán kissé jobban megkönnyíthette volna az olvasó dolgát. Az utolsó strófában Imre Flóra szerint is van „valamiféle kívülállóság, ironikus közbeszólás”. Kőríz szerint ez a strófa idézet az imádott hölgytől, vagy jobban mondva Lesbia kommentárja a férfiatlannak ható verses ellágyulásra. Az otium „pihenisítiszként” és a business ellentétéként való értelmezése kivételesen plasztikus.

Kossuth Lajos *Macbeth*-fordításrészlete befejezetlensége ellenére Kőríz értelmezésében élénk résztvevője lesz a Shakespeare-fordítások színpadának Döbrentei, Szász Károly és Szabó Lőrinc mellett. Ezek a kontextualizálások ugyancsak inspiratív hozadéka a kötetnek.

„Nincs élvezhető és a pontosság mégoly homályos követelményeinek is megfelelő modern magyar fordítása Vergilius *Aeneis*ének. Már a legutóbbi, Kartal Zsuzsáé sem valami friss: harmincöt éve jelent meg, és hemzseg a magyartalanságoktól, félreértésektől” – ezekkel a mondatokkal indul az *Aeneis* egy részletét Sebők Árpád fordításában taglaló fejezete. Ám amikor azt olvassuk, hogy: „Ám Dídó urnét rég szívбай gyötri, balában / Sérvet röjtöget, és suttonlágoktól evődik”, önkéntelenül komikusnak érezzük ezt a fordítást, és inkább szórakoztató eposzparódiára gyanakszunk még akkor is, ha Kőríz ügyesen érvel amellett, hogy Dido királynőről itt sokkal több emberi vonás derül ki, mint más fordítóknál. Kár, hogy Baróti Szabó Dávid hangulatos fordítása nem kerül bele az értelmezői horizontba, bár a modern *Aeneis* hiányán

az sem segít. A Sebők-féle fordítások egyes megoldásai arra vitathatatlanul jók, hogy a hatalmas eposz testének egy-egy ízületét markánsabban érzékeljük, de a teljes testkép ettől még nem lesz különösebben vonzó.

A Fordítások fejezet szövegei többségükben fordítói kuriózumok, s az elemző kétszer is a prózafordítás mellett dönt. Ez talán a kortárs műfordítói elvek üdvös diverzifikálódásának és a stabilnak hitt univerzális módszer elbizonytalanodásának köszönhető. A „klasszikus” fordítások bőre hámlik, repedezik, hegesedik.

Az „instant remekművek” elemzése talán nehezebb, mint a kuriózumoké, hiszen az értelmezés eleven vagy hámló, esetleg sérült rétegeivel is illik kezdeni valamit. Kölcsey himnuszának értelmezéséről folytatásos írás született, mindkettő elsősorban szójelentéstani nüanszokra hívja fel az olvasó figyelmét, széles szakirodalmi bázisra támaszkodva, ugyanakkor a szelekcióból koherens olvasatot kibontva. Czóbel Minka vagy Londesz Elek szinte már nem is kuriózum például a klasszikusok közé sorolt Turcsányi Elekhez vagy a Karinthy és Canetti környezetéhez tartozó Gordon lbyhez viszonyítva. A Radnóti *A Nílus himnusza* című, később átdolgozott, így lényegében láthatatlanná vált verséről szóló fejtegetés jóval túllép a szövegelemzés hagyományos problémáin: izelítőt ad a filológusi detektívmunkából is. Az Illyés változó poétikájáról szóló vers elemzésekor kivételesen izgalmas jelenség egy mellékszál, ugyanis a rím minőségének alakulástörténete is kibontakozik: az Illyés-féle rímelés Kosztolányi szavaival élve olyan laza, mint a „gatya, vagy egy borjuszájú ing”. A „legrosszabb” rímpár az elemzett versben a kutya–Gyula. „Csakhogy erre igaz a paradoxon: olyan rossz, hogy már jó” – mondja Kórizs.

Kórizs Imre profi verselemző: több ágra szakadó verselemzésfolyama magabiztosan hömpölyög és kristályosan csillog minden ágában. Érzékelhető, hogy költő elemez költőket, szakmai empátia és hedonista birtokvágy kettőssége jellemzi a szövegeit. És ami a legszembetűnőbb: Kórizs megtalálja azt a saját nyelvet, mely nem hódol be az irodalomtudományi bűvészkedés varázsszavainak, de nem is becsüli alá az elméleti támpontokat vagy aktuális beszédmódhullámokat. Közel marad a vershez, szinte túl közel merészkedik hozzá, és vállalja is a sokszor mélyfilológiai testközelséget. Retorikailag sosem ártatlan: nem riad vissza a reklámtól, a bombasztikus megfogalmazásoktól sem, de szellemes poénokból is akad bőven. A legizgalmasabb az a plasztikusság, ahogy a címbe emelt és ironikussá redukált poeta doctus alapállás a leginkább rá, és kevésbé az elemzés tárgyaira vonatkozik. Kórizs Imre olvasottsága, tudása, asszociatív árnyalástechnikája magával ragadja az olvasót anélkül is, hogy a verselemzést kultuszteremtő anekdotázássá transzformálná, vagy életrajzi kifestőkönyvvé degradálná a költészetet. Nem költőkultuszokat teremt, hanem a versolvasás kultuszát propagálja: a lelki higiénia energiakiadásában bízik, és saját ízlésében, magabiztos választásainak argumentumaiban, bár olykor úgy tűnik, hogy jobban élvezzi a kihívást, mint a választott szöveget.

Az olvasó ámul vagy bedől, mintha egy frappáns bűvésztükköt látna, máskor elismeri az adott értelmezés jogosságát, megint máskor örömmel vitatkozna. A szövegek csak részben szoros olvasatok, nem egyszer helyzetjelentések a líra aktuális közérzetéről, vagy frappáns esszébetétek. Nem egyszerű elnyerni egy olyan közönség kegyeit, amelyet előbb meg kell nyerni a versnek, a fogékonyságból élményt kell alkotni. A *Magyar Narancs*, melyben ezek az írások először jelentek meg, erre kivéte-

lesen alkalmas terep, hiszen ezt a bravúrt már például a nyelvészet vagy a klasszikus zene terepein is sikerült végrehajtani, hogy László Ferenc egészen kivételes, azóta kötetben is megjelent irodalmárportréit ne is említsem. Ezek a könyvbe kívánczó szövegek nem egyszer vetik fel a kérdést, hogy a „végleges” változatban meg kell-e hagyni a meggyőzés kultúrmunkájának szövegnyomait is, vagy jöhet-e az in medias res, hiszen egy könyv mégiscsak könyv.

Olykor maga Kőríz teremt kivételesen nehéz helyzetet saját magának. „Imre Flóra szép verseket ír. Nincs könnyű dolga, mert a szépség egy ideje gyanús: könnyű giccsnek nézni” – kezdi például az egyik verselemzést. Dramaturgiailag ugyan kifejezetten erős felütés, és csak egy retorikai fitneszprogrammal felérő hatásossággal sikerül ledolgoznia azt a zsíros gyanakvást, mely minden kezdeti magyarázat ellenére önkéntelenül rárakódik az olvasóra. Minden értelmezés előtt ott a szöveg, a viszonyítási terep, melyen vagy követjük Kőríz poetoturisztikai jelzéseit, vagy le-lekanyarodunk a kijelölt ösvényről.

Akad olyan költő is, akinek a könyvében „sok vers szerkezeti egyenetlenségei kiforratlanságra vallanak”, de mindig jön a korrigáló, a szabadító de, és kiderül, hogy van kárpótlás, és nem is akármilyen. Ez a dinamika bátorságot követel: minimum egy markáns kritikust. Kőríz nem bocsát meg, nem keres magyarázatot, ő a kompenzálást keresi, hogy van-e második esély, hogy hol van a kézzelfogható nagyság, hiszen a hiba többé-kevésbé természetes „szakmai” kísérőjelenség.

Nem elégszik meg a fókusszal, rálát a tájra és feltérképezi azt. Külön szórakoztatóak a nagy panorámaképek, mint például Szócs Petra esetében a hiányok összeeresztése a mégis létezéssel: „Nem élménylíra, de nem is tárgyias, mindig annyira konkrét, hogy sosem igazán gondolati, és bár a *Kétvízköz*nek még epikus vetülete is van, az anekdotikus parlando is idegen tőle.” Egzakt módon nem fogalmazódik meg, hogy akkor végül is mi az, amit Szócs tulajdonképpen művel, mégis világosan kiderül.

Kőríz Imre nemcsak poeta doctus, de interpretator doctus is. Egyszerre jártas filológiában, értelmezésstanban, poétikában és a populáris regiszterben (bámulatos asszociativitással teremt hidakat kortárs vagy populáris jelenségek és irodalmi szövegek között, elég csak végignézni a névmutató izgalmas „szélsőségeit”: II. Erzsébettől Koncz Zsuzsáig, Whitney Houstontól Marx Károlyig sokan, sokféle megfontolásból szerepelnek benne). Hosszan és kedvvel sorolhatnánk a 350 oldalas kalandtúra további állomásait, kies pihenőhelyeit, bravúros dramaturgiával feltáruló látványgócait. Kőríz Imre könyve azonban nemcsak remek szöveg, hanem módszertani segédlet is, útmutató a versértéshez, a köznapi verhasználatához, de akár egy verselemző szeminárium problémaexponálásához is remek alapanyag. (*Osiris*)

CSEHY ZOLTÁN

Beckett erdélyi évei

CSEKE PÉTER: *BECKETT ERDÉLYBE JÖN. PÁSKÁNDI GÉZA MÁSODIK ALKOTÓI KORSZAKA (1963–1973)*

Jó, vagy sem, akkor is szembe kell vele nézni — az idén kilencven éve született Páskándi Gézából legalább kétféle „van” még a felszínes olvasó szemével nézve is: az 1974-es áttelepedése előtti, és az azutáni. E kétféleség okait nyilván sokféle lehet keresni. Az „anyaországi” kulturális élet minden bizonnyal kevésbé volt annyira „könyvközpontú”, mint az erdélyi – hiszen nem „élvez” olyan prioritást, nem visel olyan súlyt az irodalom, mely a határon túli magyar közösségekben a majdhogynem egyedülálló nyelvközpontúságából fakad, így művelése már önmagában is túlmutat(ott) művészeti tett-voltán –, s ezért a könyves ember státusza is másként tétéleződött értelmiségi pozícióként a társadalom komplex vetületében. Mindezen túl az országhatáron természetellenesen megszakadó magyar–magyar kulturális transzfer talán még azt is lehetetlenné tette, hogy az irodalmár szakmán belül ugyanolyan respektusa legyen, mint odahaza volt – vagy legalábbis nem sokáig, még másképpen: nem megújulóan, itt született művei által nem feltétlen megerősítve. A magyarországi recepció egyértelműen veszteségként kezeli Páskándi repatriálás utáni teljesítményét – ami viszont szerencsére teljességgel érintetlenül hagyja azt a már-már kultikus tiszteletet, amely Erdélyben övezi (lásd jelen kötet záró, *Az élő klasszikus mibennünk* című fejezetét, vagy az évről évre megrendezett szatmári, szatmárhegyi Páskándi-napokat). Tulajdonképpen leginkább kezdeményezéseinek kiteljesítői, főként Bodor Ádám felől ismeri őt az erdélyi regionális kánon folyamataiban kevésbé járatos olvasó. Erdélyi olvasata azonban lényegesen más, hiszen annak középpontjában a kezdeményező, az ereje teljében lévő alkotó áll, akinek ottani életműve jóval túlmutat a kötetekben kézzelfogható írói hagyatékon.

Az a tízéves periódus, mellyel Cseke Péter foglalkozik új könyvében, tulajdonképpen Páskándi legjelentősebb művei születésének időszaka, másfelől az az időszak, melyben e láthatatlan életművének jelentős része is létrejön – jelentős része, de nem minden. Talán fordított arányosságnak lehetne mondani a viszonyt két erdélyi alkotói korszakának látható és láthatatlan elemei között: hiszen amikor 1957-ben letartóztatják, s megkezdí hatéves fogságát, már jóval nagyobb tekintélynek számít, mint amennyire egyetlen, ráadásul a nyomdából éppen letartóztatása napján kikerült, s azonnal be is vont verseskötete, a *Piros madár* indokolná. Cseke Péter könyvének felütésében is látható a törekvés annak a várákozásnak a kifejezésére, mely Páskándi hatéves fogságából való szabadulását övezte – azt a Páskándit várták vissza, aki már-már intézményesült igen fiatal emberként is, amire példaként csak annyit említenék most, hogy a nála idősebb Kányádi Sándornak ő a „felfedezője” abban az igen sűrű pár évben, melyet a kényszermunkát megelőzően az irodalmi életben tölt. A most tárgyalt tíz évben már egymás után sorjázna a kötetei, s színpadi bemutatóiig is eljutunk – miközben viszont háttérbeli tevékenysége tényleg háttérre válik, nem melleleg többször egészen egyszerűen a gyanú elhárítására, eloszlátására irányul, hiszen politikai okokból történő bebörtönzése mindvégig árnyékot vetett rá, míg végül olyan lehetetlen helyzetbe került, hogy el kellett hagynia az országot.

E monográfiaként is olvasható tanulmánygyűjtemény főleg a láthatatlan életműre helyezi a hangsúlyt: több műnemre kiterjedő elemzések és interpretációk helyett inkább Páskándit mint „irodalmi jelenséget” igyekszik megérteni és megértetni olvasóival, szerteágazó tevékenységein keresztül az erdélyi értelmiséget, irodalmár közeget a hatvanas-hetvenes években foglalkoztató irodalmi diskurzusokat, vitákat, az irodalmi intézményrendszer történetét is érintve, rendkívül fontos filológiai alapjait gyűjtve egybe és osztályozva akármely, a regionális kánon mondott évtizedekre irányuló értelmezői munkának. Cseke Péternek persze kiindulópontja és állandó zsinórmértéke a Páskándi-kultusz, melynek létjogát azonban itt nem magyarázza, mert nem is magyarázhatja meg (nem itt kezdődik, és nem is itt ér véget) direkt módon — indirekte azonban nagyon is rámutat a korszakbéli erősödésére, hiszen az egész munka az abszurd körül forog, mely a hatvanas évtized egyik legizgalmasabb fejleménye az erdélyi kánonban műnemeken át is, s amely abszurdnak Páskándi a kezdeményezője.

Úgy fest, az újabb irodalomtörténeti gondolkodásunkban a dráma egyre jobban háttérbe szorul, mégsem feledkezhetünk meg róla, hogy a műnem paradigmaváltása nem a *Nyugat* nagy nemzedékeihez kötődik, mint a líra és az epika esetében, hanem éppen a hatvanas-hetvenes évek színpadi játéknyelvének Örkény és Páskándi által az abszurd felől végigvitt megújításához. Persze a prózában sem kevésbé jelentékeny az a vonulat, melynek az *Üvegek* című elbeszélésgyűjtemény az egyik ösztönzője, ám az erdélyi régió abszurd hulláma a politikai változások miatt kénytelen elülni, s végül a századvégi és a kortárs kánonnak csak következményeiben lesz inkább része, mondjuk a már említett Bodor Ádám révén – de épp az ő példáján keresztül az is láttatható, hogy ennek a vonulatnak köze lehet a prózafordulat eseménytörténetéhez is, jóllehet másféle megfontolásokból. Cseke Péter annak a „lehetetlen” feladatnak nem vág neki, hogy az abszurd mibenlétét megválaszolja, ehelyett végigköveti azt az utat, melyet Páskándi jár be az új szemlélet- és beszédmód kezdeményezésekor, az abszurd irodalmának „meghonosításakor”: folyóiratbeli ankétok, esszék és válaszeszések összegyűjtése és elemzése inkább feladata a könyvnek, mint ezek „összevetése” a kész művekkel. Ugyanakkor Páskándi vagy éppen [a könyvet különben szerkesztő] Dávid Gyula, aki egyidőben raboskodott a címszereplővel, néhány emléke a fogság időszakáról teljes egészében elhelyezhető lenne Páskándi abszurd történeteiben is – így e gondolkodás- és szemléletmód, nemkülönben történetalakítási attitűd gyökerei nem is csak az irodalmi tradícióban kereshetők a kötet alapvetései szerint.

De ha már ankétok és szerkesztőségi levelesládák: e könyvből az is kitűnik, hogy Páskándi kiszabadulása és közlési jogának visszaszerzése/visszakapása [a könyv hol ezt, hol azt a kifejezést használja, de arról nincsen szó, hogy szerezte vissza, így inkább a visszakapás lehet a helyes] után szinte mindenhol ott van, ahol történik valami a régió irodalmi életében. Ez az irodalmi élet pedig sokkal színesebb és elevenebb, mint azt első pillanatra hinnénk. Az erdélyi regionális kánon történetének narratíváiban mindig is nagyobb helyet kaptak az irodalmi viták, mint a nemzeti kánonjainkéiban: a *Vallani és vállalni*, a *Csipkerózsika* vagy a *Sajátosság méltósága* és mind a többi is intenzíven behallatszik a szerzőmonográfiák *mindegyikének* fejtegetéseibe, nyilván elválaszthatatlanul az irodalmi nyilvánosság kisebb, de jóval koncentráltabb voltától. Páskándi ugyan az említett „nagy” vitáknak nem lehetett részese, de a maga korában nem hátrált meg. Nem tehette: a viták nem álltak meg az irodalom kérdéseinél, esz-

tétika és etika egyaránt a politikába ütközik, így Páskándi e diskurzusokban, Cseke Péter meglátásai szerint, sokszor azért kényszerül védekezni, nehogy újra peremhelyzetbe szoruljon, hiszen megtanulta már, milyen a közlési lehetőséget, sőt, a személyi szabadságot is elveszíteni.

Szerencsére mindegyik nem került újra sor, sőt, Páskándi, ahogy a könyv egy másik fejezetének címe fogalmaz, *hatalom nélküli hatalom birtokába* jutott, amikor a frissen létrejött/önállósult Kriterion kolozsvári szerkesztőségében Dávid Gyula mellett kezdett dolgozni. Az irodalmi intézményrendszer kutatásához nélkülözhetetlen anyagra bukkant Cseke Péter a kolozsvári Szabédi-házban, melyből rekonstruálta a szerkesztő Páskándi tevékenységét. Nos, kultusz ide vagy oda, a szerzők meg tudtak haragudni jobbító szándékú javaslataiért is, nemhogy még, amikor egy-egy kézirat megjelentetése ellen érvelt. Ezek a filológiai adalékok afféle kincset érő apróságoknak tűnnek, melyekből komoly szintézis építhető.

Fentebb írtam a kötet műfajáról, miszerint monográfiaként olvasható tanulmánygyűjtemény, mely a nagyformátumú tudós szerző kézjegyet is hordozza – egyes szöveghelyei félig-meddig önvallomások is, de mindannyiszor Páskándi erőterében: találkozások, azok elmaradása, utazások, vallomások, vagy magának a könyvnek a születése is fel-felemlítődik a lapokon. A világvárvány lezárásainak idején elkezdett kutatómunka ugyan könyvszerű, de önállóságukat mégis őrzik a fejezet-tanulmányok: egyes megjegyzések többször ismétlődnek, de más-más súllyal. Fontos szerepet kap a szatmáriság, s a szatmári szerzők közül különösen a Dsida-kultusz élesztgetése, vagy a korábban Páskándit tanító Gellért Sándorral való későbbi kapcsolat [Gellért Sándor nem örült annak, ahogy a nem legjobb diákjai közé számító Páskándi szerkesztőként „nyúlt” kéziratához]. Természetesen az új írói koncepcióhoz elvezető út több fejezetben is előkerül, s egyre inkább a drámára koncentrál – a tervektől a *Korunkban* megtörtént első publikációig, melyek végigvitelében kiemelkedő szerepet tulajdonít a könyv Kántor Lajosnak, onnan a színpadra kerülésükig, majd a szerző áttelepedése után az elhallgatásig, melyet csak a diákszínjátszóköri törtek meg. Külön fejezetet szentel a könyv Páskándi esszéinek s azoknak az esszészzerű levélváltásoknak, vitáknak, melyekben saját olvasatát adja az abszurdoidnak, az abszurd nyelvi vetületének, a „másként írás”-nak.

Természetesen egy ilyen munka másképpen kell véget érjen, mint egy teljes életutat-életművet végkövető szintézis. A kor keserű és kegyetlen abszurd fintora, hogy a könyvben megjelölt időszak „előtt” és annak „utána” Páskándi a hiányával lehetett csak jelen Erdélyben: jóformán nem is lehetett róla beszélni, írni semmiképp. Azt a nagyformátumú, integráló-szintetizáló alakot, akinek a szerepe betöltetlen maradt, másik világ várta Magyarországon. Itteni tevékenysége elemzéséhez is rendkívül fontos kiindulási pontot adhat Cseke Péter könyve, hiszen jellemzően fájó hiánya a magyarországi áttekintéseknek, hogy gyakran kimarad az „otthoni” „előzmény” akármely, a kisebbségi irodalomban indult szerző esetében. Cseke Péter könyve rendkívül alapos filológiai kutatómunkára épül, részletgazdag háttérét adja meg a Páskándi nevű „erdélyi irodalmi jelenségnek”, mely közelebb viszi az olvasót egy a mai Magyarországról egyre kevésbé belátható eredetű, bár félig-meddig még mindig kortársi „kultuszhoz”. [Polis]

ANTAL BALÁZS

Leszámolás az élet misztikumával

SZIJJ FERENC: *RITKA ESEMÉNYEK*

Szijj Ferenc új kötete rendkívül nyugtalanító. Nem azért, mert túlon túl tragikus eseményekről szólna, hanem mert úgy üresíti ki az élet bármely vonatkozásában értett csodálatosságának gondolatát, hogy olvasás közben kétségbe vonjuk még azt is, hogy valaha rendelkezett-e egyáltalán ilyennel. A költemények e hatását elősegítik a költő poétikájára jellemző befelé forduló versvilág pillanatképekre épülő stílusjegyei, amelyekben keresztül az élet hétköznapi előforduló ritka, ám annál nyomasztóbb történéseivel találkozhatunk. A mindvégig egységes versnyelvet háromszor 99 versből álló rész tagolja anélkül, hogy az egyes ciklusok valamilyen konkrét lezárással vagy befejezéssel rendelkeznének. Minden versben a teljes kötet szólal meg, ezért úgy hatnak, mintha ugyanazon alkotás ugyan újabb nézőpontból felépített, de alapvetően ugyanarra mutató törekvéseivel szembesülnénk, amit a fejlődés és a célulvőség illúziójának elvetése határoz meg. Innen ered a szövegek abszurditása és irracionalitása, aminek révén az élet misztikuma sejlik fel, és mint ilyen, szükségszerűen együtt jár a megértés lehetőségének hiányával is. A versekben ezáltal nem az válik fontossá, amit elmond, hanem az, amit nem, ezért – paradox módon – a legtöbbet arról mond el, amiről hallgat, következképp az élet legmélyebb összefüggéseiről. A kötet címét adó kifejezés emiatt nem feltétlen csupán a történések ritkaságára vonatkozik, hanem azok jelentőségét vizsgáló, ugyanakkor eseményszerűsége folytán átláthatatlannak érzékelte inkoherenciájára, amit általában úgy nevezünk: élet.

A *Ritka események* első ciklusa egy olyan világot teremt meg, ahol az emberi társadalom összetartó ereje egy külvilágtól természetes módon elzárt helyen („[e]gész télen árnyékban van a völgy” [9.]), a hatalom által felügyelt „véletlenszerűségből” („[a]z egyszerű tébolyban lévő kötőanyag” [9.]) képződik meg. A versek a völgyben élő emberek mindennapi és gyakran kicsinyes gondolatait tárják elének („Hátrébb soroltak a ruhakialulásban, / de majd meglátják, szörnyű bosszút állok” [13.]), előírányozva azt a fokozódó feszültséget, miszerint lehetetlen ezeken túl értelmezni a világot, különösképp úgy, hogy az elnyomó hatalom „tébolya” is lépten-nyomon jelen van („Kifordítom nekik a zsebeimet, / a kalapomat és a kesztyűmet, / akkor még mit akarnak?” [15.]). A kötet alapszituációjába így egyaránt bele van kódolva a külső [közösségi] és a belső [individuális] okokból eredeztethető magány, még úgy is, hogy a versek gyakran élnek olyan fordulatokkal, amelyekből arra lehetne következtetni, hogy a völgyben létrejött valamiféle társadalmiasság, amit a közös tudásra alapozott kijelentések („Mondják, hogy emiatt szomorúak” [9.]) és az egyes szereplőktől vett mondatokból kibomló szövegek tükröznek („Úgy érzi, még egy telet nem fog túlélni, mondta a szomszédban lakó öregember” [21.]). Az ebből adódó érzet azonban csupán illúziókeltés, melyet a versek folytatásai szisztematikusan lerombolnak azáltal, hogy a történetek nézőpontjai az események összefüggéstelenségében gyökerező megérthetlenségét célozzák. Mindazonáltal a megszólalók szempontjai végtelenül egyéniesítettek, élettörténeteik mozaikszerű darabjainak tanúsága szerint a legtöbbször csak olyan elszenvedői az eseményeknek, akiknek olykor rálátásuk sincs az egyes történések kontextusára. Emiatt

nem tudjuk meg például, hogy miért kell virrasztani „ha érkezik valaki / a hegyen túlról egy táska papírpénzzel” [14.], vagy hogy miért írják össze a véletleneket [19.]. Szövegkörnyezet nélkül viszont a megjelenő indoklások sem tudnak kielégítőek lenni: „Mi innen nem tudunk kimozdulni / messzire, mert olyan nevünk, / hogy nem hinné el senki” [16.]. Az effajta sorok irracionálisusa azonban nem nyelvkritikai attitűdöt sugall, hanem a hatalom önkényességét érzékeltetik, és azt, hogy az egyes szereplők cselekedetei, gondolatai azért hatnak abszurdnak, mert nem ismerhetik az életnek az azt körülvevő hatalom uralta teljes folyamát. A szövegek ezáltal megoldatlanok és kifejtetlenek maradnak, ám kezdetben eldöntetlen kérdésként hagyják meg, hogy az élet beláthatatlanságáért az elnyomó hatalom és/vagy az élet maga lehet a felelős.

A ciklus költeményeit belengi a hatalommal szembeni kiszolgáltatottságból fakadó tehetetlenség is, ami a már említett folyamatokon túlmenően az egyes történetek konkrétumaiban ugyancsak tetten érhető. Az önkény azonban akár maguktól az elnyomottaktól is érkezhetsz, aminek eklatáns példája a *Felvonulás* versbeszélője által említett kudarc: „Tiltakoznom kellene, hogy ennyire / ne fessenek ki, mert szeretnék egy kicsit / különbözni a többiektől, / de azt mondták, másképp nem tudnak / felelősséget vállalni értem a felvonuláson.” [11.]. Habár az önkény már-már az abszurditásig kicsinyített, épp ettől válik igazán nyomasztóvá, hiszen arra világít rá, hogy a mindennapok apró eseményeit tekintve sem rendelkezhetünk önmagunk és az életünk felett. Számos vers problematizálja hasonlóképp az önkény szerepét az egyéni akarat letörésében a legkülönbözőbb hatalmi szinteken és szituációkon keresztül, néhol odáig jutva, hogy a versbeszélő a *Felvonulásban* megidézett „elkülönbözés” hiányához hasonló okokból idegennek érzi magát saját életében („Valaki egy ideje már a helyembe lépett, / de hasonlít rám, nem vették észre, / vagy ha észrevették, nem mernek szólni, / hátha az a másík is olyan hirtelen haragú” [23.]). Ezt a tehetetlenségből fakadó idegenségérzetet erősíti a ciklus legtöbb darabja a valóság illúzióvá fordításától kezdve („Egy nagyobb panorámaképből / és egy terepasztalból meg lehet csinálni / az egész valóságot, legfeljebb még valami / zene kell hozzá rejtett hangszórókból, / hogy teljes legyen az illúzió.” [20.]), a rendkívüli állapotokba történő beletörődésén át („mert minket elkerültek a veszedelmek / és katasztrófák, amelyik meg nem, / úgyse tehattünk volna ellene semmit.” [33.]) egészen a teljes elzárkózásig („A boltos bejelentette, hogy addig / nem szólal meg, amíg mindenki / meg nem fizette az adósságát.” [53.]).

A második cikluson a kiszolgáltatottság és a tehetetlenség következő szintjeként a tenni akarás hiánya uralkodik el. A költemények szereplői – konzerválva a jelenlegi állapotok igazságtalanságát – közönyösek („Vihar dühöng, ilyenkor az emberek / hosszú pillanatokra elfelejtik egymást.” [61.]) és reménytelenek („Olyan mély a vagy, / hogy a gózmalom dudája se / hallatszik ki belőle.” [71.]) lesznek. Az ellenállás lehetősége fel sem merül, aminek oka a szereplők és velük együtt a szövegek gépszerűvé – ennek folytán, eseményszerűségüket megsértve, már-már ismételterhetővé – válása, amit a korábbi ciklus *Gépemberek* című verse is megelőlegezett: „Esténként akkorát nevetnek a gépemberek, / hogy kicsordul az olaj a fülükből. / Ők nem bánják, fussunk csak körbe-körbe / egész éjjel, ha nekünk úgy jó.” [41.]. Túl azon, hogy a gépek antropomorfizációja érzékelhetően együtt jár az ember dezantropomorfizációjával, az idézett vers a második ciklus hatalomra vonatkozó gépszerűségét is

előrevetíti, ahol, felszámolva az életfolyam irányíthatatlanságából eredő misztikumát, már a véletlent is mechanizmus állítja elő [„Ma már egy központi gép / állítja elő az összes véletlent” [60.]]. Ez az időről időre feltűnő motívum a völgy világának minden rétegében ott van, viszont igazán húsbavágóvá akkor válik, amikor a második ciklus végén már nem jelenik meg kontraszt az ember és a gép között: „Időről időre elvesznek belőlem / egy kisebb darabot, kockát vagy hengert, / és beteszik egy mély fiókba, amelyre valami ismeretlen nevet írnak.” [101.]. Az ember mint a hatalom kezében gépszerűvé szelídült entitás olyannyira kiszolgáltatottjává válik az önkénynek, hogy akár legbelsőbb rétegeire is igényt tarthat anélkül, hogy bármilyen ellenállásba ütközne. A második ciklus végén feltárult világ a valóság lecsupasztott, minden misztikumtól megfosztott és ezáltal végtelenül nyomasztó képmásaként tűnik fel, ahol az ember egyedüli túlélése már csak abban állhat, ha jelentékteleníti az életét – ahogy az első ciklus emberi kicsinyességet bemutató versei már elkezdték –, vagy ha az abszurditáson keresztül lehetetlenné teszi bármilyen történés hatalomtól független összefüggését.

A harmadik ciklus némi megkönnyebbülést hoz azáltal, hogy fokozódik a szereplők elvágyódása az álmok világába, mindeközben viszont a hatalom uralta valóságban a versbeszélők egyre veszélyesebbnek tartják a megszólalás aktusát [„Nem tudok megszólalni ebben a vidám társaságban, / mert félek, kiderül az első szó után, / hogy elejétől fogva hamis életet élek / hamis előfeltételekkel.” [109.]]. A völgy lakói nem ritkán némaságtól, megszólalni képtelenségtől szenvednek, ami ugyanakkor nem a mondanivaló hiányát mutatja, hanem azt, ahogyan elbizonytalanodnak abban is, hogy van-e értelme beszélni egy olyan világban, ahol már lehetetlen megérteni bármilyen közlést [„Hányszor megfogadtam, hogy addig / nem szólok meg, amíg nem érzem úgy, / hogy minden szavamot meg fogják érteni. / Mert kimondom, hogy üvegliszt, és az emberek / az asztalnál máris a gyufára gondolnak” [132.]]. Az álombeli történések alapélményei is erre reflektálnak, mivel – szemben a tapasztalati valósággal – a képzelet világában minden apró részlet értelemmel bír [„egy kósza kabátgomb / hirtelen olyan érthetővé válik, / mint egy könyv utolsó lapjai” [146–147.]], a szavak pedig egyre inkább nélkülözhetővé válnak. A szereplőknek a korábbiakkal ellentétben [„de aztán észreveszem, hogy csend van, / és nézik a számat, akkor muszáj mondani valamit.” [133.]] már megszólalnia sem szükséges, mert már azelőtt értelme van mindennek, hogy azok kontextust kapnának vagy nyelvi formába lennének öntve [„egyszer csak ez a fény lesz egyedül, / miközben egyetlen szót is / nehezen tudok kimondani, de így talán már nem is kell.” [147.]]. A folyamat végtelen szabadságot ígér, hiszen mindenkit egyenlősít egy kozmikus „némaságban” vagy „megszólalásra kényszerítetlenségben”, miközben az egyént óhatatlanul és végzetes módon egy újabb börtönbe zárja. A feloldás a kötet utolsó versének antropocentrizmust bíráló gondolataiban mutatkozik meg azáltal, hogy a lírai szubjektum madárjelmezt öltve – vagyis az emberi létet az állati létre [képletesen] felcserélve – próbál megszabadulni a hatalom elnyomásától, míg végül rájön, hogy így is hasonló nehézségekkel kell megküzdenie, mint előtte: „de közben kételyek is gyötörnek, / a madarak alapvető kétségei: / nem vagyok-e nehezebb a levegőnél” [147.]. A kötet zárata így voltaképpen minden probléma gyökerét az öntudatban véli felfedezni, ami feloldhatatlan logikái „zsákutcává” alakítja az eddig tárgyalt kérdések

megválaszolhatóságát, mivel az ember egyik alapvető tulajdonságát jelöli meg a kialakult helyzet végső okaként.

A *Ritka események* egyes költeményeinek fő mondanivalói eseményszerűségük és pillanatképszerűségük miatt legtöbbször egy szóban összefoglalhatóak, viszont együttesen értelmezve olyan szubsztanciális társadalmi és lételméleti problémákra figyelmeztetnek, amelyek mindannyiunk számára ismerősek lehetnek. A szinte példázatszerű, vissza-visszatérő, de ritkán szervesülő motívumok és az olykor ezek közé tűzdelt didaktikus sorokból [pl. „Miért kap az egyik / többet, a másik kevesebbet?” [57.]] arra lehet következtetni, hogy a kötet különálló eseményeinek célja az lehet, hogy rádöbbsentsenek a társadalom biztonságérzetében rejlő szabadságnélküliségre. Noha arra is rávilágít, hogy a hatalom önkénye ugyan rajtunk kívül áll, de fenntartjuk azáltal, hogy saját képünkre alakítjuk, otthonosabbá és elviselhetőbbé tesszük, nem kerül meg azt a lényeges kérdést sem, hogy akarunk-e egyáltalán szabadok lenni [„Nem akartam / olyan lenni, mint ők, és nem akartam / a hasonlósággal kitűnni közülük.” [145.]]. A harmadik ciklus álomversei azonban kétségbeesett próbálkozásai a szabadságra vágyó törekvéseknek, amelyek a problémák gyökerét konstatálva a halált nevezik meg mint lehetséges kiutat [„mindenhol vége van, / és akkor egy hirtelen szélvihar / könnyen kisodorhat az úrbe.” [147.]]. Az ember számára így két út kínálkozik fel. Az egyik az első és második ciklus tárgyalta szerep, ahol az ember egy – Hamvas Bélától kölcsönzött gondolattal élve – „nagyobb üzem alkatrésze, nem spirituális lény, hanem funkció”, a másik pedig a harmadik ciklus végkövetkeztetéséből ítélve az élet halál általi elvetése. Mivel a két lehetőség egyike sem megoldás, hanem annak megkerülése, ezért lényegét tekintve ugyanolyan abszurd választás elé állít, mint amelyet a versek is megteremtenek, épp azt igazolva, hogy életünk legfőbb problémáját mi magunk hozzuk létre azáltal, hogy tudatunk van saját magunk mivoltáról. A kötet idézett záró sorai azonban azt mutatják, hogy egyetlen részleges megoldásként csupán a belenyugvás funkcionálhat, ami ha úgy vesszük, az élet halálra emelt vagy épp lefokozott változata attól függően, hogy lehetőségként, vagy azok megszűnéseként értelmezzük. E két felkínált válasz egyike sem lehet, és nem is akar kielégítőnek látszani, viszont ha az élet megfosztódott misztikumától, jelentéktelenné lett, a fantázia csak részleges megoldás, mivel az öntudat végül mindent meggátol, amit csak a beletörődés old fel némiképp, akkor végtére is az ember számára nem létezhet tényleges kiút, csupán újratermeljük az eddigieket. Ha pedig ez így van, akkor a kötet tétje igazából nem az, hogy újabb kérdéseket kreáljon azért, hogy egyszer talán kijuthassunk abból a bizonyos zsákutcából, hanem az, hogy végre ne próbáljunk újabb megoldásokat keresni, hanem bátran adjuk fel. A *Ritka események* versei így az elnyomás alóli felszabadulásért a küzdést mint az emberi lét alapját számolják fel, ami visszatetszőnek tűnhet onnan nézve, hogy ezáltal épp azt tesszük, ami a mindenkor hatalom számára a legjobb. Másképp fogalmazva: a kötet végül épp annak fennmaradása mellett kardoskodik, ami ellen a zárlat előtt tenni látszott. Így tényleg semminek nem lehet értelme. [Magvető]

HOCZA-SZABÓ MARCELL

Nagy levegőt venni

SZÖLLŐSI MÁTYÁS: SZABAD

Ha azt mondanám, Szöllősi Mátyás új könyve lélegzetelállító, sokan vádolnának meg azzal, hogy üres, olcsó (és főként szakmai szempontból kevésbé értékelhető) frázisokat puffogatok. Az igazság azonban nálam van: a válogatott és új verseket egyaránt tartalmazó *Szabad* befogadási-értelmezési hatásmechanizmusát legalábbis érzékletesen írja körül. Az olvasás megkezdésekor vennünk kell egy mély levegőt, mert a sűrített versvilág interpretációja komoly koncentrációt igényel, nem engedi, hogy a befogadó egykönnyen lélegzethez jusson. A költemények csúcsán, mikor a feszültség kellőképpen eszkalálódott, az olvasó (ezúttal ideértve a lírai ént is) hirtelen fellélegezhet: még kapkodva ugyan, de újra szabadon vehet levegőt. [A következő versig.] A kötet címe értelmezésében a lassú olvasást igénylő strófáknak, a bennük megbúvó filozófiai-egzisztenciális tartalomnak és a komplex versegész súlyának az ellenpontja. Vagy pontosabban fogalmazva: az a pont, ahol az ember kiírta, kibeszélte, kiénekelte magából az érzéseit. A jóleső és nyugodt, de pillanatnyi ürességé.

Szöllősi költészetének nagy értéke, hogy a szerző nem akar „trendi” lenni. Néhány felfutóban lévő poétikai jellegzetesség vagy téma nyomot hagy ugyan írásain – ilyen például a falu világának feldolgozása, a versszövegek epikus hangoltsága vagy a párkapcsolatok negatív oldalának ábrázolása –, de egy konzervatívabb versszemlélet a mérvadó számára: a versek nyelvi megalkotottsága, a rímek, a ritmus és az akusztika által befolyásolt jelentésképzés és a gondolati líra hagyományai. Ha a saját „prekoncepciónk” erőltetjük rá a versekre, ahogyan Bocsik Balázs *KULTer.hu*-n megjelent számonkérő kritikája teszi, könnyen kijelenthetjük, hogy „közhelyes”, „konkrétan értelmezhetetlen” vagy a „semmitől jövő nagyotmondás” jellemzi a kötetet. Amint megadjuk a szerzőnek azt a szabadságot, hogy a saját gondolatai és művészetszemlélete szerint alkothasson, jobban érvényesülhetnek azok a poétikai kódok, melyek a *Szabadot* összetettebbé és maradandóbbá teszik. A *Kamaszkor* című ciklus bevezető versében a lírai én elárulja, milyen olvasási stratégia alapján bontakozhatnak ki leginkább a versek: „Nem tapintottunk a dolgok lényegére, / csak figyeltük őket hosszan, ahogy átfordul / a homokóra, és megáll egy pillanatra”. Ez a pillanat lesz műveinek tárgya, még akkor is, ha hosszú történet bontakozik ki, mint a *Villám*, *csapás* és a *Temetés* című versek által közbezárt szövegek belső ciklusában. Ez a jellegzetesség összefűzi az eddigi Szöllősi-életmű darabjait, a *Szabad* több ponton is kapcsolódik korábbi alkotásaihoz. Az említett belső ciklus (mely egy családtag halálát beszéli el) „elődje” a *Vendéjáték* betéttörténete (amikor a kihallgatásra siető ügyvéd elút egy öregembert), az *Illegáliból* ismert graffitisek története pedig háttérbe szorul, hiszen a kisregény egyetlen mozzanatra futtatja ki a cselekményt: amikor a vonatból kiugró főszereplő kiszabadul a kalauz kezéből, és *zuhan*. Ezt a zuhanást az *Állapotok* című kötetben és ebben a korpuszban is feldolgozta; ahogy összeköti a két verseskötetet a lomtalanításkor szívinfarktust kapott tetem látvány [„mert azzá alakult / néhány pillanat alatt – mondta. / Egyszerű testté változott”].

Az életmű koherenciájának tudatosításán túl ezek a kapcsolódási pontok arra is alkalmasak, hogy kiemeljék, mi a líra többlete, és milyen eszközöket működtethet

a lírikus a jelentésalkotás tekintetében a regényíróval szemben. Az *Árokpart* című vers a hosszú magánhangzók játékával hat a befogadóra: a gondosan artikulált hangos felolvasás a tájleírást nyugtalanító látomássá alakítja. Ez Szöllősi kötetének egyik sajátossága, több költemény, például a *Válság-triptichon*, összefüggésbe állítható a japán horror műfajának egyik jellegzetességével, miszerint működésének alapja a „hátborzongató” olyan felfogása, amely a fizikai valóság keretei közé nem szorítható jelenségek által keltett érzelmekből építkezik. A megmagyarázhatatlan az, ami félelmet kelt. Ez főként azokban a versekben erősödik fel, ahol a szerző kevés konkrétummal dolgozik, ahol szinte irreálisba csap át a képi világ. Nem a rémisztésben rejlik a szövegek lényege, inkább a nyugtalanításban, ez a frusztráció ugyanakkor metafizikai eredetű, az ismeretlenből származik, fenyegető. Ilyen érzés járhatja át az embert, amikor az elmúlás tapasztalata tudatosodik benne valamilyen okból – például az autobiografikus énből betegségtörténete alatt a *Gyulladás* című ciklusban. E korpuszba olyan versek kerültek, amelyek a rosszul működő, átmenetileg „hibás” testet jelenítik meg, a szövegek témája az egészséges és erős szervezet megbízhatatlansága és törékenysége. Gazdagítva a test- és biopoétika magyar példatárát, Szöllősi azt az ambivalens élményt viszi színre, ami a test és az identitás elkülönződéséből fakad; a *corpus* és a *személy* csupán részleges egybeeséséből. A betegség miatt egy egészen új testtapasztalattal gazdagodik a lírai én: „Idegenség, / az volt az első, a szégyen után. / A szégyen egyszerű és pontos” [*Egyénisége nem lehet*]. Fő élménye, hogy az identitás több, mint a fizikai valósága, ám a test mégsem rendelhető alá az Énnak. A test, amint megbetegszik, az akaratlan feltárulkozás, sőt, a kiszolgáltatottság terévé válik, legyen szó az orvosi szemről [ami egy kijelzőn nyugszik a gyomortükrözés alatt], vagy egyszerűen arról, ahogy mások látják: „Egy sápadt test a legjobb alkalom / a szánakozásra” [*Amit várni lehet*]. A korporális romlás megviseli a lírai ént, hiszen lassan emészti fel a test biztonságának képzetét, a munkahelyet, a barátját, és érezhetően az egyéniséget is. Az *Aktív kórterem* verseinek beemelése és aktualizálása azért szerencsés döntés, mert jobban látjuk Szöllősi szövegeinek helyét – s kezdeményező szerepét – a betegség témáját, illetőleg a testpoétika körét illetően.

Szerkezeti és hangulati szempontból a *Noktürn* címet viselő harmadik ciklus jó helyre került. A melankolikus hangulat, ami általában uralkodik a noktűrökben, Szöllősinél szinte komor, baljós modalitásba hajlik, köszönhetően elsősorban a versnyelv szándékolt vontatottságának és a nyugtalanító képeknek. Egyértelmű, hogy életének néhány jelene gyötri a lírai ént, újra és újra felidézi például a lomtalanítás idején a ház tövében fekvő halottat. Az alanyi költészet ebben a ciklusban felerősödik, így a párkapcsolat (leginkább negatív) élményei sem tűnnek olyannyira fikcionalizáltak. Azonban nem válik ömlengővé, nem a fiatal tinédzserek közösségi oldalaira szánt gondolatokkal próbál sikeres lenni, ellenben megtalálja azokat a mondatokat, amelyeket csak egy szépirodai tolla tud. A negatív élmények az emlékező versek hatására tompulnak, az egymásra találás és összekovácsolódás története, ami ugyanúgy a ciklus problémája, kiegyensúlyozottá teszi a hangulatot. A *Démon* című vers részlete jól példázza, hogy a kétféle légkör hogyan formálja át egymást: „Abban a testtartásban akarok meghalni. / A hajad illatával. Ahogy az ablak négyzetén át / egyszer csak ránk szakad az ég”. Pasztellboldogság ez, de boldogság; szórt fény, de legalább fény. Indokoltnak érzem, hogy olykor időt nyerünk a fellélegzésre, mert a romlás állapotait

a ciklus hátralévő részében is akkurátus szavakkal jegyzi le, mint a *Búcsúlevél*ben: „Kettőtök története épp ilyen. / Be vagytok zárva a levegőtlenységbe”.

A *Szégyenlős álmok*ban egyfelől az ember gyengeségeiről, másfelől a művészetről találunk verseket, úgy is mondhatnánk, az emberi létezés sötétségéről és fényéről. Előbbinek példája lehet az *Egy zsarnok feljegyzéseiből*, ami akár önvizsgálatra is készítheti a befogadót, mert az egyik fő gondolata az, hogy akármennyire törekszünk az ellenkezőjére, a kegyetlenség valóban édes tud lenni, amikor „az érzésekre csapunk / le egy óvatlan pillanatban”, mert „csak néhány tömör, kíméletlen / mondatra van szüksége”. Ám nem ez a szemlélet zárja a kötetet, a hangsúly hamar a művészersekre terelődik. Elsősorban nem ars poeticákként kell kezelnünk ezeket a szövegeket, mert a fókusz inkább arra esik, milyen művésznek *lenni*, hogyan képes egy alkotó az identitás feldolgozására és ábrázolására. Akörül forognak a versek, elégséges eszközöket szolgáltat-e a művészet az én megragadására – és ha lehetséges is valamilyen mértékben ez, elegendő eszközei vannak-e? Egy ember ábrázolása, leírása, kifaragása mindig magában hordozza azt, mennyi mindent, vagyis pontosan mit tudunk a személyről. De ez látvány marad, kép csupán, nem az identitás; vajon ebből a pozícióból hogyan következtethetünk a lényegre? „Mindig is arcot szerettem volna, / de sosem adatott meg, hogy mások / tekintetében lássam magam” – olvasható a *Schiele* című versben. Egy paradoxon húzódik meg a kérdésfelvetésben – visszautalva a *Gyulladás* hipotézisére: a test több, mint ami ábrázolható belőle, ugyanakkor kevesebb, mint a nagy betűvel értett ember [ráadásul más, mert a test megragadásában a művész interpretációja és látásmódja torzítja a képet]. Szöllősi Mátyás versei a záró ciklusban leginkább esztétikai-ontológiai töprengéseként nevezhetők meg. Az utolsó oldalakon, ahol bibliai és mitológiai témákat elevenít fel, beszüremkedik az emberbe vetett hit, az isteni jelenlét és a szabadság nagysága.

A ciklus első versével szemben a jó tulajdonságok domborodnak ki, az értékek, és ami megközelíthetetlenül mélyen kapcsolódik össze az ember lényegével: a belső szabadságtól való elszakíthatatlanság és az ebből következő méltóság. Mert azt hiszem, ez köti össze az utolsó versek szereplőit, Cirenei Simont, Ábrahámot, Jézus Krisztust és Sziszüphoszt. A kötet címét sokféleképpen értelmezhetjük, de kétségkívül megbújik benne az a gondolat, hogy az ember valódi szabadsága a méltóságából fakad, miközben szoros összeköttetésben van az önmagunkhoz való hűségünkkel is. (*Helikon*)

BARÁTH TIBOR

A történelem mint „tudatos teremtés és tudattalan ismétlés”

CORNELIUS CASTORIADIS: *A TÁRSADALOM MINT KÉPZELETI INTÉZMÉNY*, FORD. KICSÁK LÓRÁNT

Cornelius Castoriadis születésének századik évfordulójára jelent meg Kicsák Lóránt fordításában a görög-francia filozófus 1975-ös főműve, *A társadalom mint képzeleti intézmény* [*L'institution imaginaire de la société*]. Castoriadis filozófiájának hazai beágyazása egy olyan művel veheti így kezdetét, amely a maga félezer oldalával a szerző társadalomfilozófiájának legfontosabb témáira és összetett – történelemfilozófiai, közgazdasági, logikai, matematikai, biológiai és pszichoanalitikus szempontokat alkalmazó, pontosabban azokat egymásra halmozó – megközelítésére egyaránt rálátást enged. Ugyan az *Előszó*ban és a fordítói *Utószó*ban is olvasható, hogy belső aránytalanságai miatt a könyv nem nevezhető egységesnek, ám jobban szemügyre véve, a szöveg a castoriadisi társadalomfilozófiával ismerkedőt ennél nagyobb kihívás elé állítja. A főmű ugyanis szerzőjének a filozófiai anyaggal szembeni – gyakran vesztésre álló – küzdelmét is dokumentálja. Miközben Castoriadis kimerítő elemzéseket, „mélyfúrásokat” szentel egy-egy tárgyterületnek, sokáig sem a kötet tulajdonképpeni tárgyát, sem problémafelvetését nem fejt ki világosan. Emellett szerteágazó elemzéseinek a koncepción belüli szerepe többnyire utólag válik csak érthetővé, mégha gyakran előre is jelzi, hogy mi következik. Castoriadis így végső soron egy hatalmasra duzzasztott, világos gondolati vonalvezetés nélküli munkát nyújt át az olvasónak. Emiatt a szerző életrajzát, műve háttérét és annak néhány alapproblémáját nagyszerűen áttekintő fordítói utószót talán érdemesebb lett volna bevezető-magyarázó tanulmánnyá formálva a kötet elejére helyezni, esetleg néhány fontosabb fejezetet előzetesen megjelentetni. Enélkül nemcsak a filozófiai tartalom, hanem az azzal szorosan összefonódó és magyar kontextusban izgalmas gondolkodói magatartás sem érvényesül közvetlenül és átütő erővel.

Ezt az összefonódást mutatja, hogy Castoriadis egykori kommunista múltjából a kötet csupán a „szocialista forradalom” tervét őrzi meg és állítja előtérbe, melynek a kor látens válságaiból és az ember politikai létéből egyaránt feltárható lehetőségeit kívánja nagy vonalakban rögzíteni, ám ezt az elsődleges célt csak egy olyan vitakultúra kibontakozása mellett látja értelmesnek, amely autonóm társadalmi cselekvésre alapozható, és létrejötte sem eredményez mást, csak a társadalmi autonómia további megerősítését. Így a forradalom megalapozhatóságának problémája hamar átvezet olyan elemzésekhez, melyek a társadalmi cselekvésnek és az abból kibontakozó jelentésvilágnak az értelmét, valamint az ezek háttérét adó társadalmi-történelmi létszféra mibenlétét firtatják. Castoriadis azonban az autonómiára irányuló törekvései miatt a társadalmi cselekvéssel [*praxissal*] kapcsolatos nézeteit nem a politikai részvétel közösségmegtartó és közösségformáló erejéről szőtt filozófiai nézőpontból, hanem a filozófiát [is] művelő polgár nézőpontjából fogalmazza meg. A doktriner elméletalkotó magatartás meghaladása így szorosan összefonódik a politikai cselekvés és a filozófia elválaszthatatlanságának az athéni polisz-polgároknak megtestesülő elkép-

zelésével: Castoriadisnál az „autonóm cselekvő” ideálképe ugyanazokat a kontúrokat viseli, mint Hannah Arendt Szókratésze, aki inkább volt gondolkodó polgár, semmint a filozófia atyja. Az antik görög társadalmi-politikai viszonyok mintája felől értelmezett „szocializmus” terve így egészen sajátos jelentéstartományt nyer nála. Olyan politikafelfogás áll mögötte, amely végső soron nem a [társadalmi] boldogsághoz, hanem a [politikai] szabadsághoz kötött, vagyis a politika Castoriadis számára is az a terep, ahol a szabadság tényéből és a szabadságra irányulóan lehet bármilyen döntést hozni vagy cselekvésbe fogni. Ezért a szocializmus vagy bármely érdemi politika nem is irányulhat egy végső állapot elérésére, csupán a polgári cselekvést orientálhatja. Így a szerző sajátos szocializmusa egy átmeneti gondolkodásmód lenyomata: egyrészt az egykori marxista nyílt állásfoglalása a kor létező szocialista-kommunista berendezkedéseivel szemben, másrészt megalapozása egy részvételi demokráciát erősítő elképzelésnek, amely később ki is bontakozik életművében. Ez a marxizmus kötöttségeiből kiszabaduló, a társadalmi-történelmi létmódjának autonóm szemlélete melletti elköteleződése lehet iránymutató a szöveg szerteágazó témáinak és megközelítéseinek összerendezése során. Azokat emelem ki közülük, amelyek elsősorban a marxista forradalom koncepcióját leváltó sajátos cselekvésfogalmat segítenek pontosabban megvilágítani. Mint látni fogjuk, ez a cselekvésfogalom a társadalmi-történelmi létszféra olyan ontológiájához kötődik, amelynek néhány mozzanata nemcsak a közösségi cselekvést előtérbe állító filozófiák felől vehető szemügyre, hanem a történelmi, társadalmi, politikai tények konstruált mivoltát fejtegető posztmodern nézetek felé is kapcsolódást nyújt.

A könyv szerkezeti-felépítésbeli problémái és Castoriadis látásmódja egyaránt markánsan megragadható könyve első részében, melynek alapos marxizmuskritikája nem szűkíthető le egy gondolati hagyomány bírálatára, ám csak fokozatosan bontakozik ki, hogy a szerző számára a marxizmus elsősorban a politikai cselekvést teoretikusan értelmező vagy azt teoretikusan előállítani akaró megközelítések paradigmatis példáját adja, s így utóbbiak minden lényegi jegye leolvasható róla. Ez a szemléleti kritika magyarázza, hogy Castoriadis a nyugaton és keleten elterjedt marxista nézetek közt nem tesz semmilyen érdemi különbséget. Úgy látja, hogy a szabad cselekvésen alapuló szocializmus megteremthetősége előtt azt kell megérteni, hogy a különböző domináns politikafelfogások, mint amilyen a marxizmus, épp a cselekvés, a politika és a történelem jelenségeinek eredeti létmódját fedték el, s ez messze felülírja történelmi és tárgyi különbségeiket. Ebből adódóan Castoriadis felvesz egy olyan nézőpontot, amellyel diagnosztizálja a marxizmus mint teória problémáit, majd ezeket a különböző politikafelfogások jó részére kiterjesztve megalkotja az örökölt gondolkodás fogalmát. Ez lesz az a gondolati ellenpont, amellyel, mint „igazi forradalmár”, a kötet első részének végén, majd a teljes második részben megpróbál elméleti eszközökkel szembe szállni.

Közelebről nézve Castoriadis kritikája kiterjed a marxizmus gazdasági szemléletére, sematikus világértelmezésére, determinista szemléletmódjára, történelem- és társadalomképére, ám meglátásai önmagukban nem túl érdekesek vagy eredetiek. Közös metszetükben az a számos jó példával illusztrált felismerés áll, hogy a jövőalakítás érdekében kutatott és elemzett történelem – amely a forradalmi mozgalmak alapvető igénye – csak olyan perspektívából vehető szemügyre, amely maga is

történelmi termék. A marxizmus törekvéseivel szemben tehát nem lehet elfoglalni egy történelmen kívüli vagy történelem feletti pozíciót, ahonnan a múltból a jövő felé tartó folyamatokról szerzett ismereteink az abszolút tudás státuszába helyezhetők. Ebből adódóan minden elméleti törekvés, mely a történelmet mint egy kész és befejezett tárgyat vizsgálja, szükségképpen hamis. Mivel a könyv első százötven oldalát ennek a tézisnek a bemutatása és különböző alátámasztásai töltik ki, olvasásuk a mai befogadótól rendkívüli türelmet igényel. Olyannyira, hogy akár arra a gondolatra is juthat, hogy a kezében tartott kötet már nem a filozófiai, hanem „csupán” egy kontextualista-eszmetörténeti érdeklődés számára lehet érdekes, hiszen a determinista történelemszemlélet ilyen irányú kritikája számos kortársánál megtalálható. Ezen a ponton kell visszautalnunk a könyv szerkezeti problémáira, hiszen Castoriadis bírálata mögött saját filozófiai törekvései (egyelőre) homályban maradnak, miközben szórványosan már megjelennek a fontos és inspiratív gondolatok is [amire részben magyarázatot ad, hogy a fejezet egy korábbi publikáció szövegén alapul – vö. 10.].

Ahhoz azonban, hogy utóbbiak felé fordulhassunk, előzetesen azt is látni kell, hogy Castoriadis a marxizmusra irányuló alapvető kritikája dacára annak egyetlen mozzanatát megtartja, és a végsőig ragaszkodik hozzá. Marxra úgy tekint, mint akinek az életműve ugyan megágyazott az emberiség boldogságát kikényszeríteni akaró teóriáknak, ám a politika olyan szemléletmódjára is példát adott, amelyből a szabad cselekvésre és közösségi részvételre alapozott szocializmus is elgondolható. Elsősorban azzal, hogy eredetileg nem egy történelem feletti nézőpontot keresett, hanem a „konkrétan adott valóság mozgásából” merítette a forradalmi cselekvés alapjait. Így Castoriadis számára Marx élete és teljesítménye egyszerre két, egymással szemben álló – egy teoretikus szempontból negatív és egy forradalmi szempontból pozitív – értelemben is paradigmatis jelentőségű volt. Ebből a kettősségből adódóan szó sincs arról, hogy Castoriadisnál a marxizmus kritikájából kinövő „kordiagnózisát” a továbbiakban „prognózisalkotás” követné, amennyiben ezen klasszikus forradalmi prognóziskészítést értünk. Amikor a szocializmust megcélzó „forradalmi cselekvésért” emel szót, és leszögezi, hogy az lenne a feladat, hogy [a marxizmus helyett] „mihamarabb kidolgozzunk egy új, egy »jobb« elméletet” [37.], nem egy teóriát akar egy másikkal felváltani. Csupán a forradalmi cselekvés lehetőségfeltételeinek a feltárására gondol, melyek keretezhetik és ösztönözhetik (de nem irányíthatják) a társadalmi mozgásokat, kikerülve így azt a szellemi és politikai zsákutcát, amelybe a marxista tanok önmagukat kormányozták.

Castoriadis kiindulópontja az a belátás, hogy a kész tárgyként nem szemlélhető történelem éppen azért ilyen, mert a váratlanul új felbukkasásának terepe. A cselekvés ilyesfajta teremtő erejének hangoztatásával messze túlmegy azon a már Hegelnél megjelenő gondolon, hogy a történelemben számolni kell az emberi tettek nem szándékolt következményeivel. Ő nem erre helyezi a hangsúlyt. Számára az a „valami”, amit a társadalmi [össz]cselekvés megteremt, egy önmagában koherens jelentésvilág egésze, amelynek létmódja és értelme nem vezethető le semmilyen módon a hagyományos logikával és típusalkotással megragadható vagy megkonstruálható tényekből, eseményekből, jelenségekből. Az osztársadalmi szinten képzett jelentések ugyanakkor megadják a világnak és a társadalomnak a koherenciáját, rendet teremtve az egyéni tettek, gondolatok és törekvések között.

Castoriadis vállalkozása szempontjából döntő jelentőségű az a felismerése, hogy a marxizmus a társadalmi cselekvés- és jelentésvilág megértését nem kizárólag saját eszközei miatt vétette el. A társadalmi teremtmőerő hangsúlyozása ugyanis Castoriadis figyelmét olyan gondolkodási sémák vizsgálata felé tereli, amelyek a marxista történelemszemléletnél általánosabb magyarázatát adják annak, hogy az örökölt gondolkodás egyetlen formája sem volt képes megragadni a társadalom létmódját. Ezeket a sémákat – mint például a típusalkotást, a kauzalitást, a rendszerszemléletet, az induktív és deduktív következtetési módokat – Castoriadis összefoglalóan halmazlogikának vagy azonosságlogikának nevezi. Persze ő sem tagadja, sőt, hosszú elemzéseket szentel annak, hogy a világban való emberi létezés nyelvi és cselekvési dimenzióiban is megtalálható a halmazlogikai szerveződés mélyrétege. Castoriadis problémája az, ha a világról és a társadalomról való gondolkodás minden lehetséges dimenzióján eluralkodik és erőszakot tesz a típusalkotó-logikai megközelítés. A marxizmus sem kivétel ez alól, hiszen teoretikusai azt hitték, sikerült a történelem alaprétégének egy olyan megközelítésére szert tenniük, amely független az emberi jelentésadástól, így pedig a „jelentésvilág” mögé kerülve megérteni a társadalmat, annak múltját, és prognosztizálni a jövőjét. Holott az örökölt gondolkodás által használt halmazlogika csak a létező teljes meghatározásának eszköze lehet, a társadalmi-történelmi szféra létmódja viszont nem ilyen. Castoriadis azonban nem elégszik meg ezzel a distinkcióval: mélyebb magyarázatát akarja adni annak, hogy az örökölt gondolkodás nem képes a történelemben felbukkanó újat mint a társadalom által folytonosan termelt jelentésvilágot megérteni, és a súlyának megfelelően kezelni.

Ezt előszörban egy hosszú időfilozófiai elemzéssel [273–320.] válaszolja meg, amelyben a halmazlogikai szempontokra épülő térbeli gondolkodás és a történetiség létmódjának viszonyát vizsgálja. Castoriadis szerint általánosan igaz, hogy az örökölt gondolkodásban a társadalomra és a cselekvésre alapvetően metafizikai célok eszközeként tekintettek vagy tekintenek. Így a cselekvés szféráját kettébontják: egyrészt társadalmi szférára, amelynek értékét a tudás vagy az etika eszméitől való távolsága adja meg, másrészt történelmi szférára, amelyben kibontakozhat a társadalmi cselekvés technikai megmunkálása és a kívánt célok szerinti átalakítása vagy előállítása. Ebből a szintén erősen arendti gondolatból kiindulva úgy látja, hogy ezek a megközelítések mindig meghatározott elemeket azonosítottak a társadalomban, azt kalkulálva, hogy „természetes” egymásra hatásuk elméleti szempontból hogyan alakítja majd a társadalom jövőjét, gyakorlati szempontból pedig azt, hogyan kell ebbe a hatásmechanizmusba beavatkozni ahhoz, hogy a kívánt cél felé tereljék az átalakulást. Az elméleti-teoretikus vagy gyakorlati-technikai szempontból azonosított társadalmi jelenségekre tehát oly módon tekintettek, mintha azok diszkrét (matematikai) értékek vagy elemek lennének, s így metaforikusan fogalmazva egymás mellé „kiteríthetők” vagy „térbe” helyezhetők lennének. Ha viszont távolabbról szemügyre vesszük ezeket a megközelítéseket, látható, hogy nem csupán az általuk azonosított és a következtetéseikhez premisszaként felvett elemek teríthetők ki ebben a „térben”, hanem a belőlük levont következtetések is, hiszen ezek a konklúziók csak az elemek közti implicit viszonyok explicitté tétele. Így végső soron a premisszák és a következtetések együttese vagy tágabb értelemben a társadalmi alapelemek és a belőlük „történetileg” kibontakozó eredmények összessége egyetlen nagy „teret”

alkot. Castoriadis leleménye az, hogy rámutat: az örökölt gondolkodás teoretikusai hibáznak, amikor azt hiszik, hogy, kívül állva ezen a metaforikus „térén”, történetileg vizsgálják a társadalmat. Azzal ugyanis, hogy csak a számukra adott társadalmi elemekre, a belőlük levont következtetésekre és folyamatokra terjed ki a figyelmük, bizonyítják, hogy ebbe a „térbe” nem léphet be a radikálisan új, azaz a valódi „idő”. Vagyis nem a történeti időt szemlélik kívülről – ahogyan azt hiszik –, hanem egy általuk konstruált fiktív teret belülről. Ezért állítja, hogy az örökölt gondolkodás számára az idő végső soron csupán „annak álneve, hogy [egy történeti] folyamat tagjai kölcsönösen tételezik és nemzik egymást” [254.].

A társadalmi cselekvés elgondolhatósága azért múlik Castoriadis szerint az idő helyes megközelítésén, mert a társadalom és az idő mélyebb értelemben nem különböznek egymástól, s így a térbeli gondolkodás elhagyása szükségszerűen közelebb visz a társadalom megértéséhez is. Egy társadalmi esemény vagy jelentés váratlan felbukkanása, átalakulása, azaz valamilyen szempontú újdonsága az, ami kialakítja bennünk az idő „sémáját” és azt a hamis hitet, hogy az idő valami különböző a „benne” felbukkanótól. Ám nemcsak a társadalom „nincs benne” az időben, hanem, mint láttuk, az idő „sincs benne” semmiben, legfőképp geometriai-matematikai összefüggésekben, és ilyenekbe nem is helyezhető bele. A „benne-lét” teret implikáló fogalma és a legtöbb köznapi és tudományos diskurzus, amely ezt használja, nem járul hozzá a társadalom és az idő megértéséhez. Ebből következik, hogy a cselekvés szférájának teoretikus felbontása társadalmi és történeti szférákra [azaz időbeli és térbeli komponensekre] értelmetlen: a társadalom csak történetiként létezik, és fordítva.

A társadalmi és a történelmi szférák újraegyesítése így a társadalmi-történelmi avagy a cselekvési szféra újfajta ontológiája felé mutat. A társadalmi-történelmi mint a praxis közege csak annyiban nevezhető a váratlanul felbukkanó új terepének, amennyiben ezt a fajta „váratlanságot” olyan minőségként gondoljuk el, amely éppen mint minőség [mivolt] meghatározhatatlan az örökölt gondolkodás eszközeivel. Ehelyett eredendő meghatározatlanságát kell szóhoz juttatnunk, megértenünk, s ebből kiindulva mérlegelni a társadalmi cselekvés és a társadalmi jelentésvilág egymást kölcsönösen meghatározó létmódját. A minőségi meghatározhatatlanság értelmében elgondolt „határtalanra” Castoriadis gyakran használja Anaximandrosz *apeiron* kifejezését. Azonban nemcsak a társadalmi jelentések meghatározatlanok, hanem a társadalmat alkotó egyének jelentéstermelése is határtalan, így ez utóbbi értelemben is *apeiron*ról beszélhetünk. Ugyan az egyéni szintű jelentésalkotástól sem tagadható meg a rá jellemző minőség, azonban Castoriadis a hangsúlyt arra helyezi, hogy az egyéni fantázia életem átívelő produktivitása elsősorban mennyiségileg kimeríthetetlen. Ugyanis az a minőség, amely már kiérdemli a társadalmi jelentés elnevezést, nem az egyéni fantáziák mennyiségi összeadódásából vagy a mennyiség minőségbe való átcsapásából származik, hanem pusztán előáll. Ezzel tulajdonképp a minőségi meghatározatlanság és a mennyiségi határtalanság értelmében egyaránt elgondolt eredeti *apeiron* kifejezés két jelentését szembeállítja egymással. Így pedig bizonyos értelemben elvágja egymástól az egyéni és a közösségi képzelet- és jelentésvilágot is. S mivel a társadalmi az egyéni szinttől nem csak elkülönül, hanem utóbbi fölé is emelkedik, a „társadalom” még akkor is egy cselekményesített fiktív kollektív alanyként szerepel a szövegben, ha Castoriadis leszögezi, hogy a társadalmat nem lehet szubjektummá alakítani [vö. 210.].

Ugyanakkor ebből a fajta cselekményesítésből bontakozik ki az önállóan mozgó, magát folyton átalakító cselekvés- és jelentésvilág gondolata, amely saját dinamizmusából adódóan a kimeríthetetlen [jelentés]termelés szférája. Azonban ahhoz, hogy valami rögzítettet is mondhasson erről a „gyártósori” produktivitásról – melynek „termékei” ráadásul előállításukat követően maguktól is tovább alakulnak, hiszen semmilyen társadalmi jelentés nem rögzíthető véglegesen –, olyan jegyeket keres benne, amelyek elgondolhatóvá teszik, hogy a képzeleti burjánzás eredményei nem teljesen alaktalanok és megfoghatatlanok, hanem a társadalom egységét is kifejezik, illetve az egymásnak ellentmondó jelentések dacára a társadalom önmagára is egységként tekint. Erre ad magyarázatot a központi jelentés avagy magjelentés fogalmának kidolgozásával, amelyet mint a társadalmi képzelőerő termékét a fordító központi képzetes jelentésnek fordított. Ezek azért különböznek el az összes többi társadalmi jelentéstől, azaz „központiságuk” abból származik, hogy ők teszik lehetővé az utóbbiakat. Egyetlen példát kiemelve, Isten képzete nem a róla alkotott „képeknek az »összege«, sem a »közös metszete« és nem is az »átlaga«, sokkal inkább a lehetőségfeltételük, amitől ezek a képek »Istennek« a képei lehetnek” [211.]. Vagyis Isten mint központi képzetes jelentés csupán szerkesztési szabályok vagy sémák nyalábjába, s amikor Castoriadis ennek nyomán a központi jelentéseket úgy határozza meg, hogy azok „semminek sem a jelentései”, akkor ezen azt érti, hogy miként a képalkotás szabályai nem ábrázolhatóak képek által, úgy a központi képzetes jelentések sem ábrázolhatók olyan jelentések segítségével, amelyeket maguk hoznak létre. Ezért a jelentések rendjében egyedül a központi képzeteseknek nincsen képük, nem „reprezentálhatók”, csak hatásaikból következtethetünk létükre. Innen nézve a „váratlanul felbukkanó új” elsősorban olyan szabályok felbukkanását jelenti, amelyek ugyan a társadalom termékei, azonban ezek a szabályok (mint központi jelentések) hozzák létre azokat a további jelentéseket, amelyek együtt újfajta minőséget és profilt adnak az adott társadalomnak.

Már ennyiből is érzékelhető, hogy ha Castoriadisnál jelentésekről, jelentéstermelésről van szó, akkor ezeket a kifejezéseket teljesen más értelemben használja, mint amit általában tulajdonítani szoktunk nekik. Nem fogalmi jelentésváltozásról van szó (legalábbis nem elsődlegesen), nem is [politikai] diskurzusok átalakuló jelentéseiről, amennyiben a szemantikai érdeklődésű eszmetörténeti iskolák hatására a nyelvben vagy a nyelv által képződő jelentéseket értjük rajtuk. Egy sokkal eredendőbb jelentéstermelésről, a társadalom képzeletében megteremtett és a társadalomban elfogadott *eidoszok* termeléséről van szó, aminek platonikus felhangjai megerősítik, hogy ezekből az egyének csak részesülnek, azaz nem az egyéni képzelet felől lehet megérteni őket. A jelentéstermelés azonban nemcsak azért más, mert a nyelv helyett a nyelvet megelőző képzeletiben zajlik, hanem elsősorban azért, mert nem valami előzetesen adott gondolati tartalom átértelmezése (mint a nyelvi fogalomalkotás), hanem az abszolút újat megteremtő kreativitás közege.

Mindezek fényében Castoriadisnál a jelentésvilágnak kettős létmódja van, ami minden társadalomban belső feszültséget vagy dinamizmust generál. Egyrészt ott a minden irányban szétfutó, meghatározatlan jelentésvilág gravitációs központjaként a központi jelentések stabil magja, másrészt vele szemben a megállíthatatlan jelentéstermelés pusztája ténye. Nem a stabilitás képzete áll szemben az áramlásával,

hanem arról van szó, hogy ezek egymásból alakulnak ki vagy egymásba alakulnak át: a pusztá [jelentés]áramlásból kiemelkedik a társadalmi stabilitás, miközben ennek középpontjában magmaként szakadnak fel az újabb jelentések. Önmagában persze semmilyen jelentésrend sem tud stabilitást teremteni. Ehhez szükséges, hogy a társadalmi jelentések olyan szimbólumokban öltsenek testet, amelyek a megtehető és a tiltott, a lehetséges és a lehetetlen cselekvések egész szabályrendszeréeként körbe vegyék és védjék a központi képzetes jelentéseket. Ezek azonban a jelentések rendjét csak részben és nem is elégségesen képesek rögzíteni. Így kibontakozik a társadalmak azon hajlama, hogy „letagadják maguk előtt”, hogy önmaguk és világuk rendje pusztán saját képzeleti alkotásuk. Nem az a lényeg Castoriadis szerint, hogy mire hivatkozva teszik ezt, hogy miből származtatják magukat és a „dolgok rendjét”, hanem pusztán az eredendő jelentésadásnak mint forrásnak a letagadása, amelyet a szerző *heteronómiának* nevez. A szimbólumokban testet öltő jelentések, a szankcionált, az engedett és a támogatott viselkedés- és gondolkodásminták, valamint a heteronómia együttes hatásaként intézményesíti [rögzíti] önmagát a társadalom mint képzeleti intézmény. Ennek ellenére, mint láttuk, a társadalomban nem szűnik meg az új képzetek és jelentések alkotása, vagyis az *autonómia*ra törekvés sem. Így lehet egyazon társadalomra egyrészt intézményesült társadalomként tekinteni, amennyiben relatív stabilitása felől vesszük szemügyre, másrészt intézményesítő társadalomként, amennyiben a benne zajló jelentéstermelés folytonosságára helyezjük a hangsúlyt. A társadalmi-történelmi létszféra konkrét profilját (a halmazlogika által meghatározatlanul hagyott minőségét) mindig az adott társadalomban elfogadott jelentések tudattalan ismétlésének és új jelentések tudatos teremtésének kettős működése rajzolja meg.

Ezen a ponton kapcsolható vissza Castoriadis társadalomfilozófiája az eredeti problémához, a forradalmi cselekvés lehetőségével való számvetéshez, ugyanis a társadalom mélyszerkezetében zajló dinamikus feszültségből bonthatók ki a forradalmi cselekvés lehetőségfeltételei és szükségessége is. Egészen egyszerűen a társadalmi jelentéstermelés és annak kiapadhatatlan képzeleti magmája teszi lehetővé, hogy az ember ne forduljon szembe ezzel az ellenállhatatlan áramlással, hanem, belépve ebbe a folyamba, a maga eszközeivel aktív értelemadóként lépjen elő, azzal a feltétellel, hogy sem önmaga, sem a társadalom felé nem tagadja le az általa adott jelentések „önkényességét”, azaz személyes felelősséget vállal értük (ezáltal nem csupán autonóm módon cselekszik, hanem tudatosan is szembeszáll a heteronómiával). Csak így teremtheti meg a társadalom azokat az értékeket és jelentéseket, amelyek között tudatosan élni szeretne. Bármennyire is kézenfekvő azonban a társadalom képzeleti magmájából előbukkanó jelentések felszínre hozását, nyilvánossá tételét és aktív „átdolgozását” egyfajta forradalmi cselekvésként felmutatni, Castoriadis röviden vázolt problémafelvetése és koncepciója számos problémát rejt. Ezek közül egyre szeretnék csak részletesen kitérni. Érdeemes pontosabban szemügyre venni, hogyan viszonyul a valódi társadalmi forradalmak hús-vér valósága egy olyan folyamathoz, amely mint jelentéstermelés amúgy is zajlik, és amire elvileg erőszakos forradalom nélkül is rácsatlakozhat az egyén. A társadalmi jelentéstermelés és az egyéni értelemadás látszólagos harmonikussága ugyanis elfedi a castoriadisi forradalomfelfogás radikálisabb mozzanatait.

Az eddigiek azt mutatják, hogy Castoriadis bizonyos szempontból két, egymásra csúsztatott perspektívából nézi a forradalmi cselekvés értelmét. Egyfelől onnan szemléli

a jövőbeli forradalom lehetőségét, ahonnan a 18. század későbbi forradalmárai, akik hittek abban, hogy a múlt mindenestől eltörölhető. Ugyanakkor részesül egy másik nézőpontból is, hiszen a totalitarizmusba hajló forradalmi tapasztalatok alapján úgy látja, hogy éppen a múlt eltörlésének követelése érlel katasztrófát, s emellett értelmetlen is. Ezért önmagában nem meglepő, hogy olyanfajta autonóm „forradalmi” jövőalakítás mellett foglal állást, amely szelíden valósul meg, vagy legalábbis megadja a lehetőségét annak, hogy a forradalom fogalmát ilyen irányba is kibővítsük. Koncepciójának politikailag radikális következményeket érlelő mozzanata abban áll, ahogyan a társadalmi jelentésekkel szemben felvehető magatartást felfogja és ábrázolja, még ha erre csak részben reflektál. Mint láttuk, bármilyen cselekvés vagy világra irányuló megértés a világgal csak mint társadalmilag-történelmileg kitermelt jelentésvilággal találkozhat. Nem arról van szó, hogy minden csupán jelentés lenne, hanem arról, hogy a társadalomnak és a természetnek ugyan léteznek a társadalmi jelentésektől függetlenül (halmazlogikai) alaprétegei, a gondolkodás és a cselekvés szempontjából ezekkel (legtöbbször) mégsem kell számolni. Castoriadis ezzel azt sugallja, hogy a cselekvőnek nem kell abból kiindulnia, hogy az adott társadalmi-politikai berendezkedés rosszul viszonyul „saját alapjaihoz”, s emiatt kellene vagy lehetne az aktuális rendszert megváltoztatni. Nem pusztán szemantikai harcot vívunk tehát a társadalommal, amikor az adottat átértelmezzük, hanem meg kell értenünk, hogy egyáltalán nem létezik adott, amihez kötni kellene magunkat, és aminek azért kellene új értelmet adnunk, mert megítélésünk szerint az előttünk járók ezt rosszul tették, és a társadalom rossz épületét húzták föl rá. Ha jobban belegondolunk, az az elképzelés, hogy a valóság minden ízében félreállítható, mivel pusztán csak mások által adott jelentésvilágként létezik, lényegesen radikálisabb annál az elképzelésnél, hogy önmagában megközelíthető alapjai vannak, s csupán az ezekre irányuló jelentések között kell „igazságot tenni”.

Nem céлом sem eltúlozni, sem abszolutizálni ezt a kiemelt mozzanatot, amely értelmese el sem választható a koncepció egészétől, csupán ezen keresztül szeretnék rámutatni, hogy a társadalmi jelentés fogalma Castoriadisnál olyan jegyekkel (is) rendelkezik, melyek nem csak az autonóm cselekvés elmélete felől vagy az olyan közösségelvű megközelítések irányából vehető szemügyre, mint a már (nem elégszer) emlegetett arendti. Miközben Castoriadisnál minden gondolat a *fennálló* bátor kétségbe vonását támogatja, a jelentések létmódjáról adott nézeteivel valamelyest rokonítható politikaelméleti megközelítések – melyek a politikai, a társadalmi és a történelmi tények, események pusztán konstruált, narratívfüggő voltát hangsúlyozzák – gyakran éppen a fennállót szolgálják. Nem az általuk elutasított tényekkel szállnak vitába, hanem elméleti háttérrel biztosítanak ahhoz, hogy a hatalmon lévőknek még a számukra kellemetlen tények ténybeliségével se kelljen foglalkozniuk. Ezzel hozzájárulnak egy olyan zárt, a hatalom számára kedvező társadalmi perspektíva fenntartásához, amely zavartalan a külső környezet hatásaitól. Nyilvánvaló, hogy ezek a máshonnan eredő, ám hazai viszonylatban alapvető problémák ellentétesek mindazzal, amiről *A társadalom mint képzeleti intézmény* szól. Nem csupán Castoriadis sajátos céljai miatt, hanem azért sem, mert szövege nem fogalmi konstrukciókról, narratívákról és az ezek által teremtett diskurzusokról szól, hanem folyamatosan átalakuló képzeleti teremtésről, amely időlegesen ugyan intézményesíthető, ám a képzeleti

magma működése minden ilyen kísérletet áttör és új társadalmi formákat alakít ki. Ugyanakkor Castoriadis ragaszkodik ahhoz a meggyőződéséhez, hogy a jelentések függetlenek „természeti” és „tényszerű” alapjaiktól, s így bizonyos értelemben értelmetlen az utóbbiakra hivatkozva ellenőrzést gyakorolni az előbbieket felett. Így Castoriadis „ontológiája” – mely terjedelmes fóműve legizgalmasabb része – paradox módon azzal bizonyítja aktualitását, hogy olyan törekvésekkel is érintkezik, amelyek aligha lennének a szerző kedvére. [*Gondolat*]

ZSIGER ÁDÁM

• • • • •

Felelős kiadó: IMRE LÁSZLÓ

Kiadja az Alföld Alapítvány megbízásából az Alföld szerkesztősége

Grafikai terv, layout: Alkotópont Grafikai Műhely Kft.

Szedés, tördelés: Alföld szerkesztősége

Nyomás: Alföldi Nyomda Zrt., Debrecen

Felelős vezető: György Géza elnök-vezérigazgató

Index: 25 901 ISSN: 0401—3174

Szerkesztőség és kiadóhivatal: 4024 Debrecen, Piac u. 68. E-mail: alfoldfolyoirat@gmail.com — Postafiók száma: 4001 Debrecen 144. — Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlen a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál [Bp., VIII. ker. Orczy tér 1. tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp., 1900]. További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu — Évi előfizetés 10800 Ft, félévi 5400 Ft. — Befizetéskor minden esetben kérjük feltüntetni az *Alföld* irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat nevét.